

Izdaje BIGZ **V** OOUR „Duga“

racunari

oktobar

1985.

Specijalno izdanje časopisa „Galaksija“

8

Cena 250 dinara

Izlazi jednom mesečno

Računari u izlogu **ATARI 520 ST**

Periferijska oprema **MODEMI**

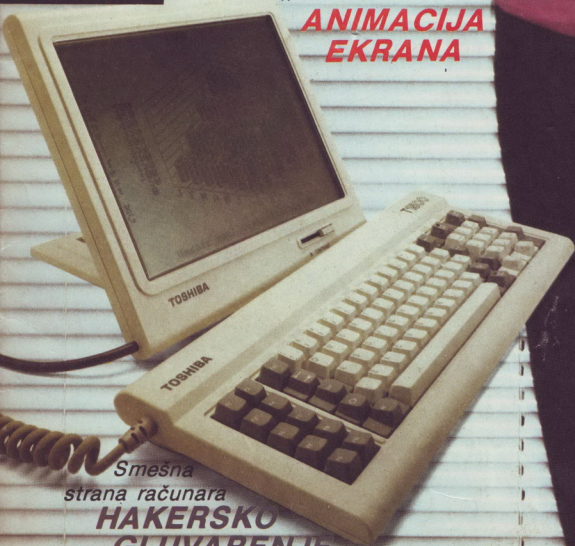
Ekskluzivno „Spektrum“ **EKRANSKI EDITOR**

Umetak na 32 strane **SVE „KOMODOROVE“**

RUTINE

„amstrad“

**ANIMACIJA
EKRA NA**

Smešna
strana računara

**HAKERSKO
GLUVARENJE**

8

Izdaje BIGZ OOUR „Duga“

Cena 250 dinara / oktobar 1985.

Specijalno izdanje
časopisa „Galaksija“

Izdaje
Beogradski izdavačko-grafički zavod
OOUR Novinska delatnost „Duga“
11000 Beograd
Bulevar vojvođe Mlaca 17

Telefoni
650-161 (redakcija)
650-528 (prodaja)
651-793 (propaganda)

Generelni direktor
Dobrosav Petrovic

Direktor OOUR „Duga“
Bratoljub Babic
Glavni i odgovorni urednik
Gavrilko Vučković
Urednik izdanja
Jovka Regasek

Likovna i grafička oprema:
Dražan Mijatović

Redakcija časopisa „Galaksija“
Tanasje Gavranović, pomoćnik
glavnog i odgovornog urednika
Esad Jakupović, zamenik glavnog
i odgovornog urednika
Aleksandar Milinković, urednik
Jovka Regasek, urednik
Zorka Simović, sekretar redakcije
Srdan Stojančević, novinar
Gavrilko Vučković, glavni i odgovorni
urednik

Stručna saradnja
Dejan Ristanović
Noverika Spalevic
Anđelko Zaprenež
Mihajlo Tešević

Autori tekstova:

Aleksandar Demeš
Branko Đaković
Mihajlo Karapandžić
Vladimir Kostić
Vladimir Krstonošić
Vladimir A. Mihajlović
Ivan Nador
Bogdan Petrović
Petar Putnik
Dejan Ristanović
Jelena Rupnik
Jovan Skuljan
Zoran Životić
Zvonimir Vistrička

Crteži
Misa Marković

Tehnička saradnja
Ljubisa Milovanović
Ljev Rjadčenko

Prevodilci
Esad Jakupović
Ksenija Plešić-Lebedinski
Domagoj Babić

Izdavački savet „Galaksije“

Dr Rudi Debijadi, prof. dr Branislav Dimitrijević
(predsednik) / Radovan Drasković, Tanasje
Gavranović, Zvonko Glisic, Esad Jakupović,
Velizar Mastac, Nikola Pauc, Željka Perunović,
prof. dr Momčilo Ristić, Vlada Ristić, dr inž
Milorad Teofilović, Vidojko Veličković, Velimir
Vesović, Miloje Vučković

Stampa
Beogradsko izdavačko-grafički zavod
11000 Beograd, Bulevar vojvođe Mlaca 17

Žiro-račun kod SDK 60802-833-2463
Devizni račun kod Beobanke
60811-620-6-82701-999-01066
Za inostranstvo cena dvostruka (400 D, 2.50 US\$,
6.50 DM, 45 Sch., 5.50 Sfrs., 20 FFrs.)

Na osnovu mišljenja Republičkog sekretarijata za
kulturu broj 413-77 72-03 i „Službenog glasnika
broj 28 72“ ovo izdanje oslobođeno je poreza na
promet.

Sadržaj

3/ šta ima novo

6/ naš test
„galaksija plus“

9/ računari u izlogu
„atari 520 ST“

12/ računari u razgovoru
ima li programera u avionu?

14/ smešna strana računara
hakersko gluvarjenje

17/ periferijska oprema
svet na dlanu

20/ istorija računara
rađanje programskih jezika

23/ akcije
ekranski editor i druge bajke

43/ biblioteka programa

47/ računari i matematika
grafičko predstavljanje funkcija

51/ računari iz mog ugla
kako preživeti računare

52/ programiranje u bejziku
na vrh brda vrba mrda

56/ majstorije na računaru
mašinska veza

58/ radionica logičnih igara
volite li paskal

60/ računari u poslovnoj prameni
obrada ličnih dohodaka

63/ hakeri u nevolji

64/ računari i umetnost
spektroteka na kompjuteru

Jedanput mesečno

Navršava se, ovih dana, dve godine kako smo pokrenuli „Računare“ i lansirali računar „galaksija“. Za nas, koji smo radili na tim poslovima, to vreme je prošlo nestvarno brzo — za one koji su nas čitali nestvarno sporo, lako znamo da su ljubitelji računara, po prirodi, veoma nestrpljivi svet i da svojim ritmom izlaženja s mene pa na uštap ne možemo da pratimo njihove impulse, oduvek nam je bilo važnije šta kazujemo nego kada to činimo. Potpuno spremni „Računari“ znali su ne jednom da čekaju da neki saradnik napiše program ili tekst u koji svi verujemo.

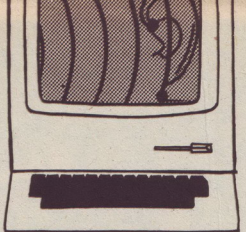
Sve na ovom svetu, međutim, ima svoju cenu, pa i naša temeljitost, lako smo, zahvaljujući našem stručnom saradniku i dopisniku iz Londona Anđelku Zgorecu, većinu stvari saznavali i pre nego što ih objavi svetska štampa, dešavalo se da o tome pišemo — poslednji. Period između dva izdanja „Računara“ obično je dovoljan da se najavi i lansiraju jedan kompjuter, pobere gomila lovorica venca i propadne onda kada njegovim proizvođačima, najzad, najbolje ide. O nekim stvarima nisamo, čak, ni stizali da pišemo — toliko su brzo hujale kroz naš računarski život.

Tih programa, džojstika, računara za jednokratnu upotrebu i ostalih tema tipa „danas i nikad više“ nam, istini za volju, i nije previše žao, lako bismo više voleli da smo mogli da zadovoljimo i tu sasvim prirodnu potrebu svojih čitalaca da budu u toku. Dosađajući ritam izlaženja, međutim, vezivao nam je ruke u nekim mnogo važnijim stvarima — obavezivao nas je da budemo studiozniji i ozbiljniji nego što je to potrebno i otežavao nam da uspostavimo tešnu emotivnu vezu sa svojim čitaocima, koja je neophodna za život svakog časopisa.

Mada već podavno priželjkujemo da učestvamo ritam „Računara“, imamo utisak da smo tek sada — na radost svih onih koji navijaju za „Računari“ izlaze bar jedanput dnevno za to potpuno spremni. Ovih dana smo, zajedno sa svojim čitaocima, napravili valida i poslednju od 6.000 „galaksija“ i pritisak na redakciju „jao, pomagaj, neće da radi“ nije više tako velik kao nekad. Uz Dejana Ristanovića, koji je potpuno sam napisao „Računare 1“ i čiji tekstovi i danas predstavljaju okončanu svakog broja „Računara“, stasala je u međuvremenu čitava ekipa mladih i darovitih autora i programera koji su čak i danas u vreme kada svi verujemo za Engleza, spremni da za čitaoce „Računara“ pišu ekskluzivne programe i ekskluzivne tekstove. Oko naše koncepcije okupljanje se stalno novi autori. Od ovog broja nam se pridružuje i dr Radomir A. Mihajlović, profesor programiranja u Njujorku, koji će, uz stručne tekstove, uopšte početi da se javlja i sa novostima s one strane „velike bare“. Time „Računari“ uz Anđelku Zgorecu, dobijaju još jednog stručnog dopisnika iz belog sveta, ovog puta sa najznačajnije kompjuterske scene u svetu.

Kada smo pokretali „Računare 1“, „Komodor 64“ je još uvek bio u daljekoj Americi, o „spektumu“ je moglo samo da se sanja, a ZX 81 je bio najpopularnija mašina na svetu. Primitivni poput tricikla, ovi računari su radili na mišići i vijuge svojih vlasnika — tržili su od njih čak i za najtrivijalniju primenu puno znanja. Pojavom „mekinitosa“ koncept kućnog računara se iz temelja menja — od sprava za programiranje kompjuteri polako evoluiraju u sprave za korišćenje. Atari 520 ST i „amiga“ predstavljaju prve vankeiove ovog novog soja. „Amstrad“ je, čak, izbacio najsajcipjaniji kućni računar na svetu — računar o kome njegov vlasnik ne mora ama baš ništa da zna i koji nema čak ni najobičniji bežik — računar koji služi samo za pisanje!

Šta, najzad, čitaoći mogu da očekuju od jednomeisne „Računara“? Da prate upravo ovaj koncept. To, pre svega, znači blagi zaočkrat iz vode igranja, programiranja kao i intelektualnog sporta u vode programiranja da bi se računar stvarno koristilo i — korišćenje računara. Uz visok standard u izboru i obradi tema — koji i predstavlja zaštitni znak — Računara — nastojaćemo da proširimo tematsku lepezu i, istovremeno, olakšamo njihovu prezentaciju. Rečju, da „Računare“ još više približimo onim novinarima koji od uvek želite da čitate a niste u stanju sam da ih praviše. Redakcija

šta ima novo Amstrad CPC 6128 u Evropi

Nakon izvanrednih modela CPC 464 i CPC 664, tvrtka Amstrad je na američko tržište izbacila model sa 128K RAM-a. Prve informacije pristigle iz tvrtke govorele su da je to računalo isključivo namijenjeno američkom tržištu. Međutim, računalo se već pojavilo i u Evropi. Tako svega nakon malo više od godine dana od pojave prvog modela, koji je potukao Sinclairov QL-8, Amstrad ponovo tuče konkurenciju. Što više i vlastiti model CPC 664 (449 funti) će ispasti iz trke, jer je cijena CPC 6128 (399 funti) za 50 funti niža.

Amstrad 6128 je tako u prednosti pred ostalim konkurentima i cijenom i kvalitetom: znatno je kvalitetniji od „spektuma“, boljeg bejzika od komodora 64, imun na bagove koje imaju QL i Oric, te sa mnogo više memorije od BBC-a B.

Amstrad 6128 i dalje koristi Z 80 A procesor (4 MHz) tako da direktno može adresirati samo 64 K memorije, dok se ostatak pristupa pejdžovano. Ugrađena disk jedinica koristi proširenu verziju CP/M 2.2 operativnog sistema nazvanog CP/M Plus. Što se izgleda tastature tiče — malo je promijenjen „Amstradov“ koncept, ali samo na izgled. Funkcijski i kursorški tasteri postoje još uvijek, samo su gusto zbijeni uz ostali dio tastature. Zbog veličine svoje memorije, model 6128 predstavlja u malome pravi poslovni sistem. Priključni na stražnjoj strani računala najzad su dobili propisna utikačka гнезда. Tu je, naravno, i priključak za drugu disk-jedinicu koja može biti za veličinu diska od 3,35 ili 5,25 inča. Uz CP/M operativni sistem dobija se i programski jezik dr logo, te program za rukovanje grafikom — Graphic System Extension (GSX), GSX je 8-bitna varijanta Digital Research-ovog GEM grafičkog paketa. CP/M Plus je tako izveden da podržava

preklapanje memorijskih stranica 64K/128K. Kod modela CPC 664, 39 K memorije koje ostaje slobodno i nije pretjerano puno čak što više ponekad je nedovoljno za ozbiljne CP/M programe kao npr. Wordstar. CP/M Plus može na CPC 6128 koristiti 61K, što je više nego dovoljno za mnoge 8-bitne vrhunске CP/M programe.

Sam po sebi zauzima 21 K memorije. Ima mnoge prednosti od ranijih varijanti — ne samo što je brži pri snimanju i učitavanju programa već sadrži neke nove instrukcije pa i preklapanje britanskog i njemačkog seta znakova. Softver sa ranijih modela se može bez problema koristiti i na ovom modelu, dok i obratno postoji velika kompatibilnost.

U ovom momentu konkurenciju „amstradu 6128“ predstavlja jedino „Komodor 128“, no ovaj je konkurent dosta skuplji. „Komodor 128“ i „amstrad CPC 6128“ predstavljaju vrhunac 8-bitnih računala.

Zvonimir Vistrička, dipl. ing.

Novi dodaci za „Amstrad“

Tvrtka Amstrad je najavila sintetizator govora (speech synthesizer) model SSA-1 koji se priključuje preko porta za disk kod računala CPC 464 ili na expansion port kod CPC 664. Naprava za svoj rad koristi programsku podršku koja se isporučuje na kazeti. Priključenjem SSA-1 ne blokira se disk port, već se na uređaj mogu priključiti druge naprave. Cijena će biti oko 30 funti.

Druga novina je asembler tvrtke Amnor Maxam ugrađen u posebnu ROM memoriju. Priključuje se na disk port ili expansion port ovisno o modelu 464 ili 664. Program u ROM-u se koristi jednostavno, a posebno je pogodno što je disk-kompatibilan. Cijena naprave je 60 funti.

Treća novost je modem Protek 1200 pomoću kojeg se „amstrad“ može povezati sa svijetom. Modem može raditi u dva režima rada. Prvi je 1200/75 Bauda; u kojem računalo prima informaciju sa 1200 Bauda, a odaslije sa 75 Bauda. To je dobro za ulaz u bazu podataka, ali sporo za komunikaciju korisnika s drugim korisnicima. Upravo zato na raspolaganju stoji i mogućnost rada sa 1200/1200 Bauda. To je ujedno korisno za britanske vlasnike, jer mogu komunicirati s Prestelom. Serijski međusklop je malih dimenzija, što govori da je konstruiran s malim brojem komponenti. Pošto Prestel koristi različit format „screena“, potreban je odgovarajući program za prilagodbu. Sam modem je akustičnog tipa te odgovara uz gotovo sve telefonske aparate. Napaja se baterijski, što ima za posljedice pojavu šuma kada se baterije istroše malo ispod maksimuma.

Cijena moderna, međusklopa (interface) i programa za prilagodbu na Prestel je oko 80 funti.
Zvonimir Vistrička, dipl. ing.

Nikad ne veruj Sinkleru

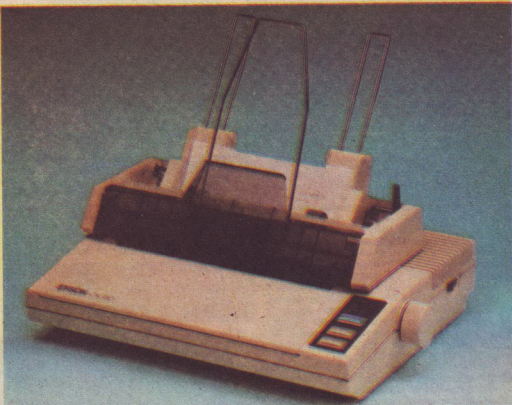
Septembarski brojevi engleskih časopisa donose vesti o novim nevoljama u kojima se našao Sir Klajv Sinkler uoči velikog sajma časopisa PCW. Robert Maksvel je, naime, odustao od kupovine većine akcija Sinclair Research-a čim je saznao u kolikim se dugovima firma, zapravo, nalazi. Ovakv potez je mogao da označi trenutno bankrotstvo Sinclair Researcha da se nisu pojavili stari kooperanti — Timex, Sity Bank i Emi — koji su odlučili da Sinclairu pruže zajedničku pomoć. Ta pomoć je, naravno, došla uz određene ustupke, od kojih je najznačajnije spuštanje cene računara QL na svega 200 funti (do sada 400), uz najavu daljeg pada cene.

Ovakv potez je odlična potvrda više puta izrečene tvrdnje da je QL promašena mašina koja sami nije uspjela da pronađe tržište. Sa cenom od samo 200 funti, QL, koji ipak ima dosta memorije i procesor iz čuvene Motoroline serije 68000, konkurishe modelima iz ekonomske klase koji bi, po hardveru koji je u njih ugrađen, trebalo da budu daleko slabiji od njega!

Snižene cene, suprotno očekivanju Sinclairovih kreditora, nije u prvom trenutku umanjilo zalihu QL-a. Dalja sudbina tvorca najpopularnijih kućnih računara na svetu je isključivo u rukama banakara, koje, uz blagoslove engleske vlade, treba da mu odobre nove kredite. Obzirom na Sinklerove iskustva u sličnim situacijama (firma Sinclair Research se već više puta spasavala sa same ivice bankrotstva), budimo optimisti!

D. Ristanović

4/šta ima novo

Novi Epson

Tek što smo, u prošlim „Računarima“, prikazali štampače Kaga KP810 i Canon PW080A, rekavši da su superiorniji od skupljih Epsonovih modela, firma Epson je pripremila odgovor koji se zove LX 80.

LX80 košta 242 funte+VAT, dok za dodatak koji omogućava pisanje na običnom papiru treba doplatiti još 20 funti. Osim 'Near Letter Quality' opcije i definisanja znakova, LX80 omogućava i neke sasvim nove stvari, kao što je automatsko desno uravnavanje ivice pri štampanju teksta — izgleda da će budući tekst procesori moći sve više da se oslanjaju na inteligenciju štampača. Iako je LX80 sa svojih 100 karaktera u sekundi sporiji i od Kage (140 cps) i od Canona (160 cps), reputacije firme Epson mu jamči veliki uspeh na tržištu.

D. Ristanović

Amstrad u Nemačkoj

Ako je u početku izgledalo da je „amstrad“ damingovao cenu sa namerom da obezbedi sigurno mesto svom inače izvanrednom prevencu, sa njegovim nasleđnicima — CPC 664 i CPC 6128 — jasno je da su cenu i kvalitet „Amstradovih“ računara rezultat izuzetne poslovne strategije. Prema cenama na nemačkom tržištu, „Amstradov“ kasetas (verzija Snajder) CPC 464 košta 899 DM, sa zelenim monitorom, i 1398 DM sa monitorom u boji. Amstrad sa ugrađenim disk-drajvom, CPC 664, prodaje se za 1498 DM ili za 1998 DM sa monitorom u boji.

Zanimljivo je da je dvostruko „jači“ (128 K) i „zgodniji“ (manji, poboljšana tastatura) CPC 6128 i relativno jeftiniji od svog prethodnika: 1598 DM sa zelenim monitorom i 2098 DM sa monitorom u boji. Kupcima u

Nemačkoj Snajder nudi i štampač daleko bolji od Amstradove verzije — NLQ 401 sa priključnim kablom košta 798 DM. Na sve ove cene kupci za izvoz imaju popust od 14 odsto.

Hakeri nisu usamljenici

Ako posedujete bilo koji računar, bilo koji modem (300/300, 1200/75 boda), telefon, 20 funti i puno para za plaćanje telefonskih računa, možete da iskušate svoje sposobnosti u igri MUD (Multi User Dungeon).

MUD je višekorisnička tekstualna avantura kojom upravlja VAX 750 pod VMS-om svakoga dana od 6 uveče do 8 ujutru (znate, hackeri uvek vole da rade noću), a preko vikenda po ceo dan. Kako sve to izgleda? Uplatite 20 funti početne članarine i još po 2 funte za svaki planirani sat igre i dobijate korisničko ime, lozinku i nadimak. Bilo kada u toku radnog vremena zamk možete da pozovete potreban telefonski broj i predstavite se računaru. Naći ćete se na mestu na kome ste prethodni put završili igru i moći da nastavite kretanje po zamku. Pri tom ćete, osim na raznorazne pauke, žabe, trolove i veštice nailaziti i na druge korisnike koji u tom trenutku igraju MUD; možete se boriti sa njima ili stupati u saveze radi ostvarenja određenih ciljeva. Vaš rejting u igri će polako napredovati i na kraju ćete eventualno postati Čarobnjak (Wizard); od tog momenta možete sami da menjate arhitekturu zamke, otvarate nove prolaze i zgorčavate život ostalim igračima. U igri je stalno i Arch—Wizard koji pazi da u tom zgorčavanju života ne preterate!

Ako, i pored potencijalno astronskih telefonskih računa, želite da igrate MUD, obratite se na telefon 9944-01-608-1173. Neka vaš računar i modem budu spremni jer vam, kao što i pristoji, neće odgovoriti ljudski glas!

D. Ristanović

Računari za škole

nastavnik neće prihiti ni na puškomet kompjuterskom kabinu.

6. Računar mora biti osposobljen za jednostavno povezivanje sa periferijom i drugim računarima, tj. imati ugrađen paralelni i serijski port prema međunarodnim standardima (verovatno RS232 i Centronics).

7. Računar ne sme biti preskup.

Nije teško pronaći računare koji zadovoljavaju uslove 2—7, ali oni ne zadovoljavaju uslov 1. Teško je ali moguće pronaći računari koji manje—više zadovoljavaju uslove 1—6 (jedan od takvih je Ixasimov Ivel Ultra), ali on svakako ne zadovoljava uslov 7. Sve u svemu, izgleda da će, i pored obilja računara koji su na svetu konstruisani poslednjih godina, naše škole još poprječicati da se pojavi model koji zadovoljava **minimalne** uslove za primenu.

Dejan Ristanović

Računari na otpadu

Engleska, Švedska i druge zemlje koje se hvale visokim standardom mogu da se postide pred nama! Jer, samo kod nas na otpadima mogu da se pronađu novi i praktično neotpakovani računari!

Kako to? Našim firmama (ne treba im to mnogo zamerati) ne pada na pamet da kupuju domaće računare, a deviza i uvoznih prava nemaju. Rešenje se, naravno, nađe: neki vešt momak poseti neku susednu zemlju i na samo sebi znani način donese novog „spektruma“, „komodora“ ili, zašto da ne, IBM-a, a onda iznenada primeti da mu je taj računar bio nepotreban, pa reši da ga odnese u komisiju, naznačavajući cenu znatno veću od one koju je platio. Nekim čudnim slučajem upravo u tom trenutku pored komisiona prođe predstavnik firme koji trebaju računari...

Lepo, zar ne? Samò, komisijom uzima 22% provizije od ukupne cene plus još 10% poraza, a otpadli ukupno samo 10%. I tako naš novopečeni vlasnik računara primeti da njegova skupo plaćena naprava ne vredi ništa, pa je neotpakovanu odnese na otpad...

Dejan Ristanović

Video digitajzer

Nemačka firma Print Tehnik odnedavno proizvodi i prodaje video digitajzer za „Komodor 64“. Mala plastična kutija priključuje se u „komodor“ na zadnjoj strani računara i u nju se uključuje video kamera. Ovaj uređaj sliku dobijenu iz video kamere digitalizuje i prebacuje u ekran visoke rezolucije računara. Odatle se slika može štampati ili snimiti na disketu ili kasetu i posle iskoristiti kao bilo koja slika visoke rezolucije. Glavni program, koji se dobija na disketi uz uređaj, omogućava da se slika digitalizuje i posle toga snimi ili štampa. Program je predviđen da radi sa dve, četiri ili svih šesnaest boja, a najbolja osobina mu je što je predviđeno štampanje na sve vrste printera koji se mogu priključiti na „komodor“, pa čak i na 1526 kod kojeg postoje neki problemi oko štampanja slika visoke rezolucije.

Proces digitalizacije traje oko četiri sekunde, posle čega se slika dobija na ekr-

nu. Pošto kamera zahvata veću površinu od ekrana, možete pomerati ekran u svim pravcima i tako dobiti najbolju sliku. Na disketu se, pored glavnog programa, nalazi i nekoliko digitalizovanih slika, zatim nekoliko demonstracionih programa, kao i programi za rad sa četiri ili šesnaest boja. Moguće je digitalizovati bilo šta što kamera „vidi“ — sobu, prirodu, lice i neku sliku ili fotografiju. Kao primer digitalizovano je dvadeset slika iz časopisa „Playboy“. Cena uređaja u Nemačkoj je oko 400 maraka i može se nabaviti direktno kod proizvođača.

Ista firma prodaje i sasvim nov proizvod Voice Master 2. U reklamama za ovaj hardverski-softverski dodatak stoji da je to uređaj koji može da prepoznaje reči, rečenice ili tonove i da ih vrlo verno reprodukuje. Ukratko, dodatak koji govori i prima govorne naredbe. Pri tom se programski može predviđeti koje reči prepoznaje vaš uređaj i kako na njih da reaguje. Uređaj, takođe, može da digitalizuje vaš glas, odnosno neku reč ili rečenicu. To, praktično, znači da možete da uđete u sobu i ranije spremljenom računaru kažete: „molim te katalog diska“ i „komodor“, ču vam dati sadržaj vaše diskete! Ako je to programom predviđeno, možete da zatražite da računari učine neki program, a računari može posle par sekundi da vam odgovori: „gotovo“ ili da vam strogim glasom kaže „program se ne nalazi na ovoj disketi“. Uz uređaj se dobijaju mikrofoni, slušalice i disketa sa demonstracionim i pomoćnim programima. Cena uređaja je nešto manja od 300 maraka, a za sve informacije javite se na Print Tehnik, Nikolaistr. 2, 8000 Muenchen 40, tel: 089/368197.

V. Krstonošić

Spasavanje Acorn-a — drugi put

Septembarski Acorn User piše o drugom činu rešavanja Acornovih problema. Olivetti je, očigledno, i dalje voljan da ulaze novac a upotrebo je i uticao kod banaka da isposluje dogovor u tri tačke:

1. Glavni kreditor Acorna su se saglasili da otpišu polovinu dugova ove firme, s tim da im se neotpisani deo dugova isplati odmah.

2. Olivetti investira još 4 miliona funti u kupovinu akcija Acorna, čime poznata italijanska firma postaje vlasnik 80% akcija (ranije samo 49%). Osnivači acorna Hauser i Curry sada zajedno imaju jedva 15% akcija.

3. Acorn će, s obzirom da više praktično nije zadužen, dobiti od engleskih banaka dodatne kredite.

Acorn je, zahvaljujući tome, zaboravio na ideju o prodaji Acornsofta i o daljem otpuštanju radnika (sada kompanija ima 270 zaposlenih prema 480 u „zlatnim danima“). Za novog tehničkog direktora je imenovao Kanađanin Brian Long.

D. Ristanović

Komitet za prosvetu, kulturu, tehniku i fizičku kulturu SR Hrvatske nedavno je usvojio preporuke koje se odnose na minimalne uslove koje moraju da zadovolje kompjuteri za primenu u školama. Evo tih **minimalnih uslova**:

1. Računar mora da bude domaće proizvodnje.

2. Tastatura mora da odgovara YUS rasporedu sa odvojenim tasterima za Č, Ć, Ž, Š i D. JUS, za slučaj da to nije znani, propisuje QWERTZ ili QWERTY tastaturu sa RETURN na najnegodnijem mogućem mestu (sasvim desno u drugom redu, baš ispod tastera REset i HOME), sa tasterom ESCape tamo gde je obično TAB, sa BRK pored ESC (kako biste ih lakše pomešali, sa znamicama „<“ i „>“ na jednoj dirci i, da bi stvar bilo posebno tepa, sa strelicama za pokretanje kurzora levo i desno od razmaka — tek da ne biste mogli da editujete program jednom rukom).

3. Potrebna je kompatibilnost sa bar jednim svetski poznatim operativnim sistemom. Sa ovom se preporukom možemo bez rezerve složiti. Nevolja je, međutim, u tome što su preporučeni operativni sistemi CP/M i Apple DOS 3.3. Što se CP/M-a tiče, sve je u redu. Ali, preporučiti operativni sistem jednog računara koji je dobrano znao u godini i koji, premda se dobro drži, više ne „gura“ ni njegov proizvođač koji se okrenuo „mekintošu“, pomalo je smešno. Ukoliko planiramo da nam se računari u školama ne menjaju svakih par godina, bilo bi razumno preporučiti samo jedan operativni sistem: MS DOS i IBM PC kompatibilnost. Treba se opredeliti za firmu koja dobija!

4. Osim bezikla, zahtevaju se logo i paskal. Obzirom na prethodnu preporuku, ova ne bi trebalo da zadaje probleme, jer su za CP/M, Apple DOS, MS DOS i sve loše poznatije operativne sisteme davno napisani interpretiri i prevodioci ovih jezika.

5. Dodatni harverski zahtevi su grafika visoke rezolucije, mogućnost animacije u koloru, ugrađeni džojstik ili miš kao i rad na nekom savremenom jeziku za nastavu kao što je pilot. Ova poslednja stavka se obrazlaže time što ima nastavnika koji ne poznaju programiranje a koji bi želeli da koriste kompjuter u nastavi. Sve u svemu, nastavnici koji ne zna programiranje će, da bi predavali deci koja znaju bezik, paskali i logo, upotrebiti kompjuter, pre čega će naučiti pilot! Pre bismo rekli da takav

galaksija plus

Naš test

Mnogo novog hardvera . . .

Započinjući ovaj prikaz, teško je ne prijetiti se dana od kojih nas dele dve godine: avgusta 1983. na našem stolu se našao jedan od prvih razvojnih primeraka „galaksije“. Nikada nismo pokušavali da tvrdimo da je „galaksija“ računar čije karakteristike izazivaju divljenje — to je, jednostavno, bio računar do koga možete lako da dođete i uz koji možete mnogo da naučite. Nadajući se uspehu akcije koju smo pripremali, mogli smo da pretpostavimo da će za „galaksiju“ biti napisano dosta programa i da će ona biti, u izvesnom smislu, i hardverski proširivana. Nismo, naravno, ni u snu mogli da pretpostavimo da će čitava stvar doći do tačke na kojoj se danas nalazi.

Prve verzije „galaksije“ nisu imale čak ni port za proširenja! U toku meseci koji su sledili do definitivnog zaključivanja „Računara u vašoj kući“, „galaksija“ je pretrpela dve velike hardverske revizije i bezbroj izmena u softveru i tako ugledala svet u dobro poznatoj konfiguraciji: 6 K RAM-a, 8 K ROM-a (u prvobitno napisana 4 K je smešten osnovni operativni sistem i bezik interpreter), softverski podržana grafika 64*48 i, naravno, port za ekspanziju. Preko 6000 naših čitalaca je, uz manje ili više problema, sagradilo ovakvu „galaksiju“; taj je odziv za sve nas koji smo saradivali na projektu predstavljao veliku obaveznu da radimo na daljim proširenjima našeg računara. I proširenja su došla: Interfejs 1, memorijsko proširenje, EPROM programator, ROM 2 generator zvuka i, na kraju, fina grafika su poglavlja priče koja je krunisana projektom unapređenog modela nazvanog „galaksija plus“.

Obzirom na značajno poboljšanje karakteristika, jasno je da novi model računara nije mogao da opstane sa samo 6 K RAM-a; „galaksija plus“ ima 48 K dinamičkog RAM-a od kojih se, kao što vidimo iz memorijske mape, koristi 46. Dva kilobajta su, naime, morala da budu žrtvovana (ne može im se nikako pristupiti) da bi ih „poklopila“ memorijski mapirana periferija: tastatura, kasetofon i hardver za prikazivanje slike.

Generator zvuka je dodatak za koji su se čitaoci „Galaksije“ najviše zalagali u vreme kada je naš kompjuter još rastao. U tom trenutku se od njega moralo odustati, ali je „galaksija plus“ bila prava prilika za ispravku: čip AY 3 8910 omogućava rad sa tri tonska kanala i dodatnim kanalom za generisanje belog šuma i dopunjen je malim zvučnicom koji se nalazi u kutiji računara. Generator zvuka je, na žalost, softverski praktično nepodržan, pa se muzika kontroliše jedino naredbom SOUND R.S. koja upi-

Lična karta

Mikroprocesor:	Z80A
Clock:	6144 KHz
ROM:	12 (14) K
RAM:	48 K (46 K pristupačno)
Tastatura:	59 tastera QWERTY sa slovima Č, Ć, Ž, Š
Ekran:	16 redova po 32 znaka
Editor:	Ekranški ili linijski
Grafika:	64*48 ili 256*208
Jezici:	BASIC interpretator, assembler
Aritmetika:	Pokretni zarez, 32 bita
Zvuk:	Tri kanala i beli šum
Kasetofon:	280 ili 1200 baruda
Disk:	U pripremi
Priključnici:	Televizor Kompozitni video Kasetofon
Proširenje:	Dva osmobicna porta (npr. štampač i opšti)
Proizvođač:	Zavod za udžbenik i nastavna sredstva, Obilježev venac 5/I
Moguća cena:	Elektronika Inženjering, Karadordev trg 11, Zemun 140.000 dinara (?)

suje broj S u registar generatora zvuka obeležen sa R. Sami ćete morati da proučite tabele i zaključite koje brojeve treba staviti u koje registre da bi se čula željena melodija. Ukoliko se priučite ovakvom programiranju, moći ćete da kontrolisete i obojnice tona i tako proizvedete raznorazne zvučne efekte počev od zavijanja sirene pa do sinteze glasa. Obzirom da mikroprocesor, koristeći interapte, i dalje pomaže video stepenu pri generisanju slike, ne postoji mogućnost primanja signala za prekid od generatora tona. Ukoliko, dakle, želite da pišete igru pračenu muzikom, moraćete da proizvedete interapt rutinu Z80A i u tom produžetku podržavate generisanje zvuka (na taj način bi računar čak mogao da svira dok kucate neki program). One koji ne nameravaju da pišu komplikovane akcione igre će možda jedino nervirati činjenica da se pritisokom na BRK ton ne može prekinuti; na svu sreću, RESET je lek i za ovaj problem!

Moramo da kažemo da se rezolucija „galaksije“ ne može povećavati nikakvim hardverskim ili softverskim dodacima koji ne bi promenili strukturu čitavog računara („Računari 1“, strana 51) je rečenica koja upućuje da treba biti opaziv i proročanstvima barem kada su računari u pitanju. Jednostavnim zaobljenjem generatora karaktera i pisanjem nove rutine koja opslužuje video „galaksija plus“ je dobila grafiku visoke rezolucije 256*208 tačaka. Fina grafika je, kao što smo rekli, i dalje softverski podržana, što znači da Z80A troši 2/3 vremena na generisanje slike, a samo 1/3 na korištan rad; da je u „galaksiju plus“ ugrađen neki video kontroler (npr. 6845 koji košta oko 6 funti, a koga koriste „amstrad“, MSX i BBC), računar bi postao četiri puta brži, a procesor bi mogao da dobija interapte sa periferije i tako daleko racionalnije rasporedi svoje vreme! Razlog da kon-

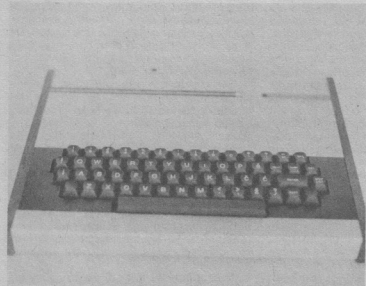
struktori „galaksije plus“ odustanu od video kontrolera verovatno leži u želji da se vlasnicima postojeće „galaksije“ omogući jednostavno proširenje, kao i u potrebi da se očuva stoprocenat kompatibilnosti (premda se zadovoljavajući stepen kompatibilnosti, verovatno, mogao postići i uz video kontroler).

. . . i ne mnogo manje novog softvera

„Galaksija plus“ ima 12 K ROM-a sa sistemskim softverom i spisima znakova: postojeći ROM-ovi 1 i 2 su sada ugrađeni u jedan čip 2764, dok su 2 K rutine koje opslužuju grafiku visoke rezolucije u EPROM-u 2716 (nazovimo ga ROM 3). „Galaksija plus“, zbog kompatibilnosti sa osnovnim modelom, i dalje ima generator znakova upisan u drugi EPROM 2716 koji se nalazi u adresnoj mapi mikroprocesora. Prostor u ROM-u od sveta 12 K je, na žalost, morao da se troši na dvostruko ponavljanje istih stvari: u ROM-u 1 je interapt rutina koja crta sliku, a u ROM-u 3 druga i ipak slična rutina koja iscrta sliku visoke rezolucije. U ROM-u 3 su morali da budu ponovljeni oblici svih karaktera jer mikroprocesor mora da ih ucrtava u bit mapu, a pri tom ne može da pristupa generatoru znakova. U RAM-u je, najzad, morao da bude rezervisan prostor od &2800—&29FF za sliku u niskoj rezoluciji i još 6.5 K za sliku visoke rezolucije, premda je jasno da se na ekranu u istom trenutku ne mogu nalaziti dve slike (treba, istini za volju, reći da se RAM između &2800 i &29FF koristi i u toku rada sa finom grafikom da se sadržaj ekrana ne bi izgubio po povratku u tekst mod).

Kako je moguće da su ROM 1 i ROM 2 ostali apsolutno neizmjenjeni kada računar ima četiri nova tastera sa našim slovima?

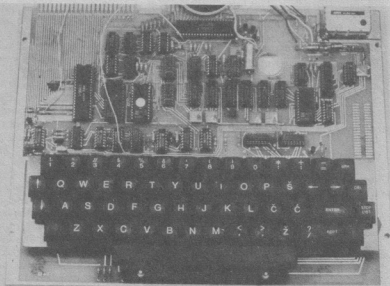
Počinjući prikaz nekog novog računara, obično izlazemo beziknu istoriju njegovog nastanka, govorimo o firmi koja ga je proizvela i o tržištu kome je namenjen. Prikaz „galaksije plus“ ne možemo tako da započnemo: svi čitaoci našeg časopisa dobro znaju kako je „galaksija“ nastala, kako je rasla i kakve je srećne trenutke i probleme donela onima koji su se odlučili za njenu samogradnju. „Galaksija plus“ je, ako je posmatrate sa raznih strana, zaista sasvim nov računar, ali će ispitivački pogled u njoj otkriti dosta od naše (dve godine) stare „galaksije“.

Kraljica na domaćem tržištu: „Galaksija“ sa novom anatomijom (desno) i u novom ruhu (levo)

Zahvaljujući malom triku: tastatura je tako prevezana da kada pritisnete taster C softver u ROM-u 1 dobija informaciju da su pritisnuti tasteri C i SHIFT što on, jasno, registruje kao slovo C. Kada smo već počeli da odajemo male tajne „galaksije plus“, reći ćemo da je u vezi sa oblicima naših slova bilo i softverskih mahinacija: u ROM 3 je, kao što smo videli, upisan generator znakova, pri čemu je, radi štednje, za svako slovo utrošeno po 7 bajtova. U taj prostor nisu mogle da budu upisane kurgje koje se nalaze iznad slova C, Č, Ž i Š pa je pribegnuto triku: pre nego što iza znak u bit mapu, računar proverava da li se možda radi o jednom od naša četiri slova; ukoliko na to dobije potvrđan odgovor, najpre iscrtaava kurgvu u gornja dva reda tačaka, a onda ispisuje obično slovo C, Z ili S. Ukoliko, dakle, pokušate da predefinišete slovo C u blanko, na ekranu će se pojaviti ' (apostrof)

U hardveru „galaksije plus“ se daju primetiti još neke vešto zamišljene sitnice koje su posledica odluke da se ne dira u ROM 1. Taster RESET, na primer, više ne povezuje NMI nožicu mikroprocesora sa masom već sa jednim od brojčakih kola u računaru. Time je postignuto da nemaskirani interapt bude nemogućen (da li to čujemo kako neko kaže da se nemaskirani interapt ne može nemogućiti? Ispravno je reći *ne može softverski nemogućiti*) u toku crtanja slike što znači da RESET više

ne može da „zbuni“ računar. Isti se efekat mogao postići da je instrukcija EI, koja se u ROM-u 1 nalazi na lokaciji &317 („farma“), pomerila malo dalje.

„Galaksija“ i njen bezik

Ostavljamo vam da sami prosudite da li tvrdnja „kompatibilnost je izgovor da se ništa ne radi“ može da se primeni i na naše uslove. U svakom slučaju, odluka da ROM 1 u ROM 2 ne pretrpe apsolutno nikakve izmene č svakako obradovati svaku školu koja namerava da nabavi „galaksiju plus“ kao jedini domaći računar za koji je napisan bar određeni broj programa: *apsolutno svaki* program pisan na beziku ili mašinskom jeziku koji radi na „galaksiji“ će bez ikakvih izmena raditi i na „galaksiji plus“; čak će i akcione igre biti jednako brze (spore?)

S druge strane, ovakva odluka može da razočara sve one koji su se klonili „galaksije“ zbog „slabog bezika koji je apsolutno nepogodan za primenu u školi“. Neka autoru ovoga teksta bude dopušteno da, po prvi put, iskaže svoje mišljenje o ovome problemu: bezik „galaksije“ jeste i nestandardan i siromašan, ali to ne mora da znači da ga treba anatomisati kao kandidata za školsku primenu. Nije malo nas koji smo se sa programiranjem upoznali kupivši računar sa bednim bezikom ili, čak, nekakav TI 58 koji se programira na simboličkom jeziku i ne poznaje ni jedan od elemenata savremenog strukturiranog programiranja i koji se danas sasvim fino snalazimo ne samo sa assemblerima i strukturiranim jezicima kao što su fortran 77, paskal i ada već i sa jezicima „novih generacija“ kao što je prolog? Ako pronađete nekoga ko se sa programiranjem prvi put sreo radeći na paskalu, videćete da se takav sasvim lepo snalazi sa prologom, ali možda ima proble-

ma sa assemblerom. Ako, najzad, ikada budete pronašli jadrnika koji je od malih nogu učio da programira na prologu, nemajući mnogo nade da ćete uspeti da ga naučite fortran, bezik ili, ne daj Bože, assembler! Verujemo da će se svako ko je naučio da programira na siromašnom jeziku brzo (previše brzo!) privići na raskošan kompajler, ali će se onaj ko je navikao na moćan sistem naći u velikim problemima kada bude rešavao neki praktičan problem u skromnijim uslovima.

Bez obzira na ove filozofske rasprave, „galaksijin“ bezik ima nekoliko neprijatno slabih tačaka kao što su rad sa nizovima racionalnih brojeva i stringovima. Zbog toga se razmišlja o pisanju potpuno novog bezik interpretera (procenilo se da postojeće nema smisla dalje kripti) koji bi, zajedno sa operativnim sistemom, bio smešten u prvih 16 K adresnog prostora (promenom određenih džmpera moguće je modifikovati memorijsku mapu „galaksije plus“ tako da poprimi izgled prikazan na slici 2), dok bi ostatak memorije bio predviđen za RAM, uz mogućnost da poslednjih 16 K zauzimaju pejdžovani ROM-ovi sa alternativnim jezicima. Nismo, međutim, sasvim sigurni da bi vredelo upustiti se u ovakav posao. Pošto je „galaksija“ ostala jednako spora kao što je i bila, možda bi rad na razvoju novog bezika bio uludo utrošen: šta vredi što možete da nazovete promenljivim BRZINA, ako će je kompjuter tražiti šest puta duže nego promenljivu B?

ROM 3 je održao visok standard koji su, u pogledu racionalnosti softvera, postavila prva dva ROM-a. U samo 2 K je smeštena nova rutina koja opslužuje video, proširenja bezika koja, uz korišćenje izvanrednih algoritama, omogućavaju vrlo brzo crtanje linija, ekranski editor raden po uzoru na „komodorov“, te crteži svih slova koji sami zauzimaju prostor od &E552 do &E792

(8240 bajta). Onima koji ti znakovi nisu dovoljni ROM 3 omogućava slobodno definisanje karaktera, a onima koji se interesuju za animaciju mogućnost da za početak video memorije usvoji bilo koju lokaciju u RAM-u.

Pisanje i crtanje

„Galaksijom“ bežiku su, uz već pomenuto SOUND, dodate naredbe TEXT, GRAPH, PLOT, UNPLOT, DRAW i UNDRAW. Po uključenu računara ekran biva obrisan (obzirom da RAM sada ima 46 kilobajta, pažljivo posmatrač će ovu operaciju primetiti), a onda se u njegovom vrhu pojavljuje poruka *** GALAKSIJA PLUS *** i dobro poznato READY. Umesto kurzora u obliku donje crtice (underscore), ispod poruke READY se pojavljuje pun karakter koji treperi dok je prompt u obliku znaka veće (>) nekuda iščezao (videćete i tekst) „Galaksija plus“ se tako nalazi u zastodi u kome je 99% kompatibilna sa starom „galaksijom“ razlika je jedino u tome što je umesto linijskog aktivnog daleko moćniji ekranski editor. Da bi se uopšte radilo sa grafikom, treba izvršiti GRAPH a zatim se sa PLOT i DRAW crtaju tačke odnosno linije koje naredbe UNPLOT i UNDRAW brišu. Sve ove četiri naredbe imaju po dva argumenta koja predstavljaju koordinate neke tačke na ekranu. Kako linija može da bude određena samo jednom tačkom? Kao i kod mnogih drugih računara. DRAW 100,100 će spojiti zadnju posećenu tačku sa tačkom čije su koordinate (100, 100); ukoliko poželite da nacrtate liniju između tačaka (0,0) i (100, 100), izvršite PLOT 0,0 (čime ste „posetili“ tačku 0,0) a zatim DRAW 100, 100, izvršite PLOT 0,0 (čime ste „posetili“ tačku 0,0) a zatim DRAW 100, 100. Samo se po sebi razume da umesto DRAW 100, 100 možete da napišete DRAW I+J, 10*10 ili nešto slično. Ukoliko ponovo poželite da radite sa starom, dobrom „galaksijom“ ili da vidite razlike između starih i novih slova, izvršite TEXT, a ukoliko želite da „ubijete“ ekranski editor i tako postanete 100% kompatibilni sa osnovnom „galaksijom“, izvršite A=USR (&1000) a zatim, ako želite da budete dosledni, i mašinsko LD IV, &FD. Ponovno aktiviranje ROM-a 3 možete da postignete izvršivši A=USR(&E000).

Ne čini nam se, međutim, da će česte prečesto požele da isključite ekranski editor i odreknete se njegovih karakteristika: pritisak tastera sa strelicama pomerate kurzor (puni kvadrat) po ekranu i pozicionirate ga u okviru bilo koje linije. Svaki tekst koji dalje budete kucali će se prepisivati preko postojećeg sadržaja te linije koji će tako biti izgubljen. Kada završite kucanje linije pritiske ENTER i naredba biva izvršena odnosno, ako ima linijski broj, unesena u program. Možete, naravno, da menjate i sadržaj ekrana ne pritisak taster ENTER čime nećete izazvati nikakve promene u programu; doncije možete da vratite kurzor u neku editovanu liniju i, pritisakom na ENTER, učinite da promene koje ste izvršili postanu trajne.

Mogućnost da se menjaju delovi programskih linija nije, naravno, dovoljna za komforan rad: treba imati mogućnost za brisanje nekih slova i umetanje drugih. Za brisanje se brine taster DEL koji briše slovo

ispod kurzora. Destruktivni backspace (taster koji bi pomerio kurzor za jedno mesto u levo a onda obrisao slovo ispod njega) ne postoji, ali vam on neće mnogo ni nedostajati: uvek možete da pritisnete levu strelicu i da otkucate ispravno slovo koje će biti uneto preko pogrešnog.

Za ubacivanje teksta je zadužena kombinacija tastera SHIFT i 0. Pritisak na njih pomena dede linije iza kurzora za jedno mesto udesno, dok se na mestu kurzora ukazuje slobodan znak. Pritiskom na REPT možete, naravno, da ponavljate ovu operaciju i tako u postojećoj naredbi ubacite čitavu reč. Nevolja, međutim, nastaje kada se linija koju editujete produži toliko da pređe u sledeći programski red: „galaksija plus“ će tada spojiti tekući red sa sledećim. Ukoliko ste to i želeli, odlično. Ukoliko niste, moraćete da pozicionirate kurzor na kraj mislenog dela naredbe, pritisnete DEL i tada REPT — sve dok „rep“ ne bude obrisan. Verujemo da je ovaj svojevrsni bag ostavljen namerno, jer u ROM-u od 2 K posle svih sažimanja jednostavno nije mogao da se nađe prostor za dodatna testiranja. Nedostajao je i prostor za realizaciju „insert“ moda koji autoru ova dva teksta užešno nedostaje; ekranski editor radi u takozvanom „overtpe“ modu što, kao što smo rekli, znači da se tekst koji kucate prepisuje preko postojećeg teksta. Verujemo da je u većini slučajeva daleko lakše raditi sa insert modom u kome se tekst ubacuje između kurzora i prvog sledećeg slova, što eliminiše potrebu za prečestim pritisakom tastera SHIFT i 0. Za komforan rad prilično nedostaje i opcija koju nudi većina drugih editora: pozicioniranje na kraj odnosno na početak linije pritisakom na SHIFT i desnu odnosno levu strelicu.

Ipak za škole

Nedostatak prostora je izazvao još jedan bag koji se javlja u toku izvršavanja programa: ukoliko napišete PRINT „UNESI DAN“: INPUT X\$ a zatim otkucate SREDA, promenljiva X\$ će dobiti vrednost „UNESI DAN?SREDA“. Bag nam otkriva ponešto o principu rada editora: negde u memoriji (zapravo iznad RAMTOP-a) je tabela u koju je upisana dužina svake linije na ekranu. Kada pritisnete ENTER, računari u bifer smešta tekst od početka tekuće linije pa do tačke koja je određena njenom dužinom. Prompt (upitnik odnosno, pri unošenju linije, znak (>)) je, videli smo, morao da se izgubi kako se ne bi mešao sa vrednostima promenljivih.

Kada smo već kod bagova, primetili smo još po neki: ako u GRAPH modu popunite ekran linijama, od kojih se neke nalaze i u poslednjim redovima, svi budući skirolovi će ponavljati sadržaj poslednje linije teksta koja će se, osim toga, prepisivati u preposlednju tako da zaostale crtice nikako (osim pritisakom SHIFT i DEL ili izvršavajući HOME) nećete moći da prebrisate. Autoru ovoga teksta se dogodilo da se linija koju je editovao i koja je nosila broj 80 nađe na kraju programa, iza linije broj 750. Linija 80 je morala da bude obrisana mučnom primenom instrukcije BYTE jer je bežik interpretator nije mogao pronaći! Nadamo se da će ovi bagovi koji nisu naročito ozbiljni ali koji mogu da budu neprijatni biti otklonjeni u tržišnim verzijama „galaksije plus“.

„Galaksiji plus“ koju smo testirali bi mogla da se uputi još jedna ozbiljna zamerka: brzina komunikacije sa kasetofonom je premala za RAM od 46 K! Na svu sreću, praktično je razvijen ROM 4 u koji su

upisane rutine za ubrzano snimanje i učitavanje imenovanih fajlova brzinom od 1200 boda. Preostali prostor u ROM-u 4 zauzimaju rutine za crtanje krugova i kosih elipsi kao i FILL procedura za popunjavanje zatvorenih površina.

Obzirom da postoji realna mogućnost da „galaksiji plus“ vrlo skoro bude razvijen disk interfejs baziran na čipu 1771, četiri kilobajta adresnog prostora između &000 i &FFF su predviđena za ROM 5 u koji treba da bude upisan DOS, operativni sistem za rad sa diskovima. U DOS bi trebale da budu upisane rutine za formatiranje i verifikaciju disketa, snimanje, brisanje i preimenovanje fajlova i rad sa relativnim datotekama. Dalja softverska ekspanzija u vidu programskih jezika tipa torti ili, ako je za školske primene potreban, paskala je zasnovana na građivanju alternativnih pejdžovanih ROM-ova.

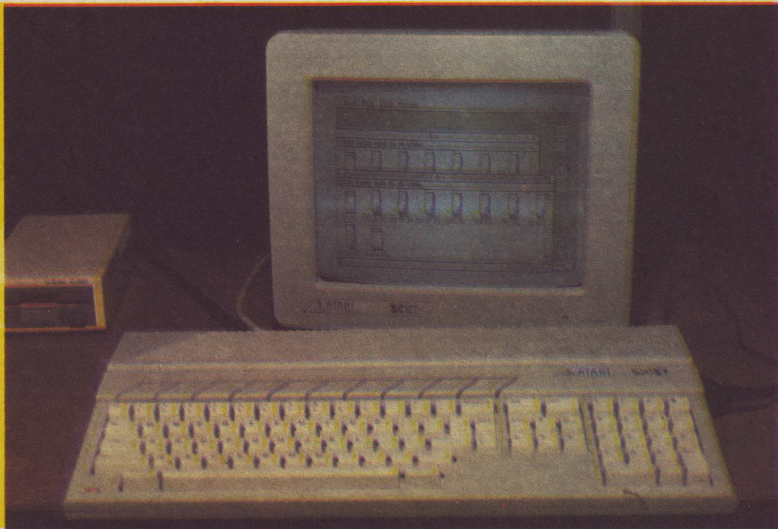
Sve u svemu, „galaksija plus“ je profesionalno dizajniran računari čiji su konstruktori, Nenad Dunić i Milan Tadić, došli i marljivo spojili koncepciju koju su sebi zacrtali. Po karakteristikama posmatrano, „galaksija“ je i bez sumnje, najbolji domaći računari u svojoj i nekoliko viših klasa. Klasična u hardverskom dizajnu, „galaksija plus“ je opremljena čudesno racionalno napisanim softverom, što joj je, paradoksalno, i najveća mana: da je sav rad utrošen na sažimanje ROM-ova 1, 2 i 3 u prostor od 10 K usmeren na proširivanje mogućnosti sistemskog softvera bez mnogo gledanja na prostor, računari ne bi bilo ništa skuplji, a u našim bi mu uslovima bilo teško naki ravnog (posle bitke su, naravno, svi generalni pametni; ko je pre dve godine mogao da predvidi da će EPROM 27128 (16 K) danas koštati samo 15 DM?). Kako stvari stoje, „galaksija plus“ je dobra ali i nedovoljno uravnotežena mašina — veoma jaka po nekim karakteristikama i nepriлично slaba po drugima. Kao takva, potpuno je neinteresantna za pojedince koji žele da se igraju i da koriste komercijalni softver i kojima je uvoz stranih kompjutera relativno otvoren. Za programere koji žele da se bave razvojem softvera, „galaksija plus“ bi mogla da se pokaže kao privlačan izbor obzirom na veoma otvoren i dobro dokumentovan operativni sistem, veliku memoriju, dobar assemblar i eventualni disk. Interesantna je i mogućnost razvoja edukativnih programa za samu „galaksiju plus“, jer se ovakav softver može prilično povoljno prodati. Zaovdu za udžbenike i nastavna sredstva. Glavni prodor „galaksije plus“ može da se očekuje u školama koje teško mogu da pronađu bolji računari sa više našim prilika prilagođenog softvera i literature. Verujemo da je dalja sudbina „galaksije plus“ neposredno diktirana odlukama prosvetnih vlasti.

Pokušali smo da ovaj prikaz dopunimo parametrima koje mnogi sa pravom smatraju najbitnijima: cenom računara i rokovima isporuke. To nam, na žalost, nije uspelo — iako bi proizvodnja nove „galaksije“ trebala da počne u toku jeseni, cena je i dalje velika nepoznata. Voleli bismo kada bi cifre od petnaestak starih miliona koje su nezvanično pominjane ostale samo ružna nagadanja.

Dejan Ristanović

atari 520 st Računari u izlogu

Ako želite da saznate koji je računar trenutno najbolji, raspitajte se kod osnovaca i srednjoškolaca koji još sanjaju o svom prvom kompjuteru! Oni će vas uveriti da sa izborom i kupovinom ne otežu zato što nemaju para nego zato što očekuju modernog princa na belom konju — računar sa šezdesetčetvorbithnim procesorom, najmanje šesnaest megabajta memorije i dva vinčester diska koji, u kompletnoj opremi, košta 99.99 dolara. Među takvim ljubiteljima računara „spektrum“, „komodor“ „amstrad“ i svi kompjuteri koji koriste osmorbithne mikroprocesore (posebno 6502) predstavljaju prezrene veličine. QL je „još jedna Sinklerova glupost“, IBM PC je predmet nagonске mržnje (ako neko shvati zašto neka nam javi), a „prava stvar“ je „atari 520 ST“. Za ovaj izbor ima mnogo razloga: videćemo da je 520 ST računar izvanrednih karakteristika. Njegovla je jedlino što ga na tržištu još nema, što znači da javnost zna samo za one njegove osobine koje proizvođači smatraju povoljnimla!

Hardveristi bi rekli da je 520 ST (ili, popularno, „džekintoš“) računar sa malo čipova: osim mikroprocesora, RAM-ova i ROM-ova koji su deo svakog kompjutera, 520 ST sadrži svega nekoliko standardnih koila i ULA čipova od kojih je najbitniji takozvani GLUE čija se uloga naslućuje iz

*Više za korišćenje nego za programiranje:
Atari 520 ST*

samog imena (glue=lepak). Dizajniranje ULA čipova je, ako se očekuju velike serije, izvanredan način da se cena računara zadrži u prihvatljivim okvirima i da se dovoljno prostora u kućištu predvidi za buduća proširenja. No, podimo redom.

Ono 'ST' u nazivu kompjutera potiče od **Sixteen/Thirtytwo** što znači da je srce džekintoša² Motorollin mikroprocesor

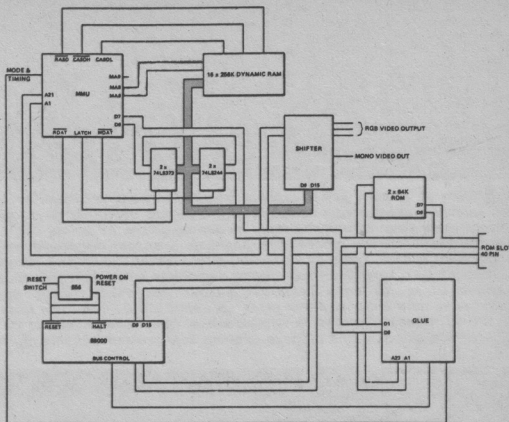
68000 (ovde nema Sinklerove lagarije koja se zove 68008) čija je arhitektura trideset-dvorbithna, a komunikacija sa spoljnim svetom šesnaestorbithna. Atarijevi inženjeri su odlučili za klok od 8 MHz, što možda i ne izgleda previše. Pokazuje se, međutim, da bi 520 ST mogao da bude pravi šampion u brzini jer je pozajmio jednu karakteristiku većih kompjuterskih sistema — modul za upravljanje memorijom ili skraćeno MMU (Memory Manegament Unit).

Čudo zvano MMU

Potrebu za uređajem koji će upravljati memorijom su verovatno zapazili svi koji su pokušali da shvate kako radi 'spektrum' i slični računari. Mikroprocesor, sa jedne strane, mora da pristupa memoriji da bi obavljao svoj redovan posao dok video stepen pedeset puta u sekundi crta sliku ispisujući na ekran sadržaj dela RAM-a. Stoga se pojavljuje konflikt: u nekim će trenucima i mikroprocesor i video stepen želiti da pristupaju raznim segmentima RAM-a što je, obzirom da računar ima samo jednu magistralu za podatke, potpuno nemoguće. Konstruktori „spectruma“ i QL-a su mikroprocesoru zabranili da pristupa memoriji dok se slika crta, što značajno umanjuje brzinu rada računara. Konstruktori „džekintoša“ su se dosetili nečim boljem: u toku write ciklusa podaci iz procesora se baferuju kroz dva čipa 74LS244, dok se u toku read ciklusa podaci lećuju kroz dva 74LS73, tako da ih procesor pokupi kada mu budu potrebni; data bus je tako slobodan za rad video kontrolera.

MMU se, jasno, koristi i za mnoge druge lepe stvari, kao što su proširenja RAM-a i ROM-a. Svi znaju da „atari 520 ST“ u startu ima 512 K RAM-a koji je grupisan u dve kolone od po osam 256 kilobitnih čipova, RAM proširi do vrtlogvaih 2 Mb. ROM, sa druge strane, zauzima vrh memorijske mape, završavajući se na &FEFF (poslednja 64 K su rezervisana za memorijski mapiranje ulazno-izlazne uređaje; ako vas upotreba ova 64 Kb posebno zanima, pročitate „Veliku video predstavu“ iz „Računara 6“). I pored ogromnog slobodnog adresnog prostora od 16 Mb, ROM-ovi su peđždovani tako da zauzimaju 64 K adresa; MMU upravlja izborom ROM-a koji je u nekom trenutku potreban preko pet specijalnih linija koje poseduje već pominjani glue čip. U osnovnom modelu računara koristi se samo nulta linija koja selektuje interni šesnaestokilobajtni ROM sa osnovnim operativnim sistemom; ukoliko se GEM (o njemu donjije) bude našao u ROM-u, selektovće ga linije 1 i 2. Linije 3 i 4 su odvedene do spoljnog podnožja za karti-dže koje treba da omoguće povezivanje ROM čipova sa specijalnim programima (tekst procesori, razni programski jezici i kompajleri i slični) koji bi u svakom trenutku bili pristupačni korisniku.

Takvi ROM čipovi nisu, istini za volju, naročito potrebni: MMU se brine za neobično brzu komunikaciju sa periferijom, u našem slučaju disk jedinicom. 520 ST je opremljen 3.5" disk jedinicom na koju može da upiše standardnih 312 K podataka (uz dvostruku gustinu upisa (double density) ovaj bi se broj mogao gotovo udvostručiti ali izgleda da će „džekintoš“ podržavati samo standardnu gustinu zbog kompatibilnosti sa „mekintoševim“ formatom), a najavljuje i hard disk nepoznate cene. Što se samog računara tiče, MMU obezbeđuje prenos podataka brzinom od jednog megabajta u sekundi, ali će ta brzina biti više-struko umanjena karakteristikama samog

Novi standard u projektovanju računara: Shematski dijagram „džekintoša“

flopjaja koji se, na kraju krajeva, okreće sasvim ograničenom brzinom. Kontrolio diskova se bave mnoge sekcije računara: Motorolin čip 68901 se brine da interapti koje disk interfejs generiše budu visokoprioritetni (viši prioritet imaju samo dve tajanstvene linije koje je Atari predvideo 'za buduća proširenja' i koje će se verovatno koristiti za povezivanje računara u mreže), DMA (još jedna ULA) čip omogućava da se podaci sa diska prenose direktno u memoriju bez posredstva centralnog mikroprocesora, a čip YM 2149, zajedno sa 1772, selektuje površinu diska kojoj se pristupa, kao i potreban broj trake odnosno sektora.

YM 2149, osim podrške disk interfejsu, formira dva osmibitna paralelna porta i tri analognia izlaza. Jedan od portova predstavlja standardni Centronics interfejs za štampač, a drugi kontroliše RS232C interfejs. Tri analognia izlaza su povezana zajedno i odvedena do priključka koji će obradovati vlasnike pojačala i sličnih uređaja —

'Audio out'. Kada već pominjemo rad sa audio opremom, pomenimo i Midi ('Musical Instrument Digital Interface') port — serijski priključak koji je prilagođen standardu za povezivanje komputera i sintetizera koji neguje muzička industrija. Smrtnicima koje zvuk interesuje prvenstveno zbog igara je namenjen čip AY—3—8910 koji omogućava kontrolu tri uobičajena tonska kanala i generisanje belog šuma.

Tastaturu, džojstik i obaveznog miša nadgleda malo poznat čip 6301 koji šalje serijske podatke Motorolinom asinhronom adapteru 6850 (dobro ga poznaju vlasnici BBC-ja i „electrona“ obzirom da je odgovor za razne zaštite softvera) koji ih pretvara u paralelne i opšti sa centralnim procesorom preko nisko prioritethnih prekida. Tasteri su interno raspoređeni u matrici 8*16, što znači da bi moglo da ih bude 128. Na tastaturi je, međutim, samo (!?) 95 dirki, dok su preostali povezani sa tasterima za paljbu na džojsticima i kontrolnim dirkama na mišu. Šematski prikaz hardverske organizacije „atarija 520 ST“ je dat na slici 1.

„Atari“ u radnjama

Nešto pre zaključivanja ovog broja „Računara“, Byte, PCW i par drugih časopisa objavljuje da se „atari 520 ST“ prodaje u Americi i u nekim specijalnim radnjama i sajmovima u Evropi. Kao što smo i pretpostavili, kompletan softver se prodaje na disketama, pa se uz kompjuter dobija TOS, GEM, BOS (programski sistem za poslovnu obradu podataka), GEM Write (editor teksta), GEM Paint (program za crtanje), bejzik i logo. Prvi utisci o tekst procesoru i bejziku nisu naročiti, dok je GEM Paint veoma hvaljen.

Cena „atarija 520 ST“ sa jednom disk jedinicom i monitorom je u Engleskoj 760 funti (uračunavajući i VAT), a u SR Nemačkoj 2999 DM. Početkom septembra „atari 520 ST“ je osvanuo ne samo u specijalizovanim radnjama za prodaju računara nego i u robnim kućama. Prijatna kupovina i — mnogo sreće na carini!

U svetu grafike

Video kontrolor omogućava rad u tri grafička moda: srednja rezolucija 320*200 tačaka, od kojih svaka može da bude obojena jednom od 16 boja iz palete od 512, visoka rezolucija 640*200 tačaka u četiri boje i veoma visoka rezolucija 640*400 u dve boje (na primer crno-bela slika). Obzirom da je 640*400/8/1024=31.25, od 512 K RAM-a treba odvojiti svega 32 K za video; za „džekintoša“ niko ne može da kaže da korisniku ostavlja premla slobodnog RAM-a! Da stvar bude posebno lepa, adresa početka video memorije može slobodno da se menja tako da, na primer, možemo da nacrtamo jednu sliku počevši od 101000, sledeću od 181000 a treću od 201000, a zatim, u samo jednom frejmu, zamenjujemo ove slike i tako stvaramo animaciju.

Hardverskom delu Atarijevog video interfejsa se, međutim, može uputiti i poneka zamerka. Pre svega, paleta je preko svake mere proširena (i na dobrom RGM monitoru teško biste primetili razlike između 512 nijansi), dok je izostao mad sa tridesetak boja koji bi vrlo dobro poslužio za razne profesionalne primene; računar čiji se RAM lako proširuje do dva megabajta ne bi upropastilo odvajanje 64 K za video. Osim toga, džekintoš se priključuje isključivo na monohromne ili RGB monitore što je za strance razumljivo; ako neko ima 700 funti za jedan profesionalan računar, još 100 za monitor ga neće upropastiti. Za nas je, međutim, situacija drugačija: 100 funti ne predstavljaju baš malu paru, a monitor mnogo liči na televizor, što znači da je za carinike predmet velikog podzorenja...

Sa softverske strane, kontrolom videa se bavi GEM (Graphic Environment Manager) koji ujedno i komunicira sa korisnikom. Za sada je neizvesno da li će se GEM nalaziti u ROM-u ili će se učitivati sa diskete po svakom uključivanju računara: Atari je obećao da će softver upisati u EPROM(e), ali i oprezno izjavio da će se on možda isporučivati na disku dok ne bude definitivno završen (znači li to da će se i „džekintoš“ slati na disku poput QL-a?). Pažljivo čitaoci ovoga teksta će primetiti da, s obzirom na brzinu „džekintošove“ komunikacije sa periferijom, učitavanje GEM-a sa diska ne oduzima previše vremena, ali je ipak činjenica da je neprijatno tražiti sistemsku disketu po stolu i raznim kutijama kada god pridetate računaru. Sa druge strane, na to prženje će vas verovatno naterati činjenica da se bejzik učitava sa diska, pa nećete mnogo razmišljati o tome gde je GEM upisan.

GEM nudi mnogo više od komandi MOVE, DRAW i CIRCLE. Ako ste na nekom sajmu videli Apple-ov štand, svakako znate za maksimum „ko ume da pritisne dugme taj ume i da radi sa „mekintošem“ (odnosi li se to i na svakog petog nepismenog Jugoslovenca?). Sličnu filozofiju je primenio i Atari: kada se računaru uključuje, operativni sistem iscrpna na ekranu razna lica koja se smeše i mršte u zavisnosti od toga da li ste ubacili dobar disk ili niste. Ovakav pristup će svakom privući misle Amerikance koji ne žele da se bave ničim osim svog posla, ali je za nas prilično obojan; u Jugoslaviji računare i dalje kupuju uglavnom hakeri, a njih nervira kada ih kompjuter deset puta dnevno tretira kao budale. Vrio je verovatno

da će se upotreba svog budućeg softvera za 520 ST zasnivati na šetanju miša po stolu i izboru opcija iz mnogobrojnih menija. Koristio, ali ne i preterano uzbuđljivo!

TOS ili CP/M

Osnovni operativni sistem „džekintoša“ je TOS ili „Tramiel Operating System“. Možda vam izgleda neukusno što je novi direktor Atarija nazvao operativni sistem po sebi, ali to samo znači da o njemu (i o sebi) ima vrlo dobro mišljenje. TOS, uzgred bilo rečeno, ne predstavlja neki naročiti novitet: radi se o popularnom CP/M koji je prilagođen Motoroli 68000. Ovaj izvor operativnog sistema je, po našem mišljenju, mudar akt očajanja. CP/M je, naime, dobar operativni sistem koji je primenljiv na računarima sa Z80 koji su opremljeni sa svega 64 K RAM-a. Motorola 68000 predstavlja, sa druge strane, izvanredno moćan mikroprocesor dopunjen ogromnim RAM-om; prisiljeni ga da radi pod CP/M bi odgovaralo ugrađivanju peći na ugali u Space Shuttle. Zbog čega je, onda, Tramielj pribegao ovakvom rešenju? I pored svojih optimističkih izjava, Tramielj po svoj prilici ne veruje da bi njegov računar mogao da dobije rat sa IBM-om koji je u svoj PC ugrađio daleko slabiji Intelov mikroprocesor 8086 ali koji je opremljen nezamislivo velikim brojem programa. Naterati „džekintoša“ da radi pod MS DOS-om bi značilo priznati poraz; naterati ga da radi pod CP/M-om označava jedino žrtvovanje karakteristika. Tramielj je, naravno, mogao da se opredeli i za izgradnju novog operativnog sistema koga bi sa nešto više prava mogao da nazove po sebi, ali za nešto ovakvo nije bilo dovoljno hrabar (ili dovoljno lud).

Bilo kako bilo, da li CP/M treba da obrađuje sve buduće vlasnike „džekintoša“ u Jugoslaviji? Na to pitanje nije lako odgovoriti potvrdno: ako mislite da ćete moći da poselite prijatelje koji u nekom preduzeću rade na Iskrinom Partneru i da iskopirate (=piratujete) tekst procesora, bazu podataka i drugi „ozbiljan“ softver, ljufo se varate. Program pisan za Z80 sigurno neće raditi na 68000 bez obzira na sličan operativni sistem. Da stvar bude još lepša, čak i razni CP/M računari sa istim mikroprocesorom najčešće nisu međusobno kompatibilni, po najviše zbog formata disketa. Autori nekog CP/M programa će svoje remek delo bez previše problema prilagoditi bilo kojoj drugoj CP/M mašini (i tako duplirati prihode) ali će korisnicima teško uspeti da prelopie svoje rashode! Ako se, dakle, odučite za 520 ST, pripremite dolare za kupovinu svog softvera koji vam je potreban.

Do sada smo u prikazima računara posećivali posebnu pažnju interpretatoru za bejzik što kod džekintoša ne možemo da uradimo — bejzik, jednostavno, ne postoji u momentu kada pišemo ovaj tekst! Nepostojanje bejzik interpretera je jedan od dokaza da nije lako prilagoditi programe iz CP/M biblioteke koja je prebogata raznim verzijama bejzika novom TOS-u. Na beogradskoj demonstraciji u toku majskog Sajma tehnike „atari 520 ST“ je, doduše, bio opremljen bejzik interpreterom, ali u taj program posetici nazvali **dalekobito bejzik**: poticao je iz „kamenog doba“ razvoja ovog jezika i bio neopisivo spor, skoro sporiji od „spektruma“. Niko, naravno, ne može da tvrdi da će se ovakav interpreter pojaviti i u konačnim verzijama, ali to nije sasvim nemoguće: treba da razumemo da i pored svih izjava, Atari pretežno cilja na američko tržište na kome

se računare ne meri kvalitetom bejzika i drugih programskih jezika (što se većine kupaca tiče, bejzik ne bi morao ni da postoji) već brojem i kvalitetom raznih aplikacionih programa koji mogu da se nabave. Sasvim je, dakle, moguće da će Atari sa džekintošom davati i neku disketu sa **dalekobito bejzikom** kod će se, u blizju budućnosti, na tržištu pojaviti nove verzije ovog jezika koje će kvalitetom (ali ne zasigurno i cenom) zadovoljiti programere.

Što je babi milo...

Zajedno sa bejzikom, uz „atari 520 ST“ će se isporučivati i LOGO interpretator. Domaći hakeri, naravno, preziru LOGO: za šta će, zaboga, nekeome naredbe koje šetaju puža po ekranu i crtaju njegov trag? Ako kažemo da logo podstiče lepo i strukturirano programiranje, ovaj će jezik biti još više omrznut. Sve u svemu, od jezika koje dobjete uz „džekintoša“ se nećete previše odvajati, ali to nije ništa prema onome što tek treba da pročitate: uz računar nećete dobiti ni asembler, ni disassembler, ni debugger ni bilo šta što je Pravom Programeru u životu potrebno (znate li ko je Pravi Programer? Čitajte u „Hakerskom manifestu“ koga ćemo svakako objaviti u „Računarima 100“). Imati Motorolu 68000 u kući a nemati asembler? Pa, valjda će uskoro moći da se kupi!

Pripremajući ovaj prikaz potrudili smo se da konsultujemo što više stranih časopisa i primetili da u vezi sa „džekintošom“ i dalje ima mnogo upitnika; u spekulacijama o nekom kompjuteru koga još nema na tržištu uvek smo skloni da idealizujemo njegove osobine, jer svi iz dna duše želimo kompjuter idealnih karakteristika. Takve spekulacije prave nevidenu reklamu modelu koji treba da predstavlja tehnološki skok na tržištu. Quantum Leap, što bi rekao Sinkler. Tako reklamirana mašina se, na žalost, jednom pojavi na tržištu i onda nastupa neizbežno razočarenje: ma koliko je računar dobar, on nikada nije onakav kakav bismo želeli da bude. Moćna firma kao što je IBM dopušta sebi da ne piše o novom računaru sve dok on ne bude rasait svim dilerima širom Sjedinih Država; manje firme, sa druge strane, moraju da privlače akcionare najavljujući unapred ono što bi želele da ostvare. Ako vam se čini da neosnovano impliciramo da će džekintoš ponoviti sudbinu QL-a, priselite se one narodne: „kog ujedne zmija...“

Nezavisno od svih strahovanja, pokušaćemo da sagledamo „atari 520 ST“ u svetlu do sada poznatih karakteristika. Dizajn hardvera je izvanredan, do sada naveden na jednom malom računaru. Što je najvažnije, hardverske karakteristike računara se daju poboljšavati do neslućenih razmera. Operativni sistem je, bez obzira na činjenicu da koristi samo deo mogućnosti procesora na koji je instaliran, sasvim solidan. Uz računar će se dobiti bejzik nepoznatog kvaliteta i ne naročito potrebni logo. Cena od oko 1000 dolara (2.999 DM sa crno-belim monitorom je niska kada se uzme u obzir ono što se za nju dobija. Ukoliko se, međutim, odučite da kupite „atari 520 ST“ očekujte dodatne izdatke od najmanje 300 dolara za kupovinu dobrog bejzik interpretera (ili fortran kompajlera), asemblera i disassemblera, tekst procesora i programa za rad sa bazama podataka. Očekujte, osim toga, i da će vas Atari snabediti izvanrednim igrama po vrlo umerenim cenama. Pa, prijatna zabava!

Dejan Ristanović

ima li programera u avionu?

Računari u razgovoru

• Profesore, posle dosta dugog čitanja profesionalnih programera i prepustanja širenja računarske kulture zanesenjašima i trgovcima, pomalo smo iznenađeni da se i univerzitetski profesori sa priznati naučnim radovima javljaju za reč na skupovima gde uglavnom govore oni za koje je i bežik strani jezik. Stoga je naše prvo pitanje možda i neobičajeno. Zašto ste prihvatili poziv da za čitaoce našeg lista govorite o računaru?

— Poziv sam prihvatio zato što mislim da se stručnjacima kod nas retko pruža prilika da govore o svom radu. Sredstva informisanja su puna prepričavanja tuđeg rada, obično netočnih prevoda tuđih članaka... Kako se numeričkom analizom bavim dve decenije, želim da zaštitim sebe i druge od neumesnih paušalnih optužbi da su stručnjaci „u čeki“. Nisam „u čeki“ i imam šta da kažem, mada se bojim da se to neće dopasti mnogim vlasnicima računara.

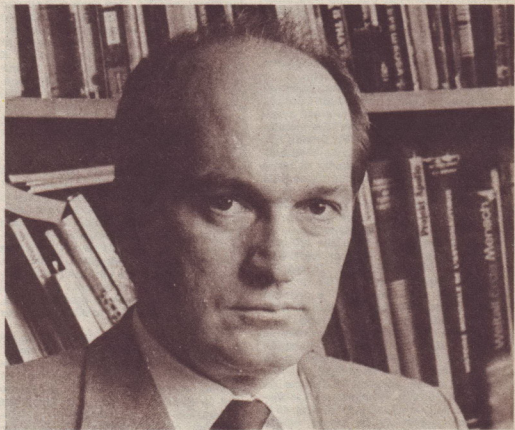
• Verovatno pri tom mislite na svoju tvrdnju da većina programera koji objavljuju programe u kompjuterskim časopisima i nisu programeri. To je prilično teška kvalifikacija. Možete li da je argumentujete?

— Zamislite program koji za većinu argumenata daje pogrešan rezultat. Možemo li pisca tog programa smatrati programerom? To je kao kad bi neki pilot većinu letova završavao havarijom. Neko napiše program za deljenje kompleksnih brojeva ili za izračunavanje modula i argumenta kompleksnih brojeva, pa za većinu argumenata taj program ne radi — šta na to reći? Ako taj i takav program naš časopis za računare čak dva puta objavi — šta na to reći? A ako ni posle pola godine niko na to ne reaguje — šta na to reći?

• Da naši čitaoци ne bi bili u dilemi, recimo da se radi o programu objavljenom u časopisu „Moj mikro“ i to prvo u slovenačkom izdanju, a zatim u izboru tekstova za prvi broj na srpskohrvatskom jeziku. Međutim, na ove primedbe nisu imuni ni neki programi objavljeni u našim listu, a da i ne pričamo o ostalim kompjuterskim časopisima koji tek fraze svoji stil. Ipak, amaram da redakcije za ovo snose samo deo krivice, jer mogu da objave jedino programe koje dobiju, a profesionalcima je ispod časti (ili je možda u pitanju novac) da ustupe svoje priloge. Da li biste, recimo vi, kada bismo vas zamolili da objavite neke od svojih programa kojima se popravlja aritmetika naših kućnih ljubimaca, poput ne malobroje vaših kolega rekli kako vam je žao jer nemate vremena za tako nešto, ili biste, na iznenađenje redakcije, prihvatili?

Zašto ne! Imam puno profesionalnih obaveza, ali rado bih za čitaoce vašeg lista pripremio

• **Zamislite program koji za većinu argumenata daje pogrešan rezultat. Možemo li pisca tog programa smatrati programerom? To je kao kad bi neki pilot većinu letova završavao havarijom.**

Protiv pilota bez znanja:
Dr Dušan Slavić

programe iz oblasti kojom se bavim. Do sada to nisam učinio iz prostog razloga: to niko od mene nije ni tražio. Mislite li da je trebalo da tekst ponudim redakciji vašeg časopisa? Moram da naglasim da se u računarstvu uopšte ne radi o sukobu profesionalizma i amatizma. Sredstva informisanja su prepuna priloga profesionalnih amatera, malo je amaterskih profesionalaca. Pojedinci su stručni za sve: od astrologije i biologije, do džunologije i šumarstva.

• **Smatračemo, dakle, da možemo očekivati vaše priloge za „Računare“? No, vratimo se mišdlim korisnicima računara. Da li svi oni uopšte treba da poznaju programiranje?**

— Upoređio bih računarstvo sa vazduhoplovstvom. U tom poređenju: računaru odgovara avion, programeru pilot, a korisnicima računara — putnici aviona. Vaše pitanje analogno je pitanju da li svi putnici aviona treba da budu piloti, pa se nameće određen odgovor. Drugo je pitanje da li svi mišdli treba da koriste računare. Odgovor je očigledno potvrdan. To su dva različita pitanja i ne treba ih zamenjivati. Od nekog korisnika računara, u zavisnosti od posla koji obavlja, može se očekivati da jednog dana prestane da samo poziva gotove programe. Obično se dogodi da poželi da i sam postane programer. To je ravno podvigu kao kada neko od putnika koji voli da leti avionom poželi da sedne za upravljač i proglasi se pilotom. Posledice te hrabre odluke vide se posle prizemljenja aviona, odnosno u rezultatima koje će dati računar. Od pilota se očekuje bezbedan let, a od programera bezbedan program. On mora umeti da izbegava numeričke poteškoće i da, uz nedovolj-

no tačno predstavljanje i uzani opseg brojeva, dobija valjan rezultat. Valjan rezultat je brzo dobijen rezultat onoliko tačan koliko to dozvoljava tačnost računara.

• **Ko je u stvari za vas pravi programer?**

— Korisnik računara mora da poznae svoj računar, a programer mora biti svestan svih manjkavosti osnovnog softvera i prevazići te slabosti. Test za prelazak korisnika računara u programera vrio je jednostavan. Ako korisnik ume da načini algoritam i program za izračunavanje elementarnih funkcija i ako upoređivanje tih programa sa firmiranim daje dobre rezultate za sve kritične vrednosti argumenata — onda je smanjen broj korisnika računara i povećan broj programera.

Programer mora biti u stanju da rešava raznovrsne numeričke probleme. Od inverzije matrica, rešavanja nelinearnih jednačina do višestrukih integrala i rešavanja parcijalnih diferencijalnih jednačina. Da li dečaka koji o svemu ovome nema pojma treba smatrati programerom? Ako osnovac sekira žabu — da li treba da sebe smatra hirurgom? Da li drugi treba da ga smatraju hirurgom zato što ima skalpel u ruci? Ja, naravno, nemam ništa protiv da taj dečak zaista postane hirur, ali napominjem da školovanje za hirurga traje godinama — posle obaveznog školovanja.

• **Znači, da bi neko bio pravi programer mora da doktorira matematiku?**

— Ne radi se o tome da li neko ima diplomu pilota već da li ume bezbedno da leti i sleti. Programer mora da ume da načini programe za elementarne operacije i elementarne funkcije — i to potpuno pouzdane programe, tačne do poslednjeg bita. To je moguće. To mora umeti da uradi. Ako to ume niko ga neće pitati za

Na jednom skorašnjem sastanku posvećenom računarstvu vanredni profesor beogradskog Elektrotehničkog fakulteta dr Dušan Slavić osvetlio je problem korišćenja računara iz jednog novog ugla. Osim što predaje Programiranje i Numeričku analizu na fakultetu i vodi više kurseva na postdiplomskim studijama, dr Slavić je autor oko sedamdeset objavljenih naučnih radova i programer koji je prepravio i poboljšao sistemski softver mnogih velikih i malih računara i tako omogućio da se i oni koriste za precizna računanja. Njegova viđenja, zasnovana na dvadesetogodišnjem iskustvu, imaju otuda veliku težinu. Zamolili smo da za „Računare“ iznese svoje shvatanja o programiranju i računarima i pojavama koje ih prate.

• **Imao sam prilike da vidim programe koji baš nikome neće trebati ili će značiti grdnu dangubu.**

diplomu, već će mu poveriti komplikovanje poslove.

Ljubitelj šaha zna kada je mat. Ako ljubitelj šaha ne zna da dā mat — necete ga smatrati šahistom. Za pravila šaha dovoljno je nekoliko minuta, ali ako neko zna pravila to još ne znači da je postao šahista. Pravila programskog jezika mogu se naučiti vrlo brzo, ali znati programski jezik ne znači znati programirati.

• **Najveća nevolja u radu mladih na računaru je što oni zapravo ne znaju šta da načine od svog poznavanja programskog jezika. Šta biste preporučili onima koji žele da postanu profesionalni programeri?**

— Imao sam prilike da vidim programe koji baš nikome neće trebati ili će značiti grdnu dangubu. Tužno je što je u pisanje tih programa uloženo ogroman trud. Učenici bi trebalo da već iz školskog gradiva cepaju ideje za svoje programe. Ogromno je polje njihovog rada. Transformacija matematičkih teorema za potrebe računara je upravo počela. Ništa nisu propustili, ovo je tek početak.

Budući da želim da se broj programera radikalno poveća moram da istaknem: rešavanje numeričkih problema na računaru je neuporedivo zanimljivije od bilo koje video-igre. Rezultat rada programera dolaze se rezultatima drugih programera. Veliki projekti se razlažu na gotove programe i samo se dopunjuje deo koji nedostaje. Sam rad na računaru je izuzetno zanimljivo i zato što treba mašini izdati naredbe koje ona nikad neće razumeti, ali će izvršiti upravo ono što se od nje traži. Za miade je to korisna situacija. Za svaki nesporazum sa računarnom, ako su dobri osnovni programi, kriv je korisnik računara. Time se razvija samokritičnost. Već zbog toga je nepriljubljiva zabrana uvoza računara ili dozvola uvoza samo računara-igrački.

• **Zaključili smo već da će samo mali broj korisnika računara postati programeri. Svi, međutim, vole da ga koriste za igranje. Kako gledate na video-igre?**

— U našoj analizi upotrebi računara isključivo za igranje aviona parkiran pored piste u kome je ugrožena preusredna u luna-park. Za takve avione nisu potrebni piloti, piloti se bave letenjem. Postoje jedino nakazni svemirci ili nešto drugo, u zavisnosti od veštine dizajnera.

• **Mi, razume se, zahvaljujući trgovcima kojima je omogućeno da imaju monopol na jugoslovenskom tržištu, kupujemo to što nam nude i u situaciji nego da ako sami ne napišemo bolji softver koristimo ovaj š-t-e kategorije.**

što treba tamniti. Nikada nisam imao vremena da igram neku video-igru. Već podavno nisam dete, a još nisam pototinju. Moji semgodisnji sin se igra na računaru, kada je računar slobodan. O uticaju video-igara na nežnu decu psihi ne pitajte mene — nisam za to stručan.

• **U svojoj praksi koristili ste više velikih računarskih sistema projektovanih za naučno-tehničku primenu, za koje je logično da imaju desetak puta manje od jednog njihovog terminala. Kako stoji stvar sa tačnošću svih velikih i skupih računara?**

— U svetu poznata firma u svom priručniku za naučno orijentisan računar IBM 1130 piše da njen program za arktungans za velike vrednosti modula argumenta daje pogrešne rezultate (veće od $\Pi/2$?). Zar nije bilo lakše i časnije korigovati program? Programe za sve elementarne funkcije ovog računara morali smo da izmenimo. Bilo je moguće učiniti sistemske programe i tačnijim i bržim i kraćim.

Pojedine firmi su svesne teškoća pravljenja pouzdanih osnovnih programa. Na primer, firma OLIVETTI za računar M20 ima četiri osnovne računarske radnje u dvostrukoj tačnosti, ali ne i elementarne funkcije. Za potrebe Astronomske opservatorije načinio sam pouzdane i tačne programe elementarnih funkcija. Neki računari naprosto zahtevaju veću tačnost. Tako je za opisanje kretanja Meseca, na primer, potrebno 16 značajnih decimalnih cifara.

Ne manje poznata firma DIGITAL svoj računar VAX-11/751, nedavno instaliran na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu, snabdela je brojnim programima za elementarne funkcije realnog i kompleksnog argumenta koje — ne rade korektno. To je savršeno računard od koga se s pravom očekivalo da ima pouzdane programe. Međutim, pokazalo se da su programi za elementarne funkcije ispod svake kritike. Na primer, ako je argument korektan, računar javlja „nekorektan argument“ i prekida ispravan korisnički program. Ako argument nije korektan — računare ne javlja grešku i daje pogrešan rezultat. Greš je moguća velika tačnost računare ne daje ni jednu tačnu cifru rezultata itd. Na simpozijumu koji organizuje svake godine DECUS (Društvo korisnika DIGITAL-ovih računara) prošle godine sam dokazao da su pogrešni svi programi za elementarne funkcije. Iako simpozijum većim delom finansira firma DIGITAL, rad mi je objavljiv.

Zamislite muke korisnika takvog računara koji se uzda u firmine programe i dobija pogrešne rezultate. Korisnik grešku traži u svom programu i ne sluti da su osnovni programi koje poziva pogrešni. Na žalost, mali broj korisnika računara je svestan mogućnosti računara i ograničenosti osnovnih programa.

• **Koliko je meni poznato, Amerikanci su otišli najdaleje u osvajanju mogućnosti brzog i tačnog računanja, a iz vaših reči se može zaključiti da oni nisu sposobni da pristojno reše čak ni računanje elementarnih funkcija. Da li sam ja u velikoj zabludi ili u vašim rečima postoje i neki skrivani parametri?**

Onima kojima je poznato u kakvom su položaju tehnološke kolonije — a ne budimo u zabludi, mi smo danas, kada se radi o računarnima, upravo to — ti parametri i nisu skriveni. Amerikanci su još jako sposobni da naprave dobru aritmetiku za svoje računare, ali nama, kao i istočnim zemljama prodaju za skupe pare sistemski softver koji rade njihovi pripravnici. Mi, razume se, zahvaljujući trgovcima kojima je omogućeno da imaju monopol na jugoslovens-

• **Isključivo zalaganje za samo jedan programski jezik neodoljivo me podseća na reklamu: „Udišite samo čist ozon — nikako običan kiseonik“.**

skom tržištu, kupujemo to što nam nude i u situaciji smo da ako sami ne napišemo bolji softver, koristimo ovaj š-t-e kategorije.

• **Posle ovog odgovora ne mogu a da vas ne upitam još nešto. Ne tako davno imali smo prilike da na televiziji gledamo svečano otvaranje novog Računarskog centra na Elektrotehničkom fakultetu i tada je rečeno da se radi o modernom sistemu ISKRA-DELTA, a vi pričate o nekakvom „vakuu“. Mislilo li na isti sistem?**

— Da, mislimo na isti, ali pošto je ISKRA-DELTA na ovaj sistem stavila jedino nalepnicu ne vidim da treba da ga smatramo njenim računarnom i on će za mene i one koji ga koriste uvek biti VAX 11/751.

• **Ako ste ovako počastili VAX 11/751, sa umetničkim imenom ISKRA-DELTA, šta li cete tek reći o aritmetici ličnih računara?**

— Kada se govori o tačnosti i brzini programa obično se setim računara „spektrum“. Elementarne funkcije tog računara računaju se na zaista izuzetan način. Tako rade samo programeri sr Klapj Sinklera. Većina elementarnih funkcija izračunava se ekonomizacijom potencijalnih razvoja. Prvi deo ekonomizacije je transformacija potencijalnog razvoja, u Čebiševljevoj razvoj i odbacivanje suvišnih članova tog razvoja, u sklađu sa tačnošću računara. Drugi deo ekonomizacije je transformacija skraćenog Čebiševljevoj razvoja u ekonomizirani potencijalni razvoj. Za ovaj drugi deo ekonomizacije Sinklerovi programeri očigledno nisu čuli. Njihovi programi sadrže izračunavanje vrednosti Čebiševljevoj razvoja, a ne vrednosti ekonomiziranih potencijalnih razvoja. Zato programi „spektruma“ traju dva do tri aviona koji od Beograda do Dubrovnika leti nekome čudnom stazom Beograd—Zagreb—Skopje—Dubrovnik Uveravam vas da za to nema nikakvih stvarnih razloga. Nedoučenost programera je jedini razlog — programi mogu biti i tačniji i brži i kraći. Kvadratni koren na ovom računaru ne izračunava se po algoritmu starom preko dve hiljade godina koji koriste drugi računari. „Spektrumov“ program poziva funkcije LOG i EXP. Ta ekstravagancija košta dosta vremena. Pored toga, za male vrednosti i za velike vrednosti argumenta relativna greška

• **Koliko poznajem softver naših proizvođača — on je ili preuzet sa hardvera, dakle obično loš, ili je domaći, dakle još gori.**

rezultata je preko sto puta veća nego što je dopušteno. Dozvoljeno je jedino da poslednji bit mantise bude nesiguran.

• **U ime „galaksijalnih“ konstruktora i onih koji su je izabrali za školski računar zahvaljujem vam što ste pričali o „spektrumu“.** Ali, šalu na stranu, pošto je za numeričku analizu vrlo važna tačnost, vi biste priklopi izbora računara prevažno poklonili pažnju uvođenju karakteris-

š. Koliko se o njoj može saznati iz prikaza novih tipova računara u našim kompjuterskim časopisima?

— Prikazivači računara obično zaborave, ili misle da to nije važno, da navedu dva osnovna podatka o računaru: tačnost predstavljanja realnih brojeva i opseg brojeva. Ta dva podatka svaki numeričar mora imati u vidu kada piše program bilo u svojstvu korisnika računara ili programera. Dodajmo ovim kriterijumima i treći: brzinu. Nikako nije svededno koliko će dugo da radi osnovni programi. Neki vrlo hvaljeni numerički algoritmi zahtevaju veoma veliki broj interakcija. Zamislite avion koji načinu na hiljade krugova nad aerodrom pred sletanje. Dobro je da se rezultat dobije za života programera.

• **Niste baš nežni prema projektantima računara. Postoji li uopšte kućni računar koji biste mogli da koristite za svoj naučni rad?**

— Za raziču numeričkih algoritama programeru je potreban računar sa bar devet značajnih cifara. Moji dosadašnji računari imali su 10, 12, 13 i 17 značajnih cifara. Razume se, nije svima neophodna takva tačnost, ali ja poredim međusobno algoritme i ova mi je osobina veoma značajna. Meni najviše odgovara računar na kome mogu, ne smanjujući raspoloživu memoriju, zameniti firmine programe svojim, a za zorno prikazivanje grafik potreban mi je ploter. Za sada nemam disk jedinicu, već učitam programsku podršku sa trake, ali to ne usporava bitno moj rad, jer radim neprekidno više časova.

• **Da li možda koristite računar SHARP MZ 737?**

— Pogodili ste. Nisam imao nameru da ga direktno pomenem — imam jake razloge za to. Taj računar je osobit po tome što ima samo 4K ROM-a i 64K RAM-a. Njegov S-BASIC ne koristim, jer ima samo 9,5 značajnih cifara i nije naročito razvijen. Umesto njega koristim Hu-BASIC, koji ima 17 značajnih cifara. Za vas numerička istraživanja to je prava stvar.

• **A mogu li se na sličan način modifikovati i bežični na drugim kućnim računarama?**

— Mogu, ali uz znatno više truda.

• **Sudeći po tome što koristite Hu-BASIC, vi se implicitno zalazete za bežik. Recite nam, molim vas, eksplicitno, kakvo je vaše mišljenje o bežiku?**

— Uz sve poštovanje prema Fortranu IV, na kome sam programirao vrlo dugo, kao i prema Fortranu 77, koji koristim za veće projekte, najveće do vremena ipak radim na Hu-BASICU, jer ga imam na kućnom računaru. Za moj rad su sasvim dovoljni tipovi podataka koji on nudi, a strukturano programiranje o kome se kod nas toliko priča u poslednje vreme, nada odavno nije u prvij mladosti, za mene predstavlja luksuz, jer znači strašno rasipanje memorijskog prostora. Uostalom, novi bežični imaju u odnosu na prve verzije ovog jezika znatno bolju mogućnost i mogu se sasvim udobno koristiti. Isključivo zalaganje za samo jedan programski jezik neodoljivo me podseća na reklamu: „Uđite samo čist ozon — nikako običan kiseonik“.

• **Da li Jugoslavija može i treba da proizvodi sopstvene računare?**

— Pitanje je analognog sta: da li Jugoslavija treba da proizvodi avione. Odgovor je jasan. Ako se radi o vojnim avionima ne samo da treba nego i može, pa i proizvodi sa uspehom; ali ako je reč o putničkim avionima tipa DC-10, odgovor je: ne. U računarstvu je situacija slična. Ako zahvaljujući stranoj tehnologiji i sopstvenoj pameti možemo sebi i svetu da ponudimo nešto jeftinije i bolje u nekoj klasi računara — onda ne samo da treba nego bismo to i morali da činimo. Ali uopšte nisam siguran da su dosadašnji pokušaji uspešni. Koliko poznajem softver naših prevencija — on je ili preuzet sa hardverom, dakle obično loš, ili je domaći, dakle još gori. Za hardver ne pitajte mene, ja sam samo diplomirao na Elektrotehničkom fakultetu i hardverom se bavim samo koliko moram.

nastavak na str 64

14/kako postati kompjuterski ekspert

Kako postati kompjuterski hakersko gluvarenje

Kako to stvarno izgleda biti kompjuterski ekspert? Evo ovako:

— Kad god negde zakasnite, možete da se izvadite pričom kako ste rešavali neki važan softverski problem (vidi Rečnik). Ljudi će vam uvek verovati jer su to za njih, kao i za vas uostalom, uglavnom „španska sela“. To će vam, između ostalog, dati i određeni „imidž“.

— Vaš šef na poslu nikad pojma nema šta vi, zapravo, radite. Kad god pokušate da mu to objasnite, on će imati važan sastanak na drugom mestu.

— Niko nikad nema pojma gde ste. „Verovatno je u Sali!“ (s velikim S) — odnosi se na prostoriju u kojoj su razbacane metalne sandučiće koje nazivate „moj Sistem“ ili „moja Mašina“, s velikim S i velikim M, naravno) ili „Sad je tu nosio neki listing“. Za to vreme, vi, naravno, rešavate ukršene reči ili se bavite drugim adekvatnim intelektualnim poslom.

— Od vas se neće tražiti da bilo šta zaista proizvedete; nikad.

I, najbolje od svega, računari će biti široko isključeni iz vašeg života. Ovo je naročito važno u današnjem svetu, u kome se od svakog, od čistače do profesora filozofije, očekuje da koristi, ili razmišlja o korišćenju računara u svom poslu.

Ovaj priručnik vam obezbeđuje osnovni vodič u planiranju kompjuterske karijere. Uputstva su jednostavna i korisna jer se baziraju na prostom, više puta u praksi proverenom principu: količina vašeg uspeha kao kompjuterskog eksperta obrnuto je proporcionalna vašem interesu za računare i kompetentnosti i znanju u njihovom korišćenju.

Gde tražiti posao

Osnovno pravilo u traženju posla je da izbegavate preduzeća koja zaista mnogo koriste računare u svom poslu. Verujte mi na reč, problemi koje ta preduzeća pokušavaju da reše svojim računarsima uglavnom su dosadnji i nezanimljiviji i od samih računara. U takvim preduzećima, čak poštoji mogućnost, mada zanemarljivo mala, da će, nakon enormnih troškova koje su preko raznoraznih samopuvrpnih foruma odobrili za nabavku računarske opreme, neki ljudi početi da primеćuju da se baš ništa ne događa, i početi da pitaju zašto.

Ako već morate da radite za nekog korisnika računara, evo nekoliko uputstava kako da izaberete pogodno preduzeće:

— Ono bi trebalo da ima najzastareliju računarsku opremu u zemlji (to je, doduše, teško jer je u tome kod nas konkurencija vrlo velika). Ovo pokazuje stav rukovodećih i samopuvrpnih struktura u preduzeću prema računarskoj tehnologiji.

— Knjigovodstvo i računovodstvo, u tom preduzeću, trebalo bi da vode ljudi koji su jedom nogom u penziji. Oni se neće mnogo uzbuđivati zašto ne predlažete kompjuterska rešenja za olakšavanje njihovog posla.

— Računarska aktivnost bi trebala da bude utopljena u tokove birokratije i administriranja sa reputacijom da nikada pravovremeno ne odgovara na zahteve stvarno produktivnih delova preduzeća.

— Preduzeće koje odgovara ovim uslovima nije teško naći u našoj poslovnoj svakodnevnici.

Nikada ne prihvatajte posao u sektoru ili službi koja ima sopstveni računar sa kojim želi da reši sopstvene probleme. Poželjan naziv sektora ili službe u kojoj bi trebalo da želite da radite treba da glasi SAOP (sektor ili služba automatske obrade podataka) ili ERC (elektronski računski centar) ili RIS (razvoj informacionih sistema) ili tako nekako. Njegove osnovne karakteristike su da on koristi računare za svoju sopstvenu zabavu i nastoji svojim silama da obeshabri sve druge da ih i oni koriste.

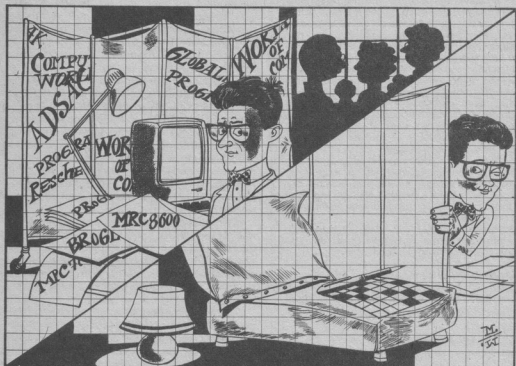
Najbolje zaposlenje za kompjuterskog eksperta je radno mesto kod nekog od domaćih proizvođača ili „proizvođača“ računara. Ima nekoliko razloga zašto je tako. S jedne strane, sami proizvođači računara u principu vrlo malo koriste računare u sopstvenom poslu. S druge strane, totalno neznanje u oblasti računara će vam jako pomoći da vrlo brzo postanete jedan od rukovodilaca u takvom preduzeću. I najzad, svi proizvođači računara imaju spiskove čudnovitih i ekscentričnih tipova koji obavezaju njihova metalna čudovišta i znaju apsolutno sve o računarsima budući da sa njima provode sve raspoloživo vreme. Bez takvih ljudi bi, inače, proizvođači računara vrlo mogli da zabrave pravu. Ako uspete da se ne nađete na takvoj listi u vašem preduzeću, niko neće ni obratiti pažnju na vas.

Radna okolina

Kompjuterski ekspert mora jako da obraća pažnju na svoju pojavu i utisak koji ostavlja na druge. Oko toga postoje neka fundamentalna pravila kojih se treba strogo pridržavati:

- Održavajte svoj sto konstantno zatrpanim raznim listinzima, šemama i literaturom. Ovo daje utisak da ste uvek u centru zbivanja, pretrpani idejama i problemima koje temeljito rešavate.
- Pišite podsetnike o svemu i posvuda pravite zabeleške. Upotrebljavajte kratke rečenice sa bombastičnim izrazima i ne brinite ako nemaju nikakvog smisla. Svi će verovati da su te zabeleške dubokoumne i da su pune skrivenih značenja.
- Uvek izražavajte zabrinutost i rezervisanost.

Računari nisu obavezno i bezuslovno dobra stvar. Iako postoji ogroman broj kompjuterskih igara koje vas mogu navesti da provodite dane i noći buljeći u ekran, u korišćenju računara ima relativno malo praktično mogućnosti, naravno, ako se izuzme kompjuterski kriminal. Međutim, kompjuterski kriminal zahteva izvanredno poznavanje računara i njihove prateće opreme, stalno i veoma pažljivo praćenje brda stručne literature, veliku maštovitost i vrlo precizno planiranje, a to, zaista, ne može baš svako. Umesto toga, postoji jedan mnogo lakši način da dođete do novca baveći se računarima — da postanete kompjuterski ekspert. Ovo ne donosi toliko para koliko i kompjuterski kriminal, ali je zato mnogo manje rizično i zahteva neuporedivo manje rada.

ništa JESTE vredno da se radi. Ta sposobnost da se mladi, nadobudni stručnjaci umuvaju tamo-vamo i čini opšte eksperte dragocinima i nezamenljivim u preduzećima.

Kako izabrati specijalnost

S obzirom da kao što je već rečeno, status opšteg eksperta dolazi tek posle nekog vremena, novi kompjuterski ekspert mora da izabere svoju specijalnost. Nemojte se obeshabriti stravičnim spiskom mogućih specijalnosti, budući da pravi specijalista o svojoj oblasti mora da zna samo toliko da na sastancima ume da sastavi nekoliko prostih potvrdnih rečenica. Pri tom je bitno obratiti pažnju na odnos subjekta i objekta, na primer:

— pogrešno: Razvoj aplikacija olakšava otvorenost operativnog sistema.
— tačno: Otvorenost operativnog sistema olakšava razvoj aplikacija.

— Ima boljih i gorih specijalnosti. Ove druge uglavnom su vezane za hardver, elektronsku komponentu računarskog sistema, i to zato što su ti rezultati rada merljiva kategorija. Ova činjenica je dovela do takvog razvoja računarske tehnologije da značaj hardvera sve više opada, dok enormno raste značaj firmvera i softvera.

— Dakle, većina dobrih specijalnosti nalazi se u softverskoj oblasti, a najbolje specijalnosti su u vezi sa softverskim proizvodima za koje niko stvarno ne veruje da su potrebni. Među najbolje specijalnosti spadaju:

- Dizajn operativnih sistema. Ne postoji nijedan poznati način da se uspe u ovoj oblasti, ali ne postoji ni jedan poznati način da se ne uspe u njoj. Ova oblast odnosi se na kreiranje programa koji čine računare lakim i efikasnim za korišćenje. Najbolje je kreirati glomazne operativne sisteme, jer takvi sistemi nikad nisu sasvim završeni, niko pojma nema šta zapravo rade, a i niko ih inače i ne voli.
- Projektovanje sistema. To znači predviđati kakve računare korisnici žele da imaju. Niko neće verovati vašim predviđanjima. Niko neće znati šta bi sa njima čak i ako im poveruje, jer još ne postoji proveren način za realizaciju zahteva korisnika u proizvodnji računara. Ovo je veoma dobra specijalnost pošto, u stvari, niko i ne želi računare za koje tvrdi da ih želi.

Sva istraživanja korisničkih zahteva pokazuju da ljudi žele računare koji su pouzdani, laki za instaliranje, laki za korišćenje i pogodni za prisrivanje. To jednostavno nije istina. Radna mesta mnogih ljudi upravo se baziraju na okolnosti da su računari nepouzdati, teški za instaliranje, teški za

Ilustracija: Misa Marković

nost. Nikad ne budite zadovoljni nijednom tehničkom odlukom koju je vaše preduzeće donelo.

- Obećavajte bilo šta. Rukovodeće garniture lako zaboravljaju. U svakom slučaju, za opravdanje uvek postoje „objektivne okolnosti“.

Kako ne izabrati specijalnost

Svaki kompjuterski ekspert mora da izabere da li će biti opšti ekspert ili specijalista. U osnovi, ne možete početi karijeru kao opšti ekspert, jer za to treba dosta vremena, mada, srećom, vrlo malo napora. Da biste postali opšti ekspert, morate, prvo, puno vremena da provedete razmatrajući različite i raznovrsne projekte (to, naravno, ne znači da bilo šta stvarno morate da imate u vezi sa njima).

Dakle, postati opšti ekspert je dugoročan cilj. Kako izgleda opšti ekspert? Pa, kao prvo, on ne zna gotovo ništa o gotovo svakoj stvari u vezi sa računarima, ali zna da koristi stručni žargon u primerno korektnim rečenicama. Na primer: „Pre nekoliko godina, generalisali smo makrore na siličan način, ali smo tada koristili ADSAC na MRC8600. Međutim, pronašli smo da je onda linkovanje rutina nepouzdanost“.

Iz prethodne izjave pristiže još jedna

važna činjenica: o čemu god da je reč, opšti ekspert se ponaša kao da je on to već odavno pronašao i uradio, pa mu je to sve sada i pomalo dosadno. Takođe, dobar opšti ekspert obično vrlo autoritativno tvrdi kako je sve ono što on ne zna potpuno nevredno da se zna, ili je, čak, i opasno. To čini opaskama, kao što je: „Naravno, vi to možete da pokušate da rešite, ali ne znam da bi od toga moglo da bude bilo kakve koristi“. Isto tako, često se koristi i drugojačiji pristup: „Oni nemaju nikakvu teorijsku potkovanost u tim stvarima. Sve je to „ad hoc“ i može samo loše da završi“.

Biti opšti ekspert je dobar način da se izbegne etiketa o tehnološkoj zaostalosti, kojom kompjuterski eksperti stalno nastoje da diskredituju jedan drugog. Oni se, pri tom, služe ovlašnim primedbama, kao što su: „On misli da je to High-level programiranje, zato što su programi pisani na Cetrnaestom spratu“ ili „Poslednja osoba koja je njegove ideje uzimala za ozbiljno bio je Miloš Obrenović“.

Opšti eksperti su uvek u dobroj situaciji, jer primaju visoke lične dohotke i teraju tako do penzije. Vremenom, oni se učvršćuju u svom položaju, obeshabrujući mlade stručnjake, ulivajući im osećanje da je sve vredno već odavno urađeno, ili da je suviše teško da se uradi.

Posle razgovora sa savetnikom za razvoj softvera u svom preduzeću, jedan moj kolega sa fakulteta rekao mi je, sa tragičnom dozom razočaranja, da su stvari „tako kompleksne, da mu se ponekad čini kako ništa nije vredno da se radi“.

Ovaj moj kolega je u osnovi pogrešio:

Mail rečnik kompjuterskih eksperta

Ade — e. nešto čemu jedino treba da znate ime da biste bili kompjuterski ekspert. Korisno u rečenicama kao: „IBM je taj problem vrlo lako rešio, ali on je imao adu“.

Automatizacija obrade podataka — 2. uvođenje računara radi povećanja efikasnosti poslovanja uklanjanjem svih onih sa kojima biste voleli da prokašate u toku radnog vremena.

Baz — e. (bug) maljuška kreatura koja živi u kompjuterskom programu i čini da ovaj pogrešno radi. Aktivnost „čišćenja programa od bagova“ prestaje kad se ljudi umore od traženja, a ne kad se svi stvarno uklone.

Bežik — e. (Basic) apolutno veštačka tvorevina koju sa gnusanjem odbacuju svi oni koji programiraju na drugim programskim jezicima. Hvaljen i obožavan od onih koji na njemu zarađuju velike pare držeći raznorazne „male škole Bežika“.

Dokumentacija — 2. ono za što uzvake kašnija poželite što niste pripremili na vreme.

Hardver — e. (hardware) sve ono na računarskom sistemu što možete da šutnate nogom kad se iznervirate.

IBM — 2. ogromno mislo čudovište kojim kompjuterski eksperti plaše mlade stručnjake: „Ako ne budeš miran i dobar, doći će IBM da te prozdere“.

Kompatibilan računar — 2. isti sa onim drugim, kao jaje sa jajetom. Dođuše, on je glup, a onaj drugi pametan; njemu od onog drugog ništa ne pristaje; on ne razume ništa što bi onaj drugi razumeo; ali, kad vam kažem, on je potpuno kompatibilan.

Literatura — 2. uputstva prevedena sa japanskog na engleski za čoveka koji zna samo srpskohrvatski.

Nezavistan paket — e. (machine independent package) programski paket koji ne radi ni na jednom računaru.

korišćenje i gotovo nemogući za proširivanje. Zbog toga proizvođači računara prave nove računare kako se njima sviđa, a onda ih reklamiraju kako su prilagođeni potrebama korisnika.

Možda najbolja specijalnost za kompjuterskog eksperta je obrazovanje. To je oblast sa velikim brojem pod-specijalnosti:

- Obučavanje ljudi koji ne znaju ništa, ali bi želeli da nauče da koriste računare. Ovo izbegavajte.
- Obučavanje ljudi koji ne znaju ništa, ali neko drugi ih tera da nauče. Ovo nije tako loše. Predavačete ljudima koji su vam slični.
- Obučavanje kompjuterskih eksperata koji žele da prate računarsku tehnologiju. Držite se ovoga. Tu ste među prijateljima.

Osnovne strategije u karijeri

Nalazimo se u muškom WC-u velikog računarskog centra. Direktor se okreće od pisaoara i ugleda kompjuterskog eksperta. Ekspert se nalazi pred susednim pisaoarom, okrenut leđima, i tako ostaje za sve vreme razgovora. Ovo se smatra vrhunskom umetnošću.

Direktor: „Pa, Sale, šta misliš o ovom našem novom projektu?“

Ekspert: „Ja sam pomalo zabrinut.“

Direktor: (Još se osmehuje): „O? Zabrinut? Zašto?“

16/kako postati kompjuterski ekspert

On-lajn — e. (on-line) ideja da bi ljudsko očiće uvek trebalo da bude na raspolaganju računaru.

Paskal — e. (Pascal) programski jezik koji je dobio ime po čoveku koji bi se prevrnuo u grobu da zna za to.

Performanse sistema — 2. odnosi se na brzinu kojom računarski sistem radi. Ili bi radio pod određenim okolnostima. Ili se govorka da je radio negde u Ljubljani pre oko tri meseca.

Prioritet — e. (priority) stvar od važnosti za korisnike velikih računarskih sistema. Često se izražava kao relativni prioritet pokazujući da korisniku nije važno koliko mu se program brzo odvija, samo ako se ne odvija sporije od programa nekog drugog korisnika.

Sistem-programer — 2. osoba apolutno potrebna radnoj organizaciji, kad je reč o problemima koje treba da reši. Apolutno nepotreban radnoj organizaciji, kad je reč o ličnom dohotku koji bi trebao za to da dobije.

Sistemska podrška — e. (system support) grupa kompjuterskih eksperata čiji se posao sastoji u tome da vam objasne zašto od računarskog sistema ne možete da dobijete podatke koji vam trebaju.

Softver — e. (software) delovi računarskog sistema koji se ne vide, pa ih ne možete rastaviti da bi videli šta zapravo rade, ali bez kojih računar ne bi mogao ništa da radi. Kao takav, po definiciji, produkt rada kompjuterskih eksperata.

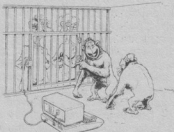
Statistički modeli — 2. skup matematičko-statističkih formula koje pokušavaju da objasne zašto su stvari sve gore i gore.

Strategija — 2. dugoročni plan radne organizacije, čiji neuspesi ne mogu biti razmatrani, sve dok njegov kreator ne napusti radnu organizaciju.

Legenda:

ē. — engleski izraz

2. — žargon kompjuterskih eksperata

— Nemojmo im dozvoliti da shvate šta možemo činiti sa ovom spravom, jer će nas inače, naterati da radimo osam časova u kancelariji... .

Ekspert: „Nisam siguran da su sigurnost i zaštita podataka rešeni kako treba. Znate, u prošlom broju časopisa Computer World, Brogler i Kevendiš su pisali o toj temi...“

Direktor: (Osmeh nestaje): „Naravno, dizajn sam prepustio projektnom timu. Mislim, ja u njih imam puno poverenje...“

Ekspert: „Znate, čini mi se da postoje problemi u adresnoj tabeli. Izgleda da je moguće generisati adresu zaštićenog podatka. Kevendiš tvrdi da...“

Direktor: „Ali projekat je kako treba, zar ne? Misliš li da je to veliki problem? Do davoila, dve milijarde, a prokleta stvar nije kako treba! Slušaj, ako to ne radi, možeš li da preuzmeš ispravku na sebe?“

Ekspert: „Čekajte, to u osnovi radi. Samo nije elegantno. Ono što

Brogler i Kevendiš tvrde je da...“

Direktor: „Hajde onda, laku noć, Sale, i nemoj da ostaješ predugo.“

Dakle, da li smo ovde imali scenu u kojoj je dobar kompjuterski ekspert, stvarno zainteresovan za kvalitet, razgovara sa poslovnim birokratom? Ne, ovde smo videli neobično elegantno korišćenje prodavanja zjala.

Prodavanje zjala sugerisalo je da kompjuterski ekspert vrlo važan stručnjak, kome je puno stalo do kvaliteta softvera, čak i u vrlo privatnim momentima, ali je suviše nestabilan da bi se na njega oslonio u pogledu konkretnog posla.

Vrlo važan momenat u odnosima rukovodilac-ekspert je da se nikada ne bude pozilovan. Kompjuterski ekspert nikada ne sme da kaže ništa kao „Ovo izgleda dobro“ ili „Čini mi se da je sasvim u redu“. Rukovodiće strukture ne poštuju eksperte koji su prijatni i ljubazni. Tada ih smatraju običnim personalom, ili misle da ovi nešto kriju. Ipak, budite oprezniji! Takođe je istina da rukovodiće garniture često ne trpe neslaganje. Prava mera bi bila diskretna, ali neefikasna opozicija. Talasajte, ali ne pravite nepriklile!

Primetite da ekspert nije napravio nikakav komentar o samom projektu, već se zadržao na opšurnom detalju. To je dobar potez. Iskren i kritičan komentar bi pokazao da ekspert pojma nema čemu pomenuti projekat služi, kome upošte treba i zašto mu treba.

Važno je, takođe, primetiti da pravi kompjuterski ekspert nikada ne bi odigravo opisano scenu, kada Brogler i Kevendiš ne bi bili stvarni ljudi, koji su stvarno napisali članak o projektovanju informacionih sistema. Naravno, upošte nije potrebno da:

1. Kompjuterski ekspert pročita taj članak, ili razume o čemu se tu, zapravo, radi;
2. Kompjuterski ekspert ima bilo kakvu predstavu o tome kakve veze ima rečeni članak sa novim projektom u njegovom preduzeću;
3. Kompjuterski ekspert zaista ima potrebu da toliko dugo stoji pred pisaoarom.

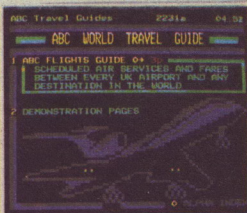
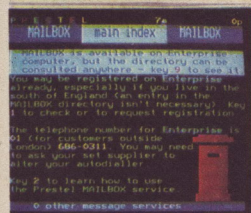
Ako se dobro izvodi, prodavanje zjala je jedan od najelegantnijih strategijskih poteza u stvaranju karijere kompjuterskog eksperta. Ipak, za njegovo korišćenje potrebna je velika veština, jer uvek postoji izvesna, mada najčešće zanemarljivo mala, doza rizika. Naime, vi tu, kobno, demonstrirate visoko stručno znanje pred ljudima koji bi, takođe, takvo znanje trebalo da poseduju. Međutim, nemojte se nipošto bojati. U najvećem broju slučajeva, ma kakvu glupost da izvalite, ako to učinite sa autoritetom, ljudi će se složiti sa vama, jer bi u protivnom došli u opasnost da se otkrije kako o toj materiji znaju čak i manje od vas.

Čilj prodavanja zjala je da direktor izvuče određene zaključke o kompjuterskom ekspertu: da nije stabilan, da mu sudovi nisu izbalansirani, da, možda ima problema s beškom. Njegovo znanje i stručnost savršeno ne dolaze u pitanje. To čini kompjuterskog eksperta izvanredno posebnom osobom — koja se nikad ozbiljno ne kritikuje, ali se ni ne smatra mogućim izvorom produktivnog rada. To je idealan status kome treba da težite dok ste u cvetu karijere.

Aleksandar Demel
Vrhunski kompjuterski ekspert

Periferijska oprema Modemi svet na dlanu

Obrada podataka koji se prikupljaju sa udaljenih perifernih jedinica, tzv. telecomputing, oдавno se vrši na našim profesionalnim računarskim sistemima. Imamo, takođe, i bogato iskustvo u sprezanju više računara u mrežu, čime se omogućava izmena programa i podataka ne samo među računarima istog tipa nego i između onih različitih proizvođača i mogućnosti. Tako i korisnik jeftinog mikračunara sprengnut u mrežu raspolaže programskom podrškom nekog velikog i moćnog računara kao i njegovom tehničkom opremom — može svoje informacije da šalje na njegovu disk jedinicu ili brzi paralelni štampač. Sve ove primamljive mogućnosti danas su na raspolaganju svakom vlasniku kućnog računara snabdevenog specijalnom periferom jedinicom, MODEMOM, koja omogućava povezivanje njegovog računara preko telefonske mreže sa bilo kojim drugim računarom ili informacionom mrežom.

Naime što vam modem može pružiti jeste razmena programa i podataka sa drugim kućnim računarom, ali je njihova prava uloga povezivanje više korisnika u računarsku mrežu. Danas je teško i sagledati do kakvih će se nove kvalitativnih promena u svakodnevnom životu dovesti u bliskoj budućnosti ova mogućnost. Osvrnućemo se, zato, samo na neke aspekte koji su već prisutni u SAD, Velikoj Britaniji i drugim zemljama koje su neki korak ispred nas u informatičkoj revoluciji.

Sve informacije na dugme. Za većinu vlasnika modemi omogućavaju, ako ništa drugo, ono bar pristup MIRCNET-u 800.

Ceo svet je vaš: Modemi omogućuju povezivanje čak i najprimitivnijeg računara sa bilo kojom službom za informisanje ili komercijalnom bankom podataka u svetu — razume se ako je njegovom vlasniku prethodno dodeljen preplatnički broj

Mircronet je sekcija British Telecom Prestel servisa, koja svojim preplatnicima nudi neku vrstu kompjuterskog magazina putem telefona. Postoje hiljade stranica koje pokrивaju sve teme koje biste našli u štampanim časopisima. Sadržaj stranice sa novostima, pregleda, tehničke savete, softver (ponešto i besplatno), klupske biltena i reklama.

Neke sekcije Prestela su, kao i sam Mircronet, imovina zatvorenih grupa i stoga se napaćuje. Ali ostala Prestelova mikračunarska baza podataka, Viewfax 258, ra-

spoloziva je svima sa dosta novosti, teledžinga i telesoftvera.

Osim Prestela, u Evropi, kao i SAD, sve se brže granaju mreže računarskih sistema koje pokreću privatni entuzijasti, pa se i kod nas, ukoliko nas ne iznenadi neka šira društvena akcija, može uskoro očekivati bar neka mreža spektrumska ili komodoro-vacna.

Savremeni šoping bez novca i korpice. Za obavljanje kupovine više se ne mora odlaziti u prodavnicu. Dovoljno je da svojim računarom uspostavimo vezu sa računarom trgovine. Naš posao svodi se na izbor artikala iz kataloga. Izbegavamo i odlazak u banku po novac — on se na osnovu porudžbine direktno uzima sa našeg tekućeg računa. Na sličan način možemo rezervisati avionsku kartu ili mesto u hotelu.

Elektronska pošta. Mejlboks (mail-

box) omogućava dopisivanje bez trošenja hartije, mastila i poštanskih maraka. Svoja pisma upućujemo kroz telefonsku mrežu u memoriju računara primaca, a i sami s vremena na vreme „prelistamo“ šta su nam prijatelji pisali.

To su neke od mogućnosti koje možemo koristiti već danas. Ali uskoro bi trebalo da imamo i pogodnosti poput sledećih:

Idealno obučavanje. Šta mislite o učenju isključivo kod kuće? Ne ustajući iz kreveta možete pratiti predavanje na ekranu svog televizora, ali ne kao uobičajeni TV program. Jer se i od vas sve vreme očekuju reakcije. Na ovaj način u domove hiljade učenika mogu se useliti predavanja podržana najsavremenijim nastavnim sredstvima, ni video disk za ovakve uslove neće biti suviše skup., a za nadarene će uvek po usvajanju propisane količine znanja biti na raspolaganju čitave biblioteke — videoteke koje danas nemaju ni najbogatiji univerziteti. Profesori će pak, imati mnogo bolji uvid u zalaganje i rezultate svojih učenika i moći će više pažnje da posveti najtalentovanim.

Radno mesto — u kući. Konačno, ono što bi najviše moglo da oslobodi čoveka, je mogućnost da i svoje profesionalne obaveze obavlja iz kuće. Povežemo se izluzta sa računarom u svojoj radnoj organizaciji, obradimo poslove koji su pri speli i pošaljemo rezultate natrag u firmu. Možemo raditi kada nama odgovara, štedimo vreme, benzin i nerve, a učinak je bolji nego sadašnjem organizacijom posla.

Sve u svemu, budućnost nam se osmejuje ali... U čoveku leži neki vrag koji ga ne pušta tako lako da ide napred. Sadašnja papirna administracija teško će se pomiriti sa ovim promenama koje se neminovno moraju desiti. Sem toga, izmislićemo sigurno i rafiniranije vrste „računarskog“ kriminala, strašićemo svoje prijatelje lažnim porukama, pokušavaćemo da krademo svoje i tuđe banke i trgovce, varaćemo svoje profesore elektronskim putem i, razume se, balkanski ćemo zašavati na svojim radnim mestima i preko računara. I ako to budu sve „strahote“ za koje će nam služiti kućni računari vezani preko modema u računarske mreže, naše perspektive uopšte nisu loše.

Uloga modema

Kada šaljete poslovno pismo, uobičajeno je da se počne nekom frazom (kao Poštovani drže Petroviću ili Dragi prijatelju itd.) i završi se na odgovarajući način (S drugarskim pozdravom, na primer). Za većinu zvaničnih pisama očekivaćete i neku vrstu odgovora, ako ste poslali ček za neku robu, očekivaćete obaveštenje o isporuci i upustvo za njenu upotrebu kada stigne. Računar to takođe očekuje i uloga modema je da osigura da će računaru to i dobiti.

„Dragi ZBOA...“
Kada je reč o vašem računaru, poruka se sastoji od bajtova podataka, koji za drugi računarski predstavljaju poruke. Stoga se svaki bajt mora otvoriti, zatvoriti, a zahteva i neku vrstu odgovora. Otvaranje se vrši „startnim bitom“, a zatvaranje „stop bitom“. Naravno, kada je bajt završen, računarski očekuje sledeći, ali će prethodno poslati odgovor slanjem njegove kopije računaru-predajniku da bi se proverila tačnost.

Uz malu pomoć satelita: Da bi se olakšao život na pustom ostrvu dovoljni su, očigledno, jedan računar, jedan modem i jedan telefon

Odgovor stiže na drugoj frekvenciji, tako da računar koji šalje mora čekati na odgovor, što se u žargonu zove „puni duplex“ (full duplex). Češće se koristi „polu duplex“ (half duplex) veza, što podrazumeva da se informacije prenose samo u jednom smeru, a zatim samo u drugom smeru, dok simpleksni prenos (isključivo u jednom smeru) nije pogodan za naše potrebe.

Ali to nije sve. Računar-prijemnik takođe treba da ima garanciju da je pristigla tačna informacija, jer postoji verovatnoća da su je „šumovi“ na liniji pokvarili. Garanciju predstavlja dopunski bit umetnut ispred stop bita koji se bira tako da dekadna vrednost bit celokupnog koda uvek bude paran broj (livi neparan, ako sistem takav očekuje). Ovaj ekstra bit zove se „bit parnosti“ (parity bit) i jedno je od sredstava kojima se povećava pouzdanost prenosa informacija. Vidimo da je za prenos jednog jedinog alfanumeričkog znaka za koji je u ASCII kodu dovoljno sedam bitova, pri asinhronom stanju neopodno čak deset bitova. Naravno, u jedinici vremena preko telefonske linije se može poslati samo jedan bit, pa se svaki bajt koji se u okviru samog računara prenosi paralelno, per slaganja mora razbiti u bitove, odnosno mora se izvršiti transformacija paralelnog u serijski prenos. I ovaj posao moraju da obave modemi, obično uz pomoć standardnog RS 232 interfejsa.

Većina sistema prispeli osmi bit uopšte neće uzeti u razmatranje jer će ga tretirati kao bit parnosti, što znači da na ovaj način možete poslati samo kodove sa vrednošću do 127. Verovatliji li ne, to ne pravi nikakve posebne poteškoće. Kodove iznad 127, spekturmovne službene reči, na primer, interfejs „dekodira“ u ASCII kodove. Tako, ako na interfejs dode vrednost 245, što predstavlja kod za PRINT, umesto njega biće dalje poslani kodovi za slova P, R, I, N I T.

Kada interfejs „usortira“ informaciju, ona se šalje u sam modem koji je oblikuje za slanje telefonskim linijama. Koliko brzo — slanje od posla koji je modem trebao da uradi i standard za koji je projektovan.

Ah, ti standardi...

Jedan od evropskih standarda je CCIT V.21 standard koji omogućava dvosmernu komunikaciju brzinom od 300 boda, odnosno oko 30 znakova u sekundi. Većina informacionih mreža koristi ovaj standard. Drugi široko korišćeni standard je 1200/75 asimetrični evropski V.23 koji omogućava da se u jednom smeru prenosi 1200 bitova u sekundi, a u drugom samo 75 bitova u sekundi. Ovakvo radi Prestelov servis jer je uobičajeno da Prestelov računar mora slati stručne informacije, dok korisnik samo sa nekoliko bajtova vrši izbor iz menija. Možda se 75 boda čini jako sporo, ali kada preračunamo da je to sedamdesetak reči u minuti, vidimo da je brzina sasvim razumno odabrana.

Postoji još nekoliko evropskih standarda od kojih pominjemo još 600/75 bod sistema, a u Jugoslaviji su mreže do sada korišćene za poslovne sisteme i atestirani su modemi jedino za njih sa standardima koji se razlikuju od modema za kućne računare.

Za SAD važe drugačiji standardi. Bell 103 je ekvivalent evropskom V.21, ali sa drugačijim izborom tonova, a Bell 202 odgovara našem 1200/75 s tim što se podaci povratnim kanalom šalju uključanjem/isključivanjem tona umesto povećavanjem frekvencije.

Donedavno su modemi bili projektovani samo za jedan standard, ali danas u prodaji ima i univerzalnih koji mogu da se prilagode bilo kojem od njih. Iz priložene tabele modema za „spektrum“ može se videti da je njihova povećana prilagodljivost praćena i povećanom cenom.

Korišćenje modema

Kako kod nas modemi za kućne računare još nisu zaživeli, iznećemo vam ukratko šta u junskom broju časopisa Your Computer Džek Rasei (Jack Russell) govori o Prestelovim adapterima koji se na britanskom tržištu prodaju za povezivanje računara sinkler—spektrum i ZX81 i ejkorn BBC sa Prestel informacionom mrežom. (U istom broju vlasnici BBC-ja mogu naći i detaljan prikaz Comstarra — komunikacionog paketa koji omogućava da se njihov računarski koristi bilo kao nemi terminal za

naziv	tip	brzina i dupleks	zahteva RS232	Cena u funtama (iz 1984)	
Concord V22	direktan	1200 pun 600	da	547	300
Dacom Buzzbox	direktan	300/300 pun	da	69.95	
Maplin	direktan	300/300 pun	da	39.95 (samo u kitu)	
Minor Myte 160 IQ/D	akustični	1032 nestandardni	ne	99	
Minor Miracles WS 2000	direktni	300/300 pun 1200/75 pun 1200/75 polu	da	115 (još nije atestiran)	
Prism VTX 5000	direktni	1200/75 pun	ne	100, ali cena pala u 1985. na 50	
Tandata TM 100	direktni	1200/75 pun	da	99	
AS 3/6/12	direktni	univerzalni	da	4190 šilinga	

tabela 2 Pregled modema za „spektrum“

neki udaljeni računar, bilo kao inteligentna mašina sposobna da šalje i prima datoteke sa potpunom proverom grešaka što osigurava tačnost prenosa.

Jedan od najomiljenijih tipova modema čija je cena u poslednjih godinu dana pala sa 100 na 50 funti je Prism VTX 5000 za računar spektrum. Korišćenje modema ilustriramo na njegovom primeru.

Kučiću u kome se nalazi modem povežemo sa spektrumom pomoću krakastog kabla sa konektorom direktno u zadnji deo računara. Zahvaljujući konektoru, mogu se priključiti i drugi uređaji kao, na primer, štampač. U telefonsku liniju VTX 5000 se priključuje direktno telefonskim kablom u standardni telefonski priključak na zidu, a sam telefonski aparat povežemo preko zadnje strane kućišta modema tako da možemo normalno da telefoniramo. Ovaj model, za razliku od većine drugih namenjenih spektrumu, ne zahteva posebnu kupovinu interfejsa RS232.

Čim uključite računar, vidite Micronet-ov displej, a pritiskom na bilo koju tipku dobijete osnovni meni. Odavde možete kontrolisati kompletan softverski paket namenjen za komunikaciju sa Prestelom i Micronetom koji je upisan u ROM adaptera. Meni nudi: Uključivanje u Prestel mrežu (log on), rad sa terminalom (terminal operation), čuvanje/pregled informacija (save/view frames), štampanje (print frames), preuzimanje slobodnih programa (download) i mejlbox editor (mailbox editor), kao i povratka u bežik.

Za pristup Prestelu neophodno je uči u sistem kao sa bilo kojeg eminala na velikom računarskom sistemu. Stoga po izboru odgovarajuće opcije računar traži da unesete svoj ID (identifikacioni broj) koji dobijete uplatom tromesečne pretplate. Po uspostavljanju veze ID se automatski šalje Prestelu i dobijete Prestelov uvodni ekran. Prvo iznenađenje je da vaš spektrum ima

displej u 40 kolona. Kad prevaziđete ovaj šok, možete pregledati poruke koje su u međuvremenu za vas prislele, da šaljete sopstvene pripremljene poruke ili istražujete slobodne programe, informacije i sve ostalo što vas interesuje. Stranice sa informacijama možete listati pomoću numeričkih tipki i specijalnih tipki * i £, a povratka na meni ostvaruje se pritiskom na Caps Shift i Enter. Time su omogućene druge funkcije paketa kao npr. memorisanje na traci, disketi ili štampanje.

Opcija punjenja nudi vam slobodne programe. Ponudeni programi nisu neke ekstra klase, ali ako se ipak odlučite za neki od njih, po preuzimanju morate restartovati eminalni program.

Poslednja opcija je editor za pripremu tekstova koji se šalju u mejlbox. On omogućava editovanje samo jedne linije u jednom trenutku ali ne i ispravke u prethodnim linijama. Ako uočite neku staru grešku, moraćete čitavu poruku kucati iz početka.

Raspoložive vrste modema

Na evropskom i američkom tržištu nalazi se mnoštvo modema projektovanih za razne računare i razne standarde. Zadržaćemo se na evropskim tipovima koji se nude za računare spektrum najpopularnije kod nas

Za spektrum se uz Prism VTX 5000 nude još i sledeći modeli.

Concord V22 Data Modem je prvi rois-rojs model. On radi čak i sa izvotopernom linijom i kada odgovara na poziv sa drugog računara automatski podešava odgovarajuću brzinu.

Dacom Buzzbox ima verzije na struju i na baterije. Verzija na struju je najefitnija, košta 69.95 funti i ako vam svejedno treba RS232 interfejs to je ekonomičan izbor, ali ne ako vam interfejs nije potreban i za druge namene.

Maplin Modem je najefitniji na tržištu, ali on je namenjen isključivo onima koji su u stanju da ga sami sklupaju, jer se prodaje jedino u kitu.

MicroMyte 160 IQ/D je akustični kupler koji se može kupiti za 99 funti, ali o je nestandardni model koji umesto interfejsa koristi kasetni ulaz. Na nesreću, ima slabe performanse i fiksiran je na totalno nestandardnu brzinu od 1032 boda. Može vam poslužiti jedino za komunikaciju s drugim računaram koji ima istovetni modem.

Minor Miracles WS2000 World Modem još nije atestiran, ali nudi odlične mogućnosti jer radi i na evropskim (CCITT) i na američkim (Bell) standardima.

Tandata TM 100 kao Prism radi samo na 1200/75 boda u punom dupleksu i koštao je 1984. kao i Prism oko 100 funti. Međutim, za njega je neophodan RS232 interfejs, ali pruža i opciju da uz dodatke smešta 8 telefonskih brojeva od po 16 cifara sa sopstvenom šifrom i log-on kodom. Možete čak promeniti sopstveni ID i šifre.

AS 3/6/12 je jedini modem čiju cenu saopštavamo u šilinzima -4190. Može da radi i po evropskim i po američkim standardima. To je univerzalni modem koji nije namenjen samo spektrumu pa se za svaki računar mora nabaviti i odgovarajuća podrška.

Izbor modema

Pri izboru modema za kupovinu određenog modela treba da budu presudna tri bitna faktora: za šta nameravate da ga koristite, koliko možete da platite i koliko će biti nedostavno njegovo povezivanje sa vašim računarom. Ako vam je modem potreban samo da biste razmenjivali programe sa svojim prijateljima, biće dobar i običan akustični kupler, ali ako želite da pristupate bazama podataka u SAD, onda dobro proverite da li standardi odgovaraju. Ako već imate interfejs RS232 onda su vam, bar teoretski, raspoloživi svi modemi, ali se ipak uverite da će vaš računar raditi sa određenim tipom, jer je kod modema prisutan sličan problem kao kod štampača — računar i periferni uređaj moraju govoriti istim jezikom. Ne zaboravite da je i za rad modema neophodna odgovarajuća programska podrška. Pre svega, treba obezbediti da serijski port radi odgovarajućom brzinom, zatim upućivanje karaktera otkucanih na astaturi na serijski port, kao i dolaznih informacija na ekran. Praktični programi su znatno komplikovaniji, na primer, dobro bi bilo zaustaviti tok podataka sa drugog računara dok vi radite neki drugi posao, recimo otvarate vrata pošto je neko zvonio i slično, da ne govorimo o snimanju informacija na disk ili štampanju poruka. Mada ne isključujemo mogućnost da i sami sastavite programe koji su i bolji od onih na tržištu, ipak preporučujemo da i u ovom slučaju maksimalno koristite gotove programe i stoga je bolje prethodno se dobro raspitati o programskoj podršci. Najzad, većini će biti potreban neko da izvede povezivanje. To nije posao za amatere jer standardne RS232 veze mogu itekako da variraju, tako da taj neko mora dobro poznavati svoj posao. Imajte sve ovo u vidu ako se odlučite za nabavku modema — veze sa svetom za vaš računar — ali i činjenicu da broj modela iz dana u dan raste, a da cene padaju.

Vladimir Iljevski
Nevanka Spalević

rađanje Istorija računara programskih jezika

Suma žica na programskom panelu je kasnije zamenjena blokom perforiranih kartica — rupa na određenju poziciji na kartici imala je značenje prisustva spojne žice na ekvivalentnoj poziciji programskog panela. Jedan blok kartica bi odgovarao sanduku punom programiranih žičanih panela. Montiranje i demontiranje kartica namesto panela za „učitavanje“ i izvršenje bilo je mnogo jednostavnije, jeftinije i brže, pa je upotreba retkih i skupih računara postala efikasnija. Za razliku od čvrstih (engl. hard) snopova žica, papirne kartice su bile savitljivije, mekane (engl. soft), pa otuda i naziv mekane stvari ili softver (engl. software) za sadržaj kartica, tj. za programe perforirane na karticama. Pojavom kartica je najednput postalo jednostavno da se „izbuši“, pripremi, program za kompjuter. Za prosto bušenje rupa na karticama diploma iz elektronike više nije bila potrebna. Svako ko bi znao efekat svake rupe sa kartice proizveden na računaru — drugim rečima, oni koji bi naučili tzv. mašinski jezik — mogli bi „bez mnogo muka“ da programiraju elektronske računare.

Time je drastično bila proširena baza korisnika računara, sa prethodno privilegovane grupe elektroničara i matematicara, na širok krug stručnjaka gotovo svih profila. Neki su toliko bili opsednuti beskonačnim kombinovanjem perforacija na karticama da su čak zanemarili svoje originalno zanimanje i postali, po njihovim rečima, programeri. Mnogobrojne greške i problemi sa rupama na karticama progresivno su se umnožavali sa debljinom paketa kartica. Binarne kombinacije mašinskog jezika se na prvi pogled ponekad gotovo uopšte ne razlikuju. Bilo je vrlo lako napraviti grešku pri programiranju velikih mašinskih programa, a istovremeno vrlo teško naći pogrešni bit u sumi jedinica i nula.

Primitivni jezik mašine

Određene više puta ponavljane kombinacije jedinica i nula (ekvivalent: ima rupe nema rupe) sa određenim efektom na ponašanje računara su počele među mašinskim programerima da dobijaju opisana imena koja bi direktno asocijala na proizvedeni efekat. Često, namesto takvih kombinacija jedinica i nula, programer bi u žurbi da što pre skicira rešenje problema za računaru koristio ekvivalentna imena ili skraćenice za ta imena. Jednim spontanin procesom, nastao je programski jezik slogova, sastava, ili ASSEMBLY, kod nas poznat pod pogrešnim imenom ASEMBLER. Ako ga već ne zovemo SASTAVNI da se ne bi zamerali Amerikancima i Englezima, bilo bi dobro da ga nadalje zovemo jedno-

Ilustracija: Misa Marković

stavno ASEMBLI. Asembli jezik zahteva od programera znanje „arhitekture“ korišćenog računara, tj. sastavnih delova i načina na koji korišćen računaru funkcioniše. Arhitektura računara je elegantan naziv za blok dijagram računara, na kome se vide elemente računara, kao što su mali i brzi memorijski blokovi ili registri sa naznačenim vezama za razmenu jedinica i nula. Da bi naučio ASEMBLI jezik, programer bi morao da pažljivo prouči blok dijagram računara i nauči koje su sve moguće razmene bitova između registra. Mnogobrojne mogućnosti su opisane skupom instrukcija (engl. Instruction Set) datog računara. ASEMBLI jezik koristi podsetne skraćenice ili mnemonike, namesto određenih

grupa jedinica i nula iz mašinskog jezika. Ovaj jezik je učinio posao programiranja relativno lakšim jer je bio mnogo jednostavnije, recimo, koristi skraćenicu M kao instrukciju za množenje ili S za sabiranje namesto binarnih kombinacija 11010101 ili 11011001. ASEMBLI programeri su morali da znaju ne samo mnemonike za operacije već i mnemonička imena svih registra. Ime registra bi se koristilo namesto grupe bitova koji bi bili pohranjeni u registru. Tu se javlja fenomen simboličke adrese podatka ili takozvana imenovana variabla.

U potrazi za olakšicama u programiranju, programeri neumorno komplikuju sliku računara. Slično nizovima bitova u mašinskom jeziku, kratki nizovi ASEMBLI/instrukcija sa čestom primenom počinju da dobijaju mnemonička imena, koja su posle višegodišnje upotrebe polako ušla u sastav repertoara instrukcija ASEMBLI jezika. Takvi nizovi smislenih instrukcija su poznati pod imenom MAKRO (engl. MACRO). Da bi se napravila razlika između direktnog predstavnika arhitekture računara, čistog ASEMBLI jezika, nove proširene verzije su nazvane MARKO SEMBLJEM, (engl. MACRO ASSEMBLY). Programiranje u MAKRO ASEMBLJU je bilo mnogo lakše od čistog ASEMBLI programiranja. Danas su, zbog svoje neposredne veze sa arhitekturom računara, ASEMBLI jezici još uvek neminovni pri sistemskom programiranju i programiranju efikasnih programa.

Ranih pedesetih godina proizvodnja računara je polako počela da postaje unosan posao. Kako su se proizvođači računara umnožavali tako su se sa svakim novim

Novi saradnik

Nasvi stručni saradnik i dopisnik iz Njujorka, Radimir A. Mihajlović-Bili, vanredni je profesor za predmet Operativni sistemi na njujorškom Institutu za tehnologiju (New York Institute of Technology). Radimir Mihajlović završio je studije elektronike na beogradskom Elektrotehničkom fakultetu, magistrirao je elektroniku i matematiku i odbranio doktorat iz oblasti Statističke teorije komunikacija i Teorije informacija. Kaže da je, počevši intenzivno da se bavi kompjuterima, naučio mnogo o ljudima i da je za njega Computer Science, zapravo, nauka o ljudima, a ne o računarima. Naši čitaoci imaju priliku da bolje upoznaju Bilija Mihajlovića, profesionalnog programera koji tvrdi da su pirati najprogresivnija snaga naše informatičke revolucije, kroz intervju koji smo pripremili za sledeći broj „Računara“.

Nekada davno, u vreme samog početka ere elektronskih računara, programi su bili sastavljeni od mreže žica. Dve mogućnosti, prisustvo i odsustvo spojne žice, su bile, radi jednostavnosti, označene jedinicom i nulom. Kako je reč o samo dve mogućnosti, koje je lako izbrojati na prste, elektronski računari su nazvani binarnim digitalnim računarima, što treba da zahvali latinskim rečima ili dva i digit ili prst. Paneli sa programom su se, po potrebi, montirali na šasiju računara, pa otuda arhaična ideja da računarima mogu da rukuju samo stručnjaci za elektroniku. Jednostavna instrukcija tipa „saber 2+3“ zahtevala je višecasevno povezivanje, repovanje, programa. Ako bi, kojim slučajem, rezultat bio 4, programer je morao da pretraži čitav žbun finih žica u potrazi za „bubiocom“ (engl. bugg), tj. pogrešnom. Ponekad ni dani pretraživanja, (engl. debugging), ne bi bili dovoljni. Tako je u muci rođeno zanimanje koje se danas nosi možda s najviše dostojanstva — zanimanje zvano programer.

tipom računara programeri ponovo morali da late učenja novog *ASSEMBLI* jezika. To i jeste i nije bio problem za radnozale programere. Međutim, ono što je bilo važnije je da su svi programi napisani tokom dugog perioda programiranja na starom računaru morali da budu izpočetka ponovo pisani. Taj problem medu kompjuteristima je poznat kao problem prenosivosti (engl. Transportability) softvera. Programi sa jednog tipa računara ne važe za drugi tip računara — znači da dati program nisu prenosivi.

Potrebna za daljim pojednostavljenjem pripreme programa, iskustva sa *MARKO ASEMBLIUM* i zahtev za programima koje ne bi trebalo svaki čas prevoditi sa jezika jedne mašine na jezik druge, doveo je do pojave jezika na visokom nivou, univerzalnih jezika razumljivih od strane računara različitih tipova. U jezicima visokog nivoa mnemonički iz *ASSEMBLIJA* *MARKO ASEMBLIUM* su zamenjeni kompletnim rečima i čoveku lako razumljivim simbolima. Poseban program bi generisao odgovarajuće blokove jedinica i nula u mašinskom jeziku na svaku instrukciju u visokonivovskom jeziku visokog nivoa. Instrukcije u jeziku visokog nivoa bi bile ulazni podaci, a jedinice i nule mašinskog koda bi bile proizvedeni izlazni podaci program-prevodioca. Takav program bi imao funkciju čitača tabele za prevodenje sa čoveku razumljivog, izvornog (engl. Source Code), programa na mašinski program, (engl. Object Code). Programi za prevod jezika visokog nivoa su poznati danas kao prevodioci ili kompajleri (engl. Compiler). Prisustvo kompajlera je neophodno u računaru za rad sa odgovarajućim jezikom visokog nivoa.

Bežik ili Pomrsik?

Matematičari su uredili sebi pogodan jezik za prevod matematičkih formula, *FORMULA* *PREVODIČ* (Engl. *FORMULA TRANSLATOR*) na mašinski jezik, poznat danas u čitavom svetu kao *FORTRAN*. Po sličnoj logici, *FORTRAN* bi se mogao kod nas jednostavno nazvati *FORPREV(??)* *FORTRAN* se pokazao kao vrlo pogodan jezik za programiranje rešenja problema sa malim brojem podataka i velikim brojem matematičkih operacija sa podacima. Između preko hiljadu programskih jezika predloženih sa različitih strana, zanimljivo, *FORTRAN* se proslavio u velikom delu zbog toga što ga je IBM, najveći svetski proizvođač računara, usvojio za službeni jezik. Mnogi korisnici su, svadalo im se to ili ne, morali da koriste *FORTRAN* i mnogobrojne škole su morale da uče svoje studente *FORTRAN*U. Za razliku od *ASSEMBLIJA* i

mašinskog jezika, isti program napisan u *FORTRAN*U bio je funkcionalan, pred IBM računara, na bilo kom drugom tipu računara koji bi imao sve svojstvene *FORTRAN* kompajler. *FORTRAN* programi su postali transportabilni, dok su jedino kompajler programi ostali neprenosivi između mašina različitih tipova.

Slično slučaju *FORTRAN-IBM*, Američko ministarstvo za obranu (engl. Department Of defence ili DOD) je zaključilo da za potrebe svoje administracije, koja je verovatno najveća na svetu, mora da ima jezik pogodan za programiranje rešenja za obradu ogromnih količina podataka koristeći mali broj operacija na njima. Predložen je Jednostavni Poslovno Orientisani Jezik, (engl. Common Business Oriented Language ili COBOL), skraćeno kod nas poznat kao *KOBOL*. Naš ekvivalent *JEPOJ* zvuči muzikalno.

Obavda jezika, *FORTRAN* i *KOBOL*, zbog svog relativno dugog veka, danas su najviše „govoreni“ jezici na svetu medu programerima, između ostalog i zahvaljujući IBM-u, računarskoj, i DOD-u, vojnoj supersili, koje su ih promovisale.

ALGOL je bio jezik koji je u više verzija uglavnom imao za cilj da postane univerzalni programski jezik, sa svim mogućim instrukcijama i tipovima podataka, pogodan za masovnu obradu masa podataka, nešto slično *FORTRAN*U i *KOBOL*U zajedno. Kao vrlo glomazan, medu programerima, ne baš puno ornim da uče više nego što je minimalno potrebno, *ALGOL* nikada nije mogao da postane široko prihvaćen. Mada obožavan od teoretičara programiranja, nije mogao da osvoji širi krug svakodnevnih, običnih softvera. Međutim, i pored negativnog odnosa programera prema *ALGOL*U, ovaj je jezik verovatno odigrao jednu od najznačajnijih uloga medu sadašnjim jezicima. Sa svojim mnogobrojnim mogućnostima puno je uticao na konačni oblik mnogih kasnije predloženih programskih jezika. Tipični primeri su: *PASKAL*, *C*, *SIMULA*, *PLI*, *BLISS*, *ADA* itd.

Mašine koje je IBM prodavao ili rentirao i koje je DOD koristilo bile su velike sa ogromnim memorijskim kapacitetima. Zbog memorijskog luksuza u kome su programirani prevodioci *FORTRAN* ili *KOBOL* tekstova na tekstove u mašinskom jeziku sa samo dva simbola, prevodioci ovih jezika su napravljeni tako glomaznim da ih je bilo gotovo nemoguće koristiti na mirko računarima sa siromašnom memorijom. Kada su se ranih sedamdesetih godina na tržištu pojavili mikračunari, sa malim i skupim memorijskim i sa svojom originalnom namenom da služe prvenstveno za zabavu, obrazovanje i rešavanje jednostavnih problema obrade malih količina podataka, novi programski jezici su počeli da se javljaju kao pećurke posle kiše. Činilo se da skoro svaki ozbiljniji programer ima svoj jedin-

stveni programski jezik. Jedan od prvih takvih jezika, pa zbog toga i najpoznatiji medu hekerima, je Početnički Mnogonamenski Simbolički Instrukcioni Kod, (engl. Beginner's Allpurpose Symbolic Instruction Code ili BASIC). Da smo ga kojim slučajem prvi predočili, zvalo bi se najverovatnije *PMSIK* ili *PoMRSIK* a ne *BEJZIK*, što se odomaćilo medu našim programerima. Ovo je bio jezik koji je bilo moguće brzo i lako naučiti i to mu je verovatno i jedina dobra osobina. U osnovnim školama, gde problemi i rešenja za programiranje nisu komplikovani, *BEJZIK* izveo KAO *BLAGOSLOV* — *LAKO GA JE NAUČITI* I *JOS LAKSE KORISTITI*. *BASIC*na slika je daleko tužnija u slučaju ozbiljnih programskih projekata, vrlo je teško naući „bug“ u velikom *BASIC* programu pa izgleda da mu naše ekvivalentno ime *PoMRSIK* ili *BiEJeZIK* odlično pristaje. Kada popravku programa ne vrši autor već korisnik, svaka nova strana *BEJZIK* listanja (engl. listing) postaje mučno i traumatično iskustvo. Osobine *BEJZIK*u su uslovljene karakterističnim ograničenjima malih računara — mali kapacitet memorije i skromne procesorske mogućnosti, pa stoga i laki problemi i kratki programi. Bilo kako bilo, zahvaljujući milionskoj invaziji mikračunara, *BEJZIK* se proslavio. Na opštu žalost obožavaoca *BEJZIK*u, sa padom cena elektronskih komponenti i povećanjem računarske moći mikra *BEJZIK* sve više potiskuju skraćene verzije giganta kao što su *FORTRAN* ili *ALGOL*.

Paskal bez Bleza

Ne sa ciljem da udovolji ograničenjima hardvera kao *BEJZIK*, već da udovolji programerima i olakša im pisanje velikih programa, računarski genije iz Ciriha Niklaus Wirt projektuje 1971 god. danas već široko prihvaćeni jezik *PASKAL*. Za razliku od dosada pomenutih; *FORTRAN*U, *KOBOLA* i *BEJZIK*U, direktan prevod *PASKAL* na naš jezik je opet *PASKAL*. *PASKAL* je ime poznatog matematičara i fizičara. Moguće je da je baš to razlog što su ga profesori mnogih univerziteta vrlo brzo prihvatili. Wirt je prethodno puno radio na razvoju jezika sa profesionalnom namenom kao što su Programski Jezik br. 1, (Engl. Programming Language 1 ili PL1/1), i *ALGOL*. Njegova iskustva sa ovim jezicima su, u svakom slučaju bila predvidna po sudbinu i izgled *PASKAL*U. *PASKAL* se danas svrstava u grupu jezika tipa

ALGOL ili u grupu strogo tipiziranih jezika čiji je lider *ALGOL*. Svi programski jezici visokog nivoa koriste imena varijabla kao oznake nizova jedinica i nula specifične dužine. Specifičiranje dimenzija i unutrašnje podela i organizacije ovih nizova je postalo poznato kao specifikacije tipa podataka. Strogo tipizirani jezici kao što je *Paskal* izričito zahtevaju deklarisanje svih varijabla na samom početku programa.

Specificiranje tipa podataka i odgovarajućih mogućih operacija sa datim tipom podatka dovelo je do pojave astrakcije podataka. Wirtovo profesorsko zanimanje je očigledno uticalo na **PASKAL**. Glavna ideja autora **PASKALA** je bila da u sledeju složenog problema rasterati programera-studenta od nevažnih šifrovanih detalja oko pisanja instrukcija, već da akcenti stavi na samo rešavanje problema. Na skoro svim univerzitetima u SAD, sa retkim izuzecima, **PASKAL** je obavezni programski jezik.

PASKAL je jezik na visokom nivou u pravom smislu te reči, pogodan kako za male tako i za velike računare, sa ključnim karakteristikama jezika visokog nivoa. Prema nekoj vrsti definicije, jezik na visokom nivou bi trebalo da zadovolji sledeće uslove:

(1) Jezik ne zahteva od programera znanje arhitekture mašine i mašinskog jezika.

(2) Jezik je nezavistan od posebnih karakteristika datog računara.

(3) Postoji jedan prema više relacija između originalnog, izvornog, programa i mnogobrojnih objekata programa u mašinskom kodu različitih mašina.

(4) Oznake i instrukcije jezika su prirodne i očigledno razumljive sa slobodnom pisanjem bez tabelarnih pravila pisanja i ograničenja.

Programiranje u **PASKALU** počinje sa definicijom problema i tipova podataka, zatim sledi podela problema na manje parcijalne probleme sa početkom i završetkom (engl. begin i end) koji se dalje razbijaju na elementarne blokove takođe sa striktno naznačenim početkom i završetkom. Sa **PASKALOM** se javlja posebna disciplina organizovanog i lepog pisanja programa, tzv. strukturo programiranje, (engl. structured programming).

Mnogostruki i jedina

Pronalazak program-prevodioca i jezika visokog nivoa dovelo je do masovne revolucije u programiranju. Jednom napisani programi su postali univerzalno primenljivi bez ili sa vrlo malo izmena. Produktivnost u poslu programiranja postaje značajan faktor. Javlja se tzv. disciplina softver inženjerstva (engl. Software Engineering). Nešto što je nekada bilo hobi ili neizbežna rutina u eksperimentisanju sa brojevima postaje punopravno zanimanje. Međutim, kao što to uvek bija sa svim ljudima, uvek nezadovoljni datim stanjem stvari, neskrmeni i ambiciozni softver inženjeri nisu zadovoljni prisposivošću programa visokog nivoa, već zahtevaju prvenostivost i univerzalnu razumljivost i program-prevodioca. Sa tim zahtevima dvojica znanesejaka iz Belove Laboratorije, Karnigan i Rici (Brian Kernighan i Dennis Ritchie), predlažu vrlo prenosiv kompajler za jezik koji oni iz šale nazivaju jezik C. Za razliku od istraživača sa poznatog M.I.T.a koji su radili na programu MULTIX, u prevodu MNOGOSTRUKI, koji bi mogao da se po potrebi ponaša kao mnogo različitih računara, Karnigan i Rici predlažu program UNIX ili JEDINAC, koji bi mogao da se montira lako na bilo koji računar i koji bi drastično olakšao pripremu novih programa. Pri pisanju UNIX a silom prilika, da bi sebi olakšali posao, u zavisnosti od problema sa kojima su se pri tom sreli,

Augusta Ada: Prvi ženski programer na svetu

Karnigan i Rici su morali da izmišljaju nove instrukcije i pomoćne male programe, da bi na kraju složili ove u programski jezik B. Naziv B im se iz nekog razloga verovatno nije mnogo sviđao, pa su jezik prekrstili u jezik C. Programski jezik C je danas poznat kao jezik sa najlakše prenosivim kompajlerom, pa stoga i sa najlakše prenosivim programima. Da bi bio ono što jeste, vrlo prenosiv, jezik C je koncipiran kao vrlo mali jezik. Bez mnogo različitih instrukcija je teško izmisliti bilo šta u jeziku da bi navodno bilo bolje nego u originalnom jeziku. To znači da sem originalne verzije, gotovo uopšte nema dijalekta jezika C.

Godine 1974, suočen sa astronomskim porastom troškova razvoja softvera pisanog upotrebom mnogobrojnih programskih jezika (jedna studija navodi da je u jednom momentu bilo u upotrebi oko 5000 različitih programskih jezika i dijalekata), američki DOD odlučuje da formira službeni programski jezik. Kako nijedan postojeći jezik nije zadovoljavao, DOD je delegirao nekoliko različitih grupa sa zadatkom da predlože svoje verzije „super jezika“. Posle dužeg procesa modifikovanja i integracije različitih predloga, uspostavljen je programski jezik ADA, nazvan tako u čast Auguste Ade čerke lorda Bajrona i asistentkinje Čarlsa Bebidža, pronalazača prvog praktično upotrebljivog računara. Zbog toga što će biti obavezni jezik programera koji budu radili za najvećeg svetskog naručioca softverskih poslova, očekuje se da će ADA biti jedan od najvažnijih jezika osamdesetih godina.

ADA je ogroman jezik i nije čudo da ima mnogo osobina koje drugi popularni jezici nemaju. Jezik je projektovan sa prvenstvenim ciljem lake čitljivosti, stroge tipiziranosti, mogućnosti paralelnog programiranja više instrukcija istovremeno (engl. concurrent programming) i masovne prvenostivosti između mnogobrojnih tipova računara danas u upotrebi u oružanim snagama SAD. Kako bi se obezbedilo da skoro sve moderne osobine budu uzete u obzir, ideje i sugestije za jezik su bile prihvatane od programera sa svih strana sveta. Mnogi

programeri, po onoj našoj „gde ima puno kuvarica čorba je preslana“, smatraju da je ADA pregledan i ne baš pogodan jezik za upotrebu. Međutim, činjenica da Sovjeti užurbano prevode sve knjige o jeziku ADA i da proizvođači personalnih računara skraćuju jezik na podskup i nude različite verzije obećava izvesnu budućnost.

Kako se svetu ne može ugoditi, istorijski, jedan programski jezik nije mogao nikada da zadovolji svakoga. Najbolji programski jezik je uvek bio tu iza ugla, čekajući da bude pronađen. Postavlja se pitanje da li je moguće naći konačni programski jezik i kako će on izgledati? Kakav će izgled imati popularni jezik jednom kada **ASEMBLI BEZIK** i **PASKAL** postanu eksponati u muzeju kompjuterskih nauka? Zanimljivo, izgleda da je na ova pitanja jednostavno odgovoriti: biće više konačnih jezika u upotrebi. Nimalo čudno, mi već znamo imena tih jezika. Biće to jezici poznati kao engleski, srpskohrvatski, francuski, japanski itd. Jer, bez diskusije, najlakši jezik je prirodan ljudski jezik. Na žalost, to ostaje kao problem u nasleđe budućim programerima: Da bi razumeo prirodan jezik, računar mora biti prethodno programiran programima veštačke inteligencije, koji bi se s lakoćom hvatali u koštac sa dvosmislenostima, alegorijama, hiperbolama, smicalicama, štosovima i ostalim nejasnoćama poetičnih programera.

Računar budućnosti mora biti u stanju da razluči bitno od nebitnog — da odlučuje u pravom smislu te reči. Na današnjem nivou razvoja softver inženjerstva postoji grupa od nekoliko jezika sa prvenstvenom namernom uprošćavanjem problema informisanja računara o tome šta je očigledno i bitno, a šta nije ili šta se implicitno podrazumeva. Tipični prestativcu su: U SAD popularni **LIPS** sa **MIFA** u Japanu glavni jezik računara pete generacije, **PROLOG**. Zbog elektronske supserise iz sebe, **PROLOG** verovatno ima bolje izgleda za uspeh. Kada ime **PROLOG** dolazi od skraćenice **PROGRAMIRANJE SA LOGIKOM** (engl. **PROGRAMMING IN LOGIC**), nimalo nije tačno da je potrebno da programer bude ekspert za matematičku logiku da bi koristio **PROLOG**. Naprotiv, jezik je toliko jednostavan da ga i deca mogu lako naučiti. **PROLOG** je jezik pogodan za obradu podataka znanja. Program u **PROLOGU** se sastoji od činjenica o određenom subjektu. Moguće je postaviti pitanje **PROLOG** programu i ovaj će pokušati da odgovori, koristeći prethodno programirane činjenice. Ograničenje **PROLOG** ili **LIPSA** su ogromna. Međutim, u svakom slučaju, prvi koraci ka programskim jezicima budućnosti su učinjeni.

U današnjem trenutku razvoja kompjuterskih nauka i softver-inženjerstva, posle relativno duge istorije sa mnogobrojnim jezicima, pomalo izgleda smešno stav autora **FORTRANA** iz 1954. god. da će **FORTRAN** svojim savršenstvom i razumljivošću omogućiti jednostavno programiranje svih algoritama i gotovo u potpunosti eliminirati pogrešno kodovanje i potrebu za pretraživanjem i popravkom programa.

Dr Radimir A. Mihajlović

Ekskluzivno ekranski editor i druge bajke

Naša nova
trakoteka

Svi se sa dosta nostalgije sećamo dana kada je časopis „Galaksija“ imao Biblioteku programa za džepne programabilne računare. Ta biblioteka je delovala potpuno amaterski: naši čitaoci su slali programe, mi smo birali najbolje i objavljivali njihove naslove. Dok su autori primljenih programa dobijali satisfakciju jedino kroz objavljivanje imena i izbor dva besplatna programa iz Biblioteke, drugi su čitaoci, plaćajući troškove koji su pokrivali ekonomsku cenu fotokopiranja i poštarine, mogli da naruče sve programe koji ih interesuju i dobiju ih u nekom razumnoj roku. Pre skoro dve godine smo pokušali da uradimo nešto slično, pa smo osnovali Biblioteku programa za kućne računare, ali se brzo pokazalo da njeni principi izgledaju arhaično u naglom talasu komercijalizacije i — stvar je pala u vodu. Sada pokušavam ponovo, ali, sasvim u duhu vremena, na nešto komercijalniji osnovi.

```
SCREEN EDITOR - U1: 1 47872, 16384
** WRITTEN BY ULAJMIHAR KOSTIC **
ZX SPECTRUM 48kb / SPECTRUM PLUS
```

```
READY
L280,300
0280 LET U1=3-(RND>.5): LET H1=INT (RND*3+1): IF FN
X(U1,H1)<>2 THEN GO TO 280
0210 LET U2=U1-1
0220 IF H1=1 THEN LET H2=H1+(RND>.5): GO TO 290
0230 IF H1=3 THEN LET H2=H1-(RND>.5): GO TO 290
0240 LET H2=INT (RND*3+1): GO TO 290
0250 LET U1=CODE Z$<1+Z$<2>Z$<1>>-48
0260 LET H1=CODE Z$<1+Z$<2>Z$<1>>-64
0270 LET U2=CODE Z$<4+Z$<5>Z$<4>>-48
0280 LET H2=CODE Z$<4+Z$<5>Z$<4>>-64
0290 IF NOT (U1<1 OR U1>3 OR U2<1 OR U2>3 OR H1<1 OR
H1>3 OR H2<1 OR H2>3) THEN GO TO 320
0300 IF C=1 THEN GO TO 160
READY
CR/C 18.32 MODE:NORMAL FREEZE:2 PROG:04438 EDITOR
```

```
IF C#7-LN(X#Y#C) T 0.47 GALAKSITA - RACUNARI
L170,200,140,30,260,170,12
L990
0910 IF LEN Z$=2 THEN INPUT "TO.": LINE 08: LET Z$=
FN (X,U)-200*LENH:GOTO 420
0914 IF FN X(U-1,H)=1 THEN GO TO 2000
0920 FOR U=2 TO 3
0930 FOR H=1 TO 3
0940 IF FN X(U,H)=2 THEN GO TO 970
0950 NEXT H: NEXT U: PRINT AT 10,10:FLASH 1:INVERSE
1:7: READY: PAUSE 0:CLS:PRINT H1:"EX3"STOP
IF C#7-LN(X#Y#C) T 0.47
0960 GO TO 590
0970 FOR U=2 TO 3
0980 FOR H=1 TO 3
0990 IF FN X(U,H)<>2 THEN GO TO 1030
1000 IF FN X(U-1,H)=1 THEN GO TO 160
READY
EDIT 1020
1020 IF H<3 THEN IF FN X(U-1,H)=3 THEN GO TO 160
CR/C 19.36 MODE:NORMAL FREEZE:2 PROG:04438 EDITOR
```

Čovek se, kažu, uči na greškama: pre svega, distribuirajući programe za džepne računare nismo imali nikakvu konkurenciju pa je pojava svakog dobrog programa bila pravi mali praznik. Kada je reč o „spektrumu“, „komodoru“ i „amstradu“ i drugim kućnim ljubimcima, naša konkurencija je vrlo moćna: čini je armija pirata. Kada se za 15 dinara može nabaviti program koji u Engleskoj košta otprilike isto toliko funti, mali programi iz naše Biblioteke će interesovati samo mali broj čitalaca. S druge strane, prošla su vremena kada su džepni računari bili isključivo hobi: neko ko uložio mnogo rada u ozbiljan program obično želi da za to dobije i određenu materijalnu satisfakciju.

Biblioteka na kaseti

Odstajajući od Biblioteke programa za kućne računare kumovale su, da budemo

23/ekranski editor i druge bajke

iskreni i izvesne organizacione teškoće: ako „na lageru“ imamo dosta programa, onome ko ih snima je teško da odredi koje treba da smešti na koju kasetu i kojim redom, onome ko kopira uputstva koja uputstva da kopira u koliko primeraka i, najzad, onome ko prikuplja materijal i šalje pisma da sinhronizuje te dve delatnosti. Ako nam ne verujete da je sve ovo teško organizovati, pogledajte malo preko granice: ni jedan jedini strani časopis nema ništa slično Biblioteci programa! Daleko je jednostavnije i jeftinije izdavati po jedan ili dva programa na svakoj kaseti, umnožiti ove kasete, stampati uputstva i svima zainteresovanima slati jednake pakete.

Ovaj prilično dugačak uvod je imao za cilj da vam objasni razloge koji su nas naveli da se upustimo u izdavanje softvera i da vas (a pomalo i autora ovoga teksta) uveri da ne odustajemo tako lako od amaterskih principa, koji nam se i dalje dopadaju. Časopis „Galaksija“ je, dakle, odlučio da počne da izdaje kompjuterske programe na kasetama i otuda ovaj tekst, kao i narudžbenica koju ste odmah primetili u dnu strane.

Kakve programe želimo da izdajemo? Naravno, dobre programe! A u takve ubrajamo, pre svega, ozbiljne sistemske programe, poslovne aplikacije i, ako ih bude bilo, igre koje kvalitetno konkurisu stranim. Softver koji budemo izdavali će biti potpuno originalan i moći će da se nabavi isključivo posredstvom našeg časopisa (i posredstvom pirata, ali o tome donjije).

Podstaknuti dovoljivošću jednog našeg čitaoca, planiramo da na kasetama objavujemo još jednu vrstu programa. U znak zahvalnosti potpuno besplatno ponavljamo njegov mali oglaš:

Prodajem program Devpak v7.8. To je poboljšana verzija dobro poznatog paketa Mons-Gens 8M obogaćena sa oko 15 korisnih rutina. Cena sa kompletnim uputstvom za rad je 600 dinara. Gabor Erdeg, Vareška 28, 24000 Subotica.

Možda ste već shvatili o čemu se radi: naš čitalac iz Subotice prodaje unapređenju programa DEVPAC koje je u „računarima 6“ objavio Vlada Kostić. Objavljeno je par strana listinga koga, priznajemo, nije lako otukati. Gabor Erdeg je obavio taj posao i sada olakšava život ostalim čitaocima „Ra-

Kako sam pisao editor

Na ideju da napišem ekranski editor došao sam sasvim slučajno. Dobio sam program BETA BASIC V1.8 u čijem uputstvu za upotrebu piše: „Koristeći naredbe SCREEN i KEYIN, svako željan izazova može da napiše pravi ekranski editor na bežikulu“. Kao svaki haker koji drži do sebe, zaključao sam vrata svoje sobe, uključio mašinu i kada je svanuo dan, ja sam imao gotov ekranski editor napisan na bežikulu. Bilo je to, naravno, puno hakerskoj zezanju, ali me je navelo na neka razmišljanja.

Pre svega, „spektrumov“ bežik je sasvim dobar. Svaka čast programerima koji su pisali BETA BASIC, HIPER BASIC, MEGA BASIC i slične programe, ali za tim nema bog zna kakve potrebe. Lepo je imati, recimo, sprajtove na bežikulu, ali čemu to kada je bežik i tako katastrofalno spor za akcione igre? Uz to, program napisan na, recimo, BETA bežik ne može da radi bez BETA bežika, što predstavlja dodatnih 10 K memorija. Takav program se ne može prodati, objaviti u nekom časopisu ili, jednostavno, dati nekome ko nema, ili ne zna da koristi BETA BASIC.

S druge strane, „spektrumov“ editor je ispod svake kritike. Toliko je loš da prosto detestiraju korisnika, više nego same gumice. Da ne spominjemo fleširanje ekrana

dok se kursor pomera gore (dole ili genijalnu proceduru LIST/BREAK/CAPS) T, da bi se editovala neka linija. Sečam se da sam svojevremeno koristio BETA BASIC samo zbog EDIT naredbe.

Imajući sve to u vidu, nije mi bilo teško da zaključim da je „spektrumov“ potreban ne neki novi ultra bežik, već dobar pravi ekranski editor. Sledeći korak bio je pisanje ekranskog editora na mašinskom jeziku. Osnovna ideja je bila: dovedi kursor na mesto greške, ispravi, pritisni enter. Još nešto: editor mora da bude prijatan za rad. Žaba sve mogućnosti ako se korisnik oseća frustriranim.

Prvi problem koji je trebalo rešiti bila su 32 znaka u redu. To je u suštini malo da bi bežik program bio čitljiv. Taj broj se može povećati na 42 (matrica 5x7), 51 (4x6) ili 64 (3x6). Prvo rešenje i nije neko poboljšanje, a 64 je suviše zbijeno (jeste li ikada koristili TASWORD II?), tako da sam se opredelio za 51 karakter u redu. Za divno čudo, slova su ispala izuzetno lepa i jasna. Negde februara ove godine, počeo sam da pišem rutinu za prikazivanje pedeset i jednog znaka u redu koja je, zajedno sa novim karakter setom i svim pripadajućim potprogramima (za brisanje, pomeranje ekrana gore, dole, itd) zauzela 2,5 K memorije. Tako je počeo ceo posao oko pisanja ovog programa.

Vertikalni razmak između linija iznosi tri tačke — taman da se kursor u obliku crtice provuče između — tako da se na

Editor, kao opsesija: Vladimir Kostić u redakciji „Galaksije“

posvećujemo 'Ekranskom editoru', programu koji nas je, da budemo iskreni, i naveo da počnemo da razmišljamo o izdavanju kasete i kao takav zaslužio poneo broj 1 u našem spisku.

Ekranski editor

Poznajete li Vladu Kostića? To je saradnik „Računara“ trenutno zadužen za vrhunske programe za „spektrum“ i „cake“ u vezi sa mašinskim programiranjem na Z80. Vlada je (nemojte mu reći da smo ovo napisali, jer se ljuti kada ga neko hvali) vanserijski programer koji će, kada naiđe na dobru ideju, za samo jednu noć napisati nešto kao što je Sintaksni teror, 256 boja na Spectrumu ili, ako mu date nekoliko noći više, unapredjenje Devpaca. I pored takve efikasnosti, na sva pitanja koja „Šta radiš“ Vlada Kostić je poslednjih devet meseci odgovarao „Pišem ekranski editor“. Veoma nas je obradovalo kada je ovaj odgovor nedavno prerastao u „Završavam ekranski editor“. To je, ujedno, bilo i zeleno svetlo za ovaj napis.

Program na koji jedan vrhunski programer potroši devet meseci bi trebao da bude neka dobra stvar. Verujemo da je ekranski editor baš to: dobar i koristan program kome na domaćem (a, veruje, ni na stranom) tržištu nema konkurencije! 'Ekranski editor' je program tipa „beta bežika“: olakšava rad i život pri pisanju drugog softvera. Videćete i kako.

Čak se i najzagrizeniji ljubitelji „spektruma“ slažu sa konstatacijom da je editor ovoga računara očajno slab: naredbe se kukaju isključivo traženjem odgovarajuće reči na tastaturi, da biste ispravili neku liniju morate da otkucate LIST nn, zatim da pritisnete ENTER pa da pritisnete SHIFT i 1 (EDIT) i da onda polako šetate kursor i

mučite se sa izbacivanjem i umetanjem slova; ukoliko editujete deset seksecivnih linija, morate deset puta da kucate EDIT!

Kod ekranskog editora stvar je daleko jednostavnija: otkucate L (ili LIST) i broj linije i na ekranu će se pojaviti ta linija kao i (ako ste želeli) segment programa iza nje. Koristeći četiri strelice pokretačice kursor po ekranu i, na mestima na kojima želite, ubacujete, brišete ili menjate tekst, pri čemu naredbe možete da kucate slovo po slovo kao na svim drugim „normalnim“ računarima. Pošto ste u liniju uneli ispravke, pritisnete ENTER i ona će biti unesena u program; pritisnuvši donju strelicu možete za trenutak da predete na ispravljene sledeće.

Obzirom da rad sa 32 slova u redu teško može da bude dovoljan za fleksibilnost ekranskog editora, znakovi su malo suženi pa ih u svaki red stane po 51. Bez obzira na to, matrica 4*6 je dovoljno velika da slova budu sasvim čitljiva čak i na televizorima slabijeg kvaliteta; jedino se neka mala slova (npr. k) teško razlikuju od velikih. Dizajn ekrana je unapređen i tako da su linijski brojevi vizuelno odvojeni od korisnog dela naredbe, što znači da su problemi prepoznavanja početka i kraja linije i njenog broja koji se meša sa adresama u raznim POKE i USSR naredbama stvar prošlosti.

Osim „običnog“ ispravljanja linija, ekranski editor nudi i mnoge druge opcije koje će biti dragocene pri razvoju programa: mogućnost brisanja, prebacivanja i kopiranja većih programskih segmenata, prenumeracija (naravno uz vođenje računa o GOTO, GOSUB i sličnim naredbama), pozivanje većeg broja linija u jednu i razdvajanje jedne linije u njih nekoliko, dampedovanje sadržaja ekrana na nekom štampaču (ne na Sinclairovom, jer on jedva može da podnese 32 slova u redu) i, da li ste to očekivali, rad sa funkcijskim tasteri-

čunara! Samo, znate, mi smo imali taj program fer svih, pa i pre davacca ovog oglasa: Mi smo, dakle, mogli da ponudimo svima koji su spremni da se odreknu nekih 400 dinara da bi izbegli nekoliko časova kucanja u „spektrumovu“ tastaturu ovo unapredjenje Devpaca na kaseti! Tako bi određeni procenat od prihoda pripao Vladi Kostiću, koji ga je, priznajte, ipak malo više zaslužio od Gabora Erdega. Na kasetama ćemo, dakle, izdavati i duže programe koje objavujemo u „Računarima“ pri čemu ćemo se potruditi da cena ovakvog softvera bude minimalna — kasete ovoga tipa predstavljaju pomoć čitaocima, a ne način da dopunimo svoj budžet! Praktikovaćemo i objavljivanje opisa programa i sve potrebne dokumentacije u „Računarima“, dok ćemo umesto dugačkih listinga nuditi kasete, oslobađajući prostor u časopisu za druge tekstove.

Nu parudbenici vidite da za početak nismo pet programa: 'Ekranski editor' Vlade Kostića, 'Hiper bežik' Igora Fischera, 'Velika akcija' Ace Radovanovića, 'Eatenglish 1' Stavoljuba Milekica i 'Dragana Tanaskovskog' i 'Trodimenzionalna grafika' Jovana Skuljana. 'Hiper bežik', 'Veliku akciju' i 'Eatenglish' ne treba posebno opisivati — radi se o programima koji su dobili prvu, drugu i treću nagradu na našem prošlogodišnjem Konkursu i o kojima smo dosta pisali kako u „Galaksiji“ tako i u „Računarima“. 'Trodimenzionalna grafika' je program koji prati tekst u ovom broju našeg časopisa i koji je omogućio crtanje svih efektnih slika koje smo objavili i mnogih drugih za koje nije bilo mesta. Ostatak ovoga teksta

ekranu vidi 20 linija. A na samom dnu je statusna linija koja zaslužuje posebnu pažnju. U njoj se stalno prikazuje „oblik kursora“ (L,C ili G), pozicija kursora, način rada editora (NORMAL, AUTO, EDIT, FIND, LIST ili LLIST), da li su dve gornje linije zamrznute, dužina bežik programa i da li je uključen EDITOR ili INSERT MOD.

Vrlo težak (filozofski) problem bio je kako će se program kucati: jedan taster — jedna naredba ili slovo po slovo. Odmah da kažem da su, po mom saznanju, ZX81 i „spektrum“ jedini kompjuteri na svetu koji koriste tokenizovanu tastaturu. Za to postoji odličan razlog — foša tastatura — ali ostaje da je to vrlo komplikovano i mučno. Šift prvi, šift drugi, šift treći...

Postoji još jedan problem vezan za sam elektrani editor: kada se na „spektrum“ edituje linija, kursor može da se šeta samo levo/desno, pa računar vrlo lako prati u kom se modu nalazi. Kod ekstraknog editora je kursor moguće dovesti bilo gde na ekranu. Kako sada računar da zna da li sledi „keyword“ ili obično slovo? Mogao bi da analizira ono što se nalazi ispred kursora, ali to je isuviše komplikovano. Opredelio sam se za kucanje slovo po slovo, i mislim da nisam pogrešio. Da bi se korisnicima olakšao rad, moguće je koristiti skraćice: P. umesto print, na primer. A postoji još i kursor za kopiranje (koji se od glavnog razlikuje time što se ne flešira), pa ako nešto što treba kucati već postoji na ekranu, jednostavno se iskopira. Naravno, ni

funkcijski tasteri nisu zaboravljeni.

Pošto je koncepcija bila tu, krenuo sam sa izradom. Gruba blok šema glavnih izvršne petlje zauzela je dobar deo zida u mojoj sobi, i po njoj je program polako počeo da dobija svoj konačni izgled. Ta faza je jako dugo trajala — dobrih 6 meseci. Šest meseci izuzetno napornog rada (preko 400 stranica napisanog programa), ali se sigurno isplatio. Dok ovo pišem, editor već uveliko radi. Ostalo je da se uvedu još neke naredbe, i naravno, da se ispravi poduži spisak sitnih nepravilnosti u radu. Koliko će to trajati, ne usudujem se da prognoziram, mada se potajno nadam ne više od 30 dana.

Šta korisnik može da očekuje od ovog editora? Pre svega, jedan izuzetno profesionalno urađen program po najvišim svetskim standardima i, naravno, jedno korisno pomagalo koje će mu omogućiti da brzo i lako piše i ispravljaj bežik programe, sa jednim zadovoljstvom do sada poznatim samo na daleko skupljim kompjuterima — često preko 1000 funti. Cena koju za to treba platiti je 16 K memorije i dva minuta neviranja pri učitavanju, ali sve na ovome svetu ima svoju cenu, pa i jedan elektrani editor.

Možda je red da na kraju jednog ovakvog teksta iznesem i neka svoja privatna zapažanja. Pre svega, mislim da sam i sebi i drugima dokazao da za pisanje ozbiljnih profesionalnih programa nije potrebno hiperskupa profesionalna oprema. Na početku sam koristio najobičniju „spektrum“

doduše sa profi tastaturom, i kasetofon. Kasnije, kada je program počeo da dobija na dužini, opramu sam dopunio sa dva mikrodrajava i 80 K memorije. U našim uslovima, vrednost ovog sistema iznosi petnaest starih miliona što priznaćete, nije neki ogroman izdatak. Druga, vrlo zanimljiva stvar je to da pisanje programa 16 K nije potrebno samo šesnaest puta više vremena nego za 1 K dugačak program; da je tako, trebalo je da celu stvar završim krajem februara. Sigurno da kao iskusan programer nisam očekivao tako kratak rok, ali nisam ni u snu sanjao devet meseci! Možda delimičan odgovor leži u tome da većina standardnih rutina iz „spektrumovog“ roma (za ispisivanje po ekranu, očitavanje tastature, proveru sintakse, itd) nije bila upotrebljiva za ovaj editor. Uz to, trebalo je napraviti ceo jedan razvojni sistem koji će omogućiti pisanje tolikog programa na jednom skromnom „spektrum“ (samo sors fajlovi zauzimaju 140 K memorije).

Mnogi me pitaju zašto baš pišem editor, a ne neku igru. Iskustvo mi pokazuje da ništa nije teže i izazovnije od pisanja sistemskog softvera. Nikad nisam naišao na toliko problema kao tokom pisanja ovog editora, ali se nikada nisam ni bolje zabavljao.

Vladimir Kostić

ma (soft keys) Nemojte, dakle, više da zavide vlasnicima „komodora“ na dirkama sa desne strane njihovog kompjutera, jer će i vaš „spektrum“ kada otkucate DEFK W „Računar“ ispisivati reč „Računar“ kada god pritisnete W. Nema prepreke ni da definišete taster O tako da izvršava niz editorskih komandi, na primer da „otkuca“ ENTER, prede na sledeći red i pozicionira kursor na njegov kraj.

Od najboljih najbolje

Pored editora „a la“ „komodor 64“, 'Elektrani editor' Vlade Kostića nudi i malo BBC-jevog imidža. Ukoliko vam je nekada potrebno da kopirate delove nekih linija na druga mesta u programu, pritisikom na samo jedan taster ćete razvoluti kursor u dva, koji će se nezavisno pomerati po ekranu. Upravljački jednim od njih možete da se pozicionirate ispod bilo kog dela teksta i, pritisnuvši dirku kojoj je dodeljena funkcija COPY, kopirate tekst na mesto drugog kursora. Naravno, razdvajanjem kursora nije isključen „osnovni“ elektrani editor, što znači da možete direktno prenosi tekst iz jedne linije u drugu bez potrebe da ovu drugu prekucavate u celini. Kada smo već počeli da govorimo o sakupljanju dobrih osobina editora raznih računara, pomenimo da je ponešto preuzeto i od „galaksije“: primenom komande „freeze“ možete da „zamrznete“ prvih par linija ekrana i u njih unesete neki tekst koji skrolovanje neće brisati. Taj tekst može da bude neka poruka koja stalno treba da vam bude pred očima (npr. „CHANS“ je na 23531 ili Pozovi Lili u 6 sati) ili naredba koju treba

kopirati na mnogo mesta u programu. Ukoliko komandi (moge nismo ni pomenuli) ima previše za vaše siroto pamćenje, poslužićete se dirkom H, koja će na ekranu ispisati HELP meni sa kratkim opisima delovanja raznih editorskih komandi. Da stvar bude posebno lepa, time što ćete za trenutak pogledati HELP meni nećete izgubiti sadržaj ekrana koji ispravljate; računar će ga automatski prepisati u neki slobodan segment memorije (ako takav postoji, editor će nepogrešivo detektovati ovu situaciju) i docnije ga vratiti nepromenjenog.

Pominjanjem pune memorije došli smo do osnovnog konflikta koji moraju da razreše autori raznih „Toolkit“ programa: kako sastaviti što ozbiljniji alat za razvoj drugih programa koji će sam zauzimati što manji deo dragocene memorije? 'Elektrani editor' o kome govorimo zauzima, u konačnoj verziji, 16 K operativne memorije, što znači da se sa kasete učitava za dva minuta (ako imate mikrodrajava, operacija će biti obavljena za desetak sekundi). Slažemo se sa onim što ćete reći: 16 K je dosta prostora, a dva minuta dosta vremena. Odgovor na pitanje „zašto se 'Elektrani editor' proteže na tolikom prostoru“ je verovatno vrlo blizak odgovoru na pitanje „zašto je bilo potrebno devet meseci da se ovaj program napiše“. Dobre karakteristike koje program ima su zahtevale velike intervencije u osnovnom „spektrumovom“ operativnom sistemu, što znači da je Vlada mogao vrlo malo da se osloni na ROM svoj računara. Ponovo je napisana rutina za opsluživanje ekrana (jer originalna „spektrumova“ ne podržava povećanje broja karaktera u redu) rutina za skaniranje tastature (jer „spektrum“ ne prepoznaje neke sekvence tastera koje 'Elektrani editor' koristi, na primer Shift i ENTER), program za tokenizaciju i detokenizaciju naredbi (zbog kom-

patibilnosti sa drugim periferijskim uređajima i programima; o njoj ćemo govoriti za trenutak) i mnoge druge stvari. Sve je to dopunjeno potrebom da editor bude pouzdan i brz (ne bi bilo prijatno čekati par sekundi za svako skrolovanje ekrana), a htevalo dosta memorije i rosta rada.

Već smo rekli da je 'Elektrani editor' potpuno kompatibilan sa raznim hardverskim i softverskim proširenjima „spektruma“. Pre svega, program će nepogrešivo raditi kako na „spektrum“ tako i na „spektrum plus“, pri čemu na ovom drugom, ako na početku rada otkucate jednu naredbu, možete slobodno da koristite i dodatne tastere za specijalne funkcije (bilo bi bolje da program samostalno detektuje situaciju u kojoj je učitao u memoriju modela plus, ali je nešto takvo izgleda nemoguće; ne može se ni sa IN ni sa PEEK prepoznati verzija sinklerovog računara, jer su ROM-ovi potpuno jednaki). Na kaseti dobijate dve verzije programa, od kojih je jedna asembli-rana tako da se učitava na početak, a druga tako da se učitava na kraj memorije, što znači da ćete elektrani editor moći da koristite zajedno sa drugim „utility“ programima na koje ste navikli. Ukoliko ste, na primer, ljubitelj „beta bežika“, pribići ćete jednoj od dve solucije: istovremeno koristiti oba programa na račun slobodne memorije, ili koristiti elektrani editor a zatim ga „ubiti“ (sa BYE a onda aktivirati beta bežik (ovo će rešenje više primerivati vlasnici mikrodrajava ili diska). Pri testiranju programa, pritisnuvši SHIFT i ENTER, lako prelazite iz standardnog „spektrumovog“ ekrana koji omogućava testiranje programa u editorski koji omogućava njegovo ispravljanje. 'Elektrani editor' vam omogućava i da pišete programe koji će se izvršavati u prisustvu nekog proširenja bežika koje se trenutno ne nalazi u memoriji. Ukoliko, na

NARUĐBENA KODIRANA TABELAMA

SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV (1) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (2) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (3) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (4) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (5) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (6) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (7) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (8) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (9) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (10) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (11) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (12) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (13) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (14) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (15) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (16) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (17) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (18) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (19) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (20) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (21) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (22) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (23) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (24) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (25) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (26) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (27) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (28) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (29) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (30) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (31) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (32) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (33) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (34) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (35) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (36) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (37) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (38) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (39) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (40) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (41) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (42) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (43) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (44) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (45) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (46) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (47) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (48) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (49) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (50) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (51) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (52) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (53) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (54) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (55) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (56) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (57) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (58) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (59) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (60) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (61) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (62) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (63) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (64) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (65) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (66) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (67) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (68) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (69) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (70) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (71) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (72) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (73) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (74) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (75) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (76) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (77) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (78) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (79) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (80) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (81) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (82) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (83) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (84) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (85) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (86) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (87) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (88) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (89) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (90) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (91) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (92) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (93) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (94) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (95) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (96) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (97) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (98) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (99) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (100) Lupaćo čepo.

SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV (1) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (2) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (3) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (4) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (5) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (6) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (7) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (8) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (9) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (10) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (11) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (12) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (13) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (14) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (15) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (16) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (17) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (18) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (19) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (20) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (21) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (22) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (23) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (24) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (25) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (26) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (27) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (28) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (29) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (30) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (31) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (32) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (33) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (34) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (35) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (36) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (37) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (38) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (39) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (40) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (41) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (42) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (43) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (44) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (45) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (46) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (47) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (48) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (49) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (50) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (51) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (52) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (53) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (54) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (55) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (56) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (57) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (58) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (59) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (60) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (61) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (62) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (63) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (64) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (65) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (66) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (67) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (68) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (69) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (70) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (71) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (72) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (73) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (74) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (75) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (76) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (77) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (78) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (79) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (80) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (81) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (82) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (83) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (84) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (85) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (86) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (87) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (88) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (89) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (90) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (91) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (92) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (93) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (94) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (95) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (96) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (97) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (98) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (99) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (100) Lupaćo čepo.

OSTALA NARUĐBENA EDITORA

SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV (1) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (2) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (3) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (4) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (5) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (6) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (7) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (8) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (9) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (10) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (11) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (12) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (13) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (14) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (15) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (16) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (17) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (18) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (19) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (20) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (21) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (22) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (23) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (24) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (25) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (26) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (27) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (28) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (29) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (30) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (31) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (32) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (33) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (34) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (35) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (36) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (37) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (38) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (39) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (40) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (41) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (42) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (43) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (44) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (45) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (46) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (47) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (48) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (49) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (50) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (51) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (52) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (53) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (54) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (55) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (56) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (57) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (58) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (59) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (60) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (61) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (62) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (63) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (64) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (65) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (66) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (67) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (68) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (69) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (70) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (71) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (72) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (73) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (74) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (75) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (76) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (77) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (78) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (79) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (80) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (81) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (82) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (83) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (84) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (85) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (86) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (87) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (88) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (89) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (90) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (91) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (92) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (93) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (94) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (95) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (96) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (97) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (98) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (99) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (100) Lupaćo čepo.

SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 SRMS/ENTER Uključivanje iz memorije.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV Lupaćo čepo.
 CAR/SV (1) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (2) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (3) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (4) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (5) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (6) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (7) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (8) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (9) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (10) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (11) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (12) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (13) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (14) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (15) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (16) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (17) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (18) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (19) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (20) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (21) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (22) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (23) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (24) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (25) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (26) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (27) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (28) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (29) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (30) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (31) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (32) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (33) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (34) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (35) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (36) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (37) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (38) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (39) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (40) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (41) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (42) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (43) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (44) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (45) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (46) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (47) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (48) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (49) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (50) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (51) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (52) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (53) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (54) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (55) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (56) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (57) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (58) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (59) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (60) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (61) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (62) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (63) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (64) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (65) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (66) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (67) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (68) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (69) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (70) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (71) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (72) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (73) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (74) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (75) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (76) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (77) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (78) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (79) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (80) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (81) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (82) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (83) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (84) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (85) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (86) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (87) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (88) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (89) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (90) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (91) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (92) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (93) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (94) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (95) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (96) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (97) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (98) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (99) Lupaćo čepo.
 CAR/SV (100) Lupaćo čepo.

primer, planirate da vaš program koristi programator EPROM-a (naš projekat iz „Računara 2“ i „Računara 7“), isključite sintaksnu proveru i jednostavno kucati 'LOAD. 'SAVE i silničn

Tek krajem godine

Ekraniski editor se trenutno nalazi u fazi dovršavanja i traženja „bagova“ koje jedan korisnički program sebi ne sme da dopusti. I pored toga, sa njim se već može raditi na zadovoljavajući način. Posmatrajući demonstraciju, autor ovoga teksta je video nešto što nije imao priliku da vidi ni na jednom od mnogobrojnih računara, ni amaterskih ni profesionalnih, sa kojima je radio i što ga je neobično iznenadilo; ako hoćete i sami da vidite nešto slično, otkucajte DEFL 20, zatim LIST 1, kada se displej zaustavi, slovo P. Verujte, bićete iznenađeni.

Samo se po sebi razume da je prvo pitanje koje se, posle demonstracije, postavlja autoru jednog fascinantnog programa „Šta misliš da radiš sa njime?“. Program će, verujemo, biti objavljen u Engleskoj i, sasvim sigurno, u Jugoslaviji. Potreba da se program potpuno debuguje, da se završe svi pravni poslovi i da se organizuje štampanje upustava (planira se vrlo kompletna dokumentacija pisana, naravno, na našem jeziku), — srpskohrvatskom i slovenačkom. Kopiranje traka i drugi tehnički poslovi onemogućuju da prve kopije krenu pre kraja ove godine. Primerak će, jasno, najlakše obezbediti ako ga već sada naručite, jer će se isporučiti odvijati prema principu FIFO steka.

U naruđbenici su pomenute i dve knjige: Sve „spektrumove“ rutine Jovana Skujana i Sve „komodorove“ rutine Zorana Životića. Primećujete, naravno, da se radi o umecima „Računara 7“ i „Računara 8“ — delovima časopisa koje upravo čitate. Već vas čujemo kako kažete: Hoće dva puta da mi utrape isti stvar. Pa ipak, ova smo dva naslova dodali isključivo na zahtev čitalaca: mnogi su se zalili što se interesantno štivo kao što su naši umeci štampa na (da ne kažemo izraz) papiru. Zato ćemo, ako za to bude interesovanja, preštampati umetke na kvalitetan papir, lepo ih ukorićiti i dopuniti sadržajem i indeksom. Ovak potez predstavlja, zapravo, probu za malu biblioteku „računara“ u kojoj će se, vrlo brzo, naći puno interesantnih naslova.

Da odgovorimo, na kraju, na pitanje koje nam svi postavljaju kada čuju da se upušta u izdavanje programa na kaseta: „kako ćete da pobedite pirate?“. Jednostavno, nećemo ni da ratujemo protiv njih. Želeći da se iz naših programa nešto i nauči, nećemo ih štiti ni na kakav način, nudićete da ih kopirate koliko god želite. Ipratujemo ćemo pokušati da umanjimo isključivo ekonomskim merama: programi neće biti skupi i biće propraćeni dobrom i opsežnom dokumentacijom. Ukoliko se odlučite da kupite naše programe od nekog pirata, verovatno ćete ostati kao bez uputstva tako i bez kvalitetnog snimka (nije lepo raditi sa editorom i ne biti sigurni da neka njegova opcija, usled pogrešnog presnimavanja, neće da uništi program u memoriji!). U borbi protiv softverskog piratstva na našoj je strani još jedan argument: ako autori **dobrih** programa, pošto se njihova dela ilegalno umnožavaju, mogu za svoj rad da dobiju samo neku krakvicu, novih programa neće biti!

Dejan Ristanović

KAKO NABAVITI PROGRAM

U dnu ovog teksta primećujete naruđbenicu kojom možete da obezbedite svoj primerak programa ili knjige iz naše nove Biblioteke i to u preplati. Kupovina u preplati je, kao što to obično biva, povoljnija kako za vas tako i za nas: vama odgovaraju niže cene, a nama prilika da procenimo buduće tržište.

Da biste nabavili naslove iz naše Biblioteke, jednostavno popunite naruđbenicu ili je, ako ne želite da oštete svoje „Računare“, prepisite na dopisnicu i pošaljite na adresu „Galaksija“ (za Biblioteku programa), Bulevar vojvode Mišića 17, Beograd. Verujemo da će naručeni programi biti isporučeni do kraja godine.

Obzirom da će programi i knjige moći da se nabave isključivo posredstvom našeg časopisa, svi poručioći će biti upisani u kompjutersku bazu podataka, što znači da će biti lično obavesteni o unapređenjima i novim verzijama programa (dokumentacije) i da će imati priliku da te verzije dobijaju ili besplatno ili uz minimalnu uplatu.

1. Ekraniski editor je namenjen svima koji pišu bezik programe. Omoćavajuć efikasno ispravljanje softvera uz rad sa 51 slovom u redu, dva kurzora, funkcijske taste, prenumeraciju, zamrzavanje dela ekrana, različitost skrolovanja i mnogo drugih stvari. Ovaj 100% mašinski program je potpuno kompatibilan sa raznim proširenjima za „spektrum“ i pridodata je vrlo opsežna dokumentacija. Autor Vladimir Kostić.

2. Hipertekst je unapredena verzija pobednika prošlogodišnjeg „Galaksijinog“ konkursa. Učitaviši ga, beziku vašeg „spektruma“ dodajete tridesetak novih naredbi i, da stvar bude posebno lepa, i sami dobijate mogućnost da taj bezik dalje proširujete bez ikakve potre-

be da se bavite assemblerom. Pridodata je opsežna dokumentacija radena prema standardima našeg konkursa. Autor Fischer.

3. Velika akcija je prva kompleksna igra-avantura pisana potpuno na našem jeziku. Kao diverzant treba da izvedete akciju u okupiranoj gradu i prebegnute na slobodnu teritoriju. Program je vrlo dopadljivo realizovan: tehnika kompresije ekrana su omogućile da u memoriji stane veliki broj slika u boji, koje bivaju prikazane kad god dodate na neko mesto. Pridodata je kratko upustvo. Autor Aca Radovanović.

4. Englishish 1 program za učenje engleskog jezika kroz igru i zabavu; radnja je po principu koji su autori nazvali „All you wish“ čime je program postao „nešto kao korp sa igračkama iz koje se vadi šta se želi i kada se želi“. Englishish ima preko 90 slika, rečnik od 360 reči kao i lekcije koje nastavnici engleskog mogu da modifikuju. Pridodata je upustvo radeno prema standardima našeg Konkursa. Autori S. Milekić i D. Tanaskovski.

NARUĐBENICA

Ovim nepozivno naruđujem pouzecom sledeće programe iz „Galaksijine“ biblioteke

1. Ekraniski editor	(spektrum)	800 din
2. Hiper bezik	(spektrum)	700 din
3. Velika akcija	(spektrum)	400 din
4. Eastinglish	(spektrum)	500 din
5. Tridimensionalna graf.	(spektrum)	600 din

Takođe naruđujem sledeće knjige:

5. Sve „spektrumove“ rutine	300 din
6. Sve „komodorove“ rutine	300 din

Ime i prezime _____

Adresa _____

Mesto _____

Potpis _____

Odgovarajući iznos ču uplatiti poštaru prilikom preuzimanja programa.

Rutine operativnog sistema

58604 tablica potrebnih sadržaja tajmera CIA čipa za postizanje standardnih brzina prenosa RS232 interfejsa

58624 IOBASE

58629 SCREEN

58634 PLOT

58648 deo CINT rutine, inicijalizacija video memorije

58784 postavljanje DFLTO i DFLTN na 3 i 0, pa zatim

58792 INITV

58804 deo GETIN za tastaturu; uzima jedan znak iz reda

58829 deo CHRIN za tastaturu; „pali“ se kursor, kupi karakter iz reda i ispisuje ili posebno obrađuje ako je kontrolni karakter u pitanju. ASCII kod 131 (SHIFT+STOP) proizvodi prenošenje LOAD CHR\$(13) RUN CHR\$(13) sekvence u red za tastaturu i ponovni skok na 58829

58930 ulaz CHRIN za tastaturu; na osnovu stanja CRSW (208) varijable, skok na 58829, ili

58938 uzimanje ekranskog koda iz video memorije i pretvaranje u ASCII

59156 SCPN2; obrada kontrolnih karaktera (DEL, INS itd.), praktično editor C64

59953 IRQ rutina; poziva UDTIM, obrađuje treptanje kursora, omogućava pokretanje motora kasetofona (ako je pritisnut PLAY ili neki drugi) i poziva SCNKEY

60039 SCNKEY; u okviru nje:

60128 uzima ASCII kod iz tablice, pa proveru stanja „auto-ponavljanje“ tastera i postavljanja koda u red za tastaturu; prethodno poziva preko vektora KEYLOG (655);

60232 izbor koja od četiri tablice treba da posluži za određivanje ASCII koda, prema stanju SHFLAG (653) (bit0=1, pritisnut SHIFT, bit1=1 COMM, bit2=1 CTRL)

60289 tablica ASCII kodova, samo taster

60354 tablica ASCII kodova, taster+SHIFT

60419 tablica ASCII kodova, taster+COMM

10536 tablica ASCII kodova, taster+CTRL

60484 obrada kontrolnih karaktera 14, 142, 8 i 9 (promena seta slova)

60419 tablica ASCII kodova, taster+COMM

60536 tablica ASCII kodova, taster+CTRL

60484 obrada kontrolnih karaktera 14, 142, 8 i 9 (promena seta slova)

60681 TALK

60684 LISTEN

60857 SECOND

60871 TKSA

60893 CIOUT

60911 UNTLK

60926 UNLSN

60947 ACPTR

61115 deo NMI rutine za obradu RS 232

61629 kontrolne poruke operativnog sistema: I/O ERROR, SEARCHING, SAVING itd.

61743 ispis kontrolnih poruka. Ulazni parametar ofset u Y registru za poruku iz gornje tablice.

61758 GETIN

61783 CHRIN

61898 CHROUT

61968 CHKIN

62032 CHKOUT

62097 CLOSE

62223 pretraživanje tablice logičkih adresa i reset STATUS varijable.

62239 prenos iz tablica LA,SA,FA u odgovarajuće sistemske promenljive

62255 CLALL

62259 CLRCHN

62282 OPEN

62421 SDNAM

62473 otvaranje RS232 bafera i postavljanje brzine prenosa

62622 LOAD

62648 LOAD sa disk

62777 LOAD sa kasetofona

62941 SAVE

62970 SAVE na disk

63042 DCLOSE

63071 SAVE na kasetofon

63131 UDTIM

63197 RDTIM

63204 SETTMM

63213 STOP

63227 tablica maskiranih LDA instrukcija; ulaz na svaku sledeću za tri veću adresu daje LDA za jedan broj veći; rutinu koriste svi za komunikaciju za prijavljivanje greške određenog broja; odmah se izvođi i CLRCHN i greška ispisuje ako je to omogućeno stanjem MSGFLAG

63276 upis bloka zaglavlja sa trake, proveru tipa datoteke i ispis naziva

63336 kreiranje bloka zaglavlja za traku

63471 poređenje naziva datoteke sa trake i zadatog

63511 kontrola stanja tastera na kasetofonu, ispis PRESS PLAY, i OK

63544 rutine za vremensku sinhronizaciju slanja podataka na kasetofon, kontrolu motora itd.

63788 rutine za čitanje sa trake

64222 rutine za prenos podataka na traku

64738 START

64770 AODNT

64789 RESTORE

64794 VECTOR

64816 tablica vektora operativnih sistema

64848 RAMTAS

64931 IOINIT

65017 SETNAM

65024 SETLFS

65031 READST

65048 SETMSG

65061 MEMTOP

65076 MEMBOT

65091 NMI rutina i proveru STOP+RESTORE

65126 BRK reset

65352 IRQ ulaz; ispituje da li je interapt nastao spolja ili je izvedena BRK instrukcije.

65371 CINT

65408 broj verzije operativnog sistema

65409 KERNAL_JUMP TABLICA

65530 NMI vektor

65532 RESET vektor

65535 IRQ vektor

Zoran Životić

Sve „komodorove“ rutine organizacija računara i potprogrami iz ROM-a

Sistemski program računara „Komodor 64“ zauzima 16 K ROM memorije i podeljen je u dva dela: OPERATIVNI SISTEM I BEŽIK INTERPRETER. Fizički su odvojeni u memorijske blokove od 8K, ali bežik koristi deo drugog bloka, tako da sam operativni sistem zauzima nešto manje od 7 K. Za razliku od mnogih drugih kućnih računara, može se postaviti jasna granica između ove dve funkcionalne celine.

Mnogi ljubitelji računara su navikli na prikaze u kojima se do poslednjeg bajta „rastura“ ROM, sa svim potprogramima čijim se pozivom može uštedeti makar i jedna instrukcija u vlastitom programu. Podstičući hakere na ovakav pristup, konstruktori računara, koji su takve programe na sličan način i sastavljali, olakšali su potpuno razumevanje rada računara i programa koji ga kontrolišu. To je, međutim, primer na kome ne treba učiti.

Jasno odvojljivi celine i dosledno se pridržavajući usvojene koncepcije, „Komodor“ je proizveo računar čiji operativni sistem sigurno nije vrhunski domet, ali pruža mogućnost jednostavnog pisanja programa. Zbog toga smo prinudeni da u ovom prikazu poštujemo takav stav i damo pregled po zvaničnim rutinama kako ih je definisao „Komodor“. Autor ovog priloga mora da prizna da spada u one koji su već treći dan po kupovini računara izlistali svih 16 K mašinskog programa i da je prvo pokušao za ovaj pregled da operativni sistem razbije na ranije pomenuti način, ali je odustao. Mada takav prikaz ne bi bio ništa složeniji, potpuno bi uništio jasnoću pregleda i ono na čemu „Komodor“ posebno insistira: kompatibilnost programa sa budućim verzijama njihovih računara, što već u ovom trenutku postaje aktuelno pojavom C 128. Nastojali smo da povremeno damo objašnjenja šta se u samoj rutini dešava da bismo ohrabрили one koji misle da je „sve to jako komplikovano“. Međutim, da bi mogao iole ozbiljnije da petlja sa ROM-om, programer treba prvo da bude upućen u organizaciju računara i njegove memorije i, naravno, sistemске promenljive.

Na samom kraju dat je kratak pregled, bez posebnih objašnjenja, rasporeda zvaničnih i nezvaničnih delova operativnog sistema sa direktnim pozivnim adresama, zbog onih koji sami žele da pregledaju kako su napisani i tako steknu iskustva za pisanje sličnih programa.

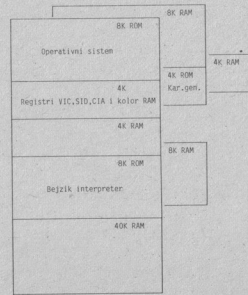
„Komodor 64“ se sastoji od nekoliko osnovnih komponenti:

- mikroprocesor 6510
- 64 K RAM memorije (8x4164)
- 20 K ROM memorije
- video procesor VIC 6567
- generator zvuka SID 6581
- kompleksni interfejs adapteri 2x CIA 6526

poslednje tri komponente sa ovog spiska su posebno interesantne. Radi se o složenim čipovima sa kojima bežik praktično ne ostvaruje nikakav kontakt. Jedan, namirno deo, CIA je iskorišćen za komunikaciju sa periferijama, dok je ostatak slobodan za „bockanje“ neizbežnim POKE i PEEK. Ujedno su i informacije o korišćenju ovih čipova često komplikovane, pa i pogrešne. Stoga nije čudno da većina vlasnika ne zna, na primer, da u njegovom računaru postoje dva kompletna, kako se to popularno kaže, digitalna časovnika sa alarmom, koji prostro čeznu da budu pokrenuti. Oni koji žele da koriste računar za upravljanje „spojnim svetlom“ imaju gotovo sve što im je potrebno, pa je za jednostavnije primene dovoljno nabaviti samo odgovarajući konektor. Dva „komodora“ mogu bez ikakvih dodatka da komuniciraju među sobom, a potrebne su minimalne investicije da ostvare vezu sa bilo kojim većim računalom.

Struktura memorije

Pri konstruisanju računara G64 „komodor“ je posebno vodio računa da omogući što fleksibilniji raspored memorije. Ugrađeno je 64 K RAM memorije (ili=preciznije 64K+1024x4 bit) i 20 K ROM-a. Pri tome, jasno, mikroprocesoru nije uvek dostupan ceo fond, već se neki delovi u blokovima od 8 ili 4 K mogu izmenjivati. Ostavljena je mogućnost da se i spolja priključi određena količina i postavi na nekoliko različitih mesta u adresnom prostoru. Po uključivanju računara raspored izgleda ovako:

STOP	
65505	\$\$\$F1
TESTIRANJE STOP TASTERA	
A: #-	
X: #-	
Y: :-	
S: #Z=1 ako je pritisnut	

Naziv ove rutine može da zavara. Ona ne ispituje stvarno stanje, već varijablu STKEY kojoj se vrednost dodeljuje u UDTIM, pa u slučajevima kada je interapt isključen treba pozvati obe. Ako je STKEY=127, znači da je za vreme UDTIM taster STOP bio pritisnut, pa se pre povratka izvodi i CLRCHN.

SCANKEY	
65439	\$\$\$F9
OČITAVANJE TASTATURE	

A: #-
X: #-
Y: #-
S: #-

PR :ako je preskočena normalna inicijalizacija obavezno IOINIT

Rutina se poziva u normalnoj interapt proceduri. Ako je neki od tastera pritisnut, njegov ASCII kod se smešta u bafer za tastaturu od adrese 631, koji je organizovan kao red. Prvi ASCII kod koji je u njega stavljen bice pročitán pozivom GETIN rutine, a svi ostali zatim pomeni jedno mesto ka početku. Broj tastera u redu koji čeka na obradu određuje varijabla NDX (198), dok ih najviše može biti prema vrednosti varijable XMAX (649), ali ne više od 10. Kada se red napuni, svi dalji tasteri se ignorišu.

Skaniranje tastature daje kao rezultat vrednosti između 0 i 64 koje rutina prevodi u ASCII kod, vodeći pri tome računa o stanju SHIFST, C I CTRL tastera. ASCII kodovi su smešteni u 4 tablice u kojima se pomenuta varijabla NDX (198), dok ih najviše može biti prema vrednosti varijable XMAX (649), ali ne više od 10. Kada se red napuni, svi dalji tasteri se ignorišu.

- 60288 – samo taster
- 60354 – taster+SHIFT
- 60419 – taster+CTRL
- 60536 – taster+CTRL

Rada pritisnete, na primer DEL, rutina dobija rezultat skaniranja na X. Na prvom mestu u prvaj tablici nalazi se broj 20, što je odgovoravajući ASCII kod. Posebno je interesantno pogledati četvrtu tablicu koja sadrži kodove za slučaj istovremnog pritiska CTRL tastera. Na dosta mesta se nalazi broj 255, što znači da takva kombinacija ne daje nikakav rezultat (na primer CTRL+DEL), ali zato sva slova i znak g imaju odgovarajuće kodove od 0 do 26 abecednim redom. Znaajući to, nema potrebe za korišćenjem CHR\$ funkcije u bežiku za ispis kontrolnih znakova. Ako štampač zahteva za prelazak u grafički mod znak 8, između znakova navoda stringa koji šaljete, otkucajte CTRL+H.

Postoji još jedna pogodnost u ovoj rutini. Deo, koji na osnovu stanja SHIFST, C I CTRL tastera, odlučuje koju tablicu od četiri navedene upotrebiti za nalaženje ASCII koda, poziva se indirektno preko vektora KEYLOG (655,656). Izmenom vektora možemo dopisati slični i kreirati naše tablice kodova, te tako promeniti raspored slova na tastaturi. Jedna od primena može biti zamena nekog nepotrebno grafičkog znaka našim slovom C, a zatim definisanja tastera * sa kodom za zamenjenog znaka. Dobili smo naše slovo na standardnom mestu, a nismo izgubili znak množenja, već ga možemo premeštati na neku drugu poziciju, na primer SHIFT + =.

PLOT	
65520	\$\$\$FD

ČITANJE/POSTAVLJANJE POZICIJE KURSORA

A: #-
X: #red
Y: #kolona
S: #C=1 čitanje, C=0 postavljanje

Rutina nudi proizvoljno postavljanje (ili očitavanje) trenutne pozicije kursora, sa čim se, inače, bežik dosta muči. Verovatno još jedan dokaz da je „Komodor“ više razmišljao o onima koji se bave pravljenjem komercijalnih programa nego o povremenim korisnicima bežika.

SEC	JSR	PLOT
	CPX	#10
	BCC	OK
	LDX	#0
	LDY	#255
OK	INY	
	CLC	
	JSR	PLOT

```

UNTLK
65451 $FFB8
NAREDBA SI UREDJAJIMA DA PRESTANU SA
SLANJEM
A:#:-
X: :-
Y: :-
S:#:-
PR :-
GR :$TATUS

```

UNTlk ima dejstvo na sve uređaje istovremeno i nakon nje odmah prestaju sa slanjem podataka računaru.

```

LDA #8
JSR TALK
JSR READST
BNE ERROR
LDA #2011011111 ;SA=15
JSR TKSA
LDR #0
INPUT JSR ACPTR
STA 512,Y
INY
CMP #13
BNE INPUT
JSR UNTLK

```

Obrada prekida

Komunikacija sa periferijama, u koju smo uračunali i editor (ceo editor je sadržan u rutini CHRIN), i inicijalizacija iscrpjuju zadatke operativnog sistema. Ostaje svega nekoliko rutina koje se koriste ustojave i interapt sekvenci.

```

SETTIM
65499 $FFB8
POSTAVLJANJE ČASOVNIKA REALNOG VREMENA

```

```

A: :viši bajt
X: :sledeći niži
Y: :sledeći niži
S:#:-

```

Tri bajta u nultoj strani su odvojena za brojač čija se vrednost povećava pri svakom interaptu za očitavanje tastature. Na osnovu njega bezik generiše varijable T1 i T5. Ovom se rutinom brojač može postaviti na proizvoljnu vrednost. U nazivu rutine reč „realnog“ treba prihvatiti sa mnogo rezerve: brojač će stati ako se spreči interapt.

Interesantno je da C64 ima u svoja 2 CIA čipa prave časovnike sa alarmom koji može generisati interapt, ali se uopšte ne koriste.

```

LDA #0
TAX
TAY
JSR SETTIM
WAIT JSR RDTIM
CPX #5
BCC WAIT

```

RDTIM i SETTIM se mogu upotrebiti za pravljenje dužih pauza u programu, kada neku poruku treba zadržati na ekranu i slično.

```

RDTIM
65502 $FFDE
OČITAVANJE ČASOVNIKA REALNOG VREMENA

```

```

A:#:viši bajt
X:#:sledeći niži
Y:#:sledeći niži
S:#:-

```

```

UDTIM
65514 $FFEA
AŽURIRANJE ČASOVNIKA REALNOG VREMENA

```

```

A:#:-
X:#:-
Y: :-
S:#:-

```

Ova rutina je deo programa za obradu interapta i povećava vrednost brojača za 1. Ako je dostignuta granica od 72771 (oko 20 min.), brojač se postavlja na nulu. Međutim, rutina ima jedan još značajniji zadatak: izdvojeno očitavanje stanja STOP tastera. Ako je u tom trenutku pritisnut, vrednost sistemske promenljive STKEY (145) će biti postavljena na 127.

Svaki ROM ima svog RAM dvojnika, ali je stvar nešto komplikovanija u delu ispod operativnog sistema. U adresnom prostoru su registri čipova. dok se „ispod“ nalaze generator znakova i 4K RAM memorije. Pristup ROM-u u normalnom radu je potreban samo video procesoru, koji mu se obrača bez posedovanja mikroprocesora, pa zbog toga i nije neophodno da bude u memorijskoj mapi. Ipak je ostavljena i mogućnost da mu se sadržaj čita. Time je skraćen postupak pri oblikovanju različitih setova slova.

Za obracanje memoriji (POKE,PEEK ili nekom od mašinskih instrukcija) ugrađena je i jedna posebna pogodnost. Pošto i operativni sistem i bezik imaju u zaleđini odgovarajuću količinu RAM-a, svaki upis u neku od ovih lokacija (što inače ne bi imalo efekta jer se radi o ROM-u) će izvršiti upis u RAM ispod, dok se čitanje memorije odnosi na onu koja je trenutno u adresnom prostoru. Tako operativni sistem može da upiše neki drugi „ispod“ sebe i da mu onda prepusti kontrolu. Jednu od mogućih primena ilustruje i sledeći primer:

```

10 FOR F=40960 TO 49151: POKE
F,PEEK(F): NEXT F
20 POKE 41118,75:POKE 41119,82:POKE
41120,65:POKE 41121,202
30 POKE 41122,90:POKE 41123,193
40 POKE 1,54:END:END:END
RUN
LIST

```

U adresnom prostoru se može naći svaki od memorijskih blokova ali ne i u proizvoljnim kombinacijama. Kontrola se ostvaruje preko 3 linije izlaznog porta mikroprocesora. On je ugrađen u mikroprocesor (to je i jedina razlika u odnosu na 6502 koji ga nema) i preklapa memorijska adresa 1 i 0. Na nultoj lokaciji se nalazi registar za definisanje smerena prenosa podataka za svaki bit porta koji je na adresi 1. Ako je neki bit jednak 1, onda će odgovarajuća linija na adresi 1 biti izlazna. Prve tri linije se koriste za raspoređivanje memorije, pa su i odgovarajući bitovi u registru za smer postavljeni na 1. Ostale tri linije kontrolišu kasetofon:

```

-----
BIT 2
NOREG 0 1 2
B1 1 0 1
-----
Uključ.  Registr.  Linija 3A
11 101/102 101/102 101/102
MOTOR  TASTER  POKRETAČ
-----
BIT 1
NOREG 0 1 2
B1 1 1 1
-----
Standardni raspored
11 1 1 0 8Mbit ROM kasetofon sa 8K ROM
11 1 1 1 16Mbit ROM kasetofon sa 16K ROM
11 0 1 1 16Mbit ROM kasetofon sa 16K ROM
11 1 1 0 16Mbit ROM kasetofon sa 16K ROM
11 1 1 0 16Mbit ROM kasetofon sa 16K ROM
-----

```

Postoje i druge kombinacije, ali se one odnose na uvođenje dodatnih signala spolja, kada se priključuje dodatni ROM (ili EPROM,

RAM) sa gotovim programom, čime se ovdje nećemo baviti.

Ako umesto operativnog sistema ili bezjika uvedite RAM, podrzavanje se da u njemu mora postojati program koji će preuzeti kontrolu nad računarem. Kada se iz adresnog prostora izbacuju registri CIA, mora se biti posebno pažljiv. Oni su odgovorni za generisanje interapta za očitavanje tastature i ostale sistemske operacije neophodne za normalan rad. Da bi se pročitalo ROM sa generatorom znakova, potrebno je sve ove funkcije privremeno isključiti, što će biti objašnjeno u prikazu samog CIA čipa.

VIC — video procesor

Video procesor ima mnogo različitih modaliteta rada (čini nam se i previše) pa je bilo neophodno ih se stvari malo komplikovati. To se posebno odnosi na mogućnost izbora različitih delova memorije za definisanje slike visoke rezolucije, sprajtova itd. Ipak, stvari postaju nešto jasnije ako se ima na umu da VIC posmatra memoriju potpuno nezavisno od mikroprocesora, tako da sve što se odnosilo na memorijski raspored koji „vidi“ mikroprocesor ne važi i za njega. Ako se izabere da slika visoke rezolucije bude u poslednjih 8K, nije neophodno da se ROM zamenjuje RAM-om, sistem je dizajniran tako da VIC na tom mestu „vidi“ RAM bez obzira šta je u adresnom prostoru mikroprocesora. Međutim, mikroprocesor u taj RAM mora da postavi vrednosti koje će dati traženu sliku, pa je to pitanje koje se oduvojeno posmatra. U ovom slučaju, dovoljno je upotrebiti POKE, jer će vrednost biti zapisana u RAM, kako je to ranije objašnjeno. Iako je ROM operativnog sistema aktivan, ako bi želeli da ispitujemo sadržaj pojedinih delova slike upotrebom PEEK, morala bi da se izvrši zame-na. Za sve to vreme VIC na ekranu daje normalnu sliku visoke rezolucije.

Adresa za definicije sprajtova

Sprajt se definiše u bloku od 64 bajta. Zadaivanje početne adrese je vezano za video memoriju. Poslednjih 8 bajtova koji se ne koriste (40x25=1000, što ostavlja 24 bajta slobodno) sadrže apsolutnu adresu od koje počinje definicija odgovarajućeg sprajta, podjenu sa 64 (mora biti deljiva). Tako je za sprajt 0, ako se kreira od adrese 12800, potrebno na adresu 2040 staviti broj 200 (12800/64=200). Kada se video memorija premešta, i dalje sobom nosi registre za adresu sprajta u svojim poslednjih 8 bajtova, pa će adresa 2040 iz gornjeg primera biti drugačija.

Za sprajtove važi isto što i za visoku rezoluciju: definicije se ne mogu preklapati sa generatorom znakova, pa se adrese sprajta od 64 do 127 ne mogu koristiti.

Registar za prekide

Korisna osobina video procesora je i mogućnost generisanja interapta. Bit registra

53273 će biti postavljen na 1 ako se neki od događaja za koji je zadužen desio (vidi pregled registra). U tom stanju će ostati sve dok se na njegovo mesto ne upiše bit 1, čime će biti obrisani i spremni za ponovno restorovanje događaja (još jednom da naglasimo: iako su u memorijskoj mapi, kontrolni registri se često ponašaju sasvim drugačije od memorije). Međutim ovo nije dovoljno da bi se generisao interapt. Potrebno ga je omogućiti postavljanjem odgovarajućeg bita u registru 53274 na 1. Nakon toga, mikroprocesor će biti prekinut i izvršen skok na interapt rutinu preko vektora CINJ. Na ovaj način se mogu jednostavno realizovati igre, jer nije potrebno vršiti proveru da li su, na primer, dva sprajta u sudaru. Vektor CINJ se može izmeniti da pokazuje na rutinu za obradu ovog događaja dok se samo registrovanje prepuća VIC-u. U slučaju pojave interapta, bit 7 registra će biti postavljen na 1. Pošto i CIA može generisati prekid, u programu se, proverom ovog bita, može utvrditi da li je prekid generisao VIC ili neki drugi izvor.

Registar rastera

Na ekranu monitora slika se ostvaruje stalnim kretanjem elektronskog mlaza u horizontalnim linijama. Ovo kretanje kontroliše VIC, pa je u njega ugrađen brojač ispisanih linija. Njegov 8 bit (linija ima više od 256) se nalazi u registru 53265. Raster registar ima dvostruknu namenu. Pri čitanju pokazuje koja se linija trenutno ispisuje (polje ekrana na kome se nalaze znakovi počinje od linije 51, a prestaje na 251), dok se pri upisu zapisana vrednost čuva u svakom ciklusu ispisivanja slike poredi sa trenutnim stanjem brojača. Kada se vrednosti poklope, postavlja se nulti bit interapt registra na 1, a ako je omogućen, čuje generisan i interapt. Sve se ovo dešava vrlo brzo, ali i dovoljno sporo za kontrolu iz mašinskog jezika. Na primer, upišete u raster registar broj 151 i omogućite interapt postavljanjem bita 0 u registru 53274 na 1. Kada nastupi, u rutini za njegovu obradu prebacite VIC u mod za visoku rezoluciju i u raster registar upišete broj 251. Pri sledećem interaptu vratite VIC u tekst mod, a raster postavite opet na 51. Rezultat: prva polovina ekrana u tekst modu, a druga u visokoj rezoluciji. Na isti način se može proizvesti utisak da je na ekranu istovremeno preko 70 sprajtova i slično. Promena se odvija veoma brzo, pa treba omogućiti ostale izvore prekida, jer prelaz između dve slike može biti nestabilan.

Fino pomeranje slike

Promenom sadržaja prvih tri bita registra 53265 i 53270 slika se na ekranu može pomerati i svim pravcima po jednu ekransku liniju maksimalno 8 mesta, što je, ujedno, i veličina jednog znaka. Promenom vrednosti od do 7 slika se blago pomera, pa onoliko koliko se premeštaštanje od jednog reda u drugi i vrednost postepeno menja od 0-7. Dobija se efekat klizanja slike bez skokova. Ako se izabere

veličina slike 24x38 (isti registri, bit 3), krajnje linije se neće videti. U njih se smeštaju podaci koji treba da se pojave na ekranu da bi kasnije blago „isplivali“ u vidljivo područje.

```

49152
49152          ** 49152
49152 100      SEI
49153 169 033   LDA #(*START
49155 162 192   LDX #(*START
49157 141 020 003 STA 799
49160 142 021 003 STX 799
49163 169 051   LDA #01
49165 141 018 208 STA 53266
49168 133 032   STA 5
49170 168 001   LDA #1
49172 141 026 208 STA 53274
49175 173 017 208 LDA 33265
49178 010 027 208 AND #01111111
49180 141 017 208 STA 53265
49183 008       CL1
49184 006       RTS
49185 120       SEI
49186 174 025 208 LDX 53273
49189 048 003   BMI YES
49191 076 049 234 JMP 59553
49194 165 002   YES
49196 201 051   CHP #01
49198 240 006   BEQ L1
49200 169 091   LDA #01
49202 160 055   LDY #05
49204 208 004   ENH L2
49206 169 151   L1  LDA #151
49208 169 024   LDA #24
49210 133 002   L2  STA 5
49212 141 018 208 STA 53266
49215 140 017 208 STY 53265
49218 142 025 208 STX 53273
49221 104       PLA
49222 169       TAY
49223 104       PLA
49224 176       TANX
49225 104       PLA
49226 064       RTI

```

Ekran visoke rezolucije zahteva 8K memorije, ekran niske rezolucije traži 1K, sprajtovi najviše 1/2K, pa je za sve informacije video procesoru dovoljno 16K. Kako „komodor“ ima 64K, postoje četiri mesta koja bi VIC mogao da odvoji za svoje potrebe. Konstruktori su izabrali da mu dodele prvih 16 kilobajta, ali je ostavljala mogućnost da se ovo izmeni u toku rada i izabere bilo koji od četiri moguća bloka. Ekran niske rezolucije zauzima 1 kilobajt od adrese 1024, dok je RAM memorija koja sadrži informaciju o boji svakog znaka potpuno izdvojena i nepromenljivo smeštena od adrese 55296. U ovako izabranom rešenju pojavljuje se problem: gde smestiti 4K generatora znakova? Konstruktori su ga postavili od adrese 4096, ali problem nastaje kad želimo iz bajkica da pročitamo njegov sadržaj. On bi se tada morao prebaciti u adresni prostor mikroprocesora, ali onda se gubi RAM na tom mestu, a sa njim, najverovatnije (ako je nešto veći), i sam program koji treba da obavi čitanje! Zato je pribegnuto lukavstvu: kada VIC traži informaciju sa tog memorijskog prostora, on stvarno koristi adrese od 4096; mikroprocesor za isto

```

UNLSN
65454          SFFAE
NAREDBA SI UREDJAJU DA POČNE SA SLANJEM
NAREDBA SI UREDJAJIMA DA PRESTANU SA
SLUŠANJEM
A:#:-
X: :-
Y: :-
S:#:-
PR :-
GR :STATUS

```

Rutina nema nikakvih ulaznih parametara jer se svim uređajima na SI istovremeno naređuje da prestanu sa slušanjem.

```

LDA #4
JSR LISTEN
LDA #%01100111 #SA=7
JSR SECOND
LDA #48
JSR CIOU
LDA #13
JSR CIOU
JSR UNLSN

```

```

DCLOSE
63042          SFF642
ZATVARANJE DATOTEKE
ACPTR
65445          SFFA5
UPIS BAJTA SA SI
A:#:-
X:#:-
Y:#:-
S:#:-
PR :SETLFS
GR :STATUS

```

Ulazni parametri rutine su prva i sekundarna adresa koje se moraju naći u sistemskim promenljivim FA (188) i SA (185). Ako između otvaranja datoteke i njenog zatvaranja nije korišćena ni jedna druga veza, nema potrebe pozivati SETLFS, jer su FA i SA očuvani. U sekundarnoj adresi bit 7 mora biti 0, inače se rutina odmah napušta.

```

65460          SFF96
NAREDBA SI UREDJAJU DA POČNE SA SLANJEM
A:#:broj uređaja
X: :-
Y: :-
S:#:-
PR :-
GR :STATUS
TALK inicijalizuje prenos podataka ka računaru. Kada uređaj primi naredbu TALK, zahteva da mu se prvo pošalje sekundarna adresa i tek onda postavlja podatke na SI. Slanje sekundarne adrese obavlja TKSA.

```

```

TKSA
65430          SFF96
SLANJE SEKUNDARNE ADRESE NAKON TALK
A:#:sekundarna adresa
X: :-
Y: :-
S:#:-
PR :TALK
GR :STATUS

```

```

Sekundarna adresa kao i u ostalim slučajevima mora imati bitove 5 i 6 setovne.
ACPTR
65445          SFFA5
UPIS BAJTA SA SI
A:#:primljeni bajt
X:#:-
Y: :-
S:#:-
PR :TALK,TKSA
GR :STATUS

```

Kada spoljnji uređaj postavi bajt na SI, ova rutina će ga pročitati i vratiti u akumulator. Ako podatak nije poslat, rutina će čekati samo određeno vreme i zatim javiti grešku.

Serijski interfejs

Iako sve rutine za komunikaciju sa periferijama u sebi sadrže i ove potprograme, „Komodor“ je ipak omogućio njihovo izdvojeno korišćenje. Time otpada potreba poštovanja procedura operativnog sistema za otvaranje i zatvaranje veze, ali otpadaju i poruke o greškama. STATUS varijabla je jedina informacija o stanju komunikacije.

Okavim pristupom je otvorena mogućnost dopuna operativnog sistema. Ako se tome doda vektorsko pozivanje rutina OPEN, CLOSE, CHKOUT i ostalih, mogućnost zamene bejzick ROM-a sa RAM memorijom, „komodor 64“ počinje više da liči na „poligon“ za razvoj sistemskih programa nego na „običan“ kućni računar.

Pri upotrebi ovih rutina posebnu pažnju treba obratiti na stanje pojedinih bitova u sekundarnoj adresi, jer je ono od presudne važnosti za pravilan rad.

LISTEN

65457 \$FFB1

NAREDBA SI UREDAJAJU DA POČNE SA
SLUŠANJEM

A:#:broj uređaja

X: :-

Y: :-

S:#:-

PR :-

GR :STATUS

Ovom se rutinom spoljnjem uređaju komanduje smer komunikacije. Nakon LISTEN, on je spreman za prihvatanje podataka, pri čemu prvi treba da bude sekundarna adresa. Za njeno slanje služi sledeća rutina:

SECOND

65427 \$FF93

SLANJE SEKUNDARNE ADRESE NAKON LISTEN

A:#:sekundarna adresa

X: :-

Y: :-

S:#:-

PR :LISTEN

GR :STATUS

Sekundarna adresa, kao i broj uređaja, šalje se sa posebnima stanjem kontrolnih linija SI, pa se tako razlikuje od običnog bajta poslatog na vezu. Vrednost može biti od 0—15, a bit 6 i 5 moraju biti 1. Kada se otvara datoteka na disk, moraju i bitovi 7 i 4 takođe biti 1, posle čega se šalje naziv FIUD rutinom. Cela procedura otvaranja datoteke na disk uobjedinjena je u rutini SDNAM koju koristi OPEN.

Da bi se datoteka na disk zatvorila i u neke odgovarajuće promene u direktoriju, potreban je sličan postupak; prvo se izvodi LISTEN a zatim i SECOND, ali je sada bit 4 sekundarne adrese 0. Nakon UNLSN datoteka je zatvorena. Procedura je objedinjena u DCLOSE, koju koristi rutina CLOSE.

CIOUT

65448 \$FFA8

ISPIS BAJTA NA SI

A: :bajt koji se šalje

X: :-

Y: :-

S:#:-

PR :LISTEN,SECOND

GR :STATUS

Bajt poslat ovom rutinom primiče svaki uređaj kome je prethodno zadat LISTEN.

SDNAM

62421 \$FF05

SLANJE SEKUNDARNE ADRESE I NAZIVA
DATOTEKE

A:#:-

X: :-

Y:#:-

S:#:*

PR :SETNAM-SETLFS

GR :5-STATUS

Ova rutina otvara datoteku na samom spoljnjem uređaju. Izvodi se LISTEN i SECOND, pri čemu se poslednja 4 bita sekundarne adrese postavljaju na 1. Ako je bit 7 pre toga bio 1, rutina će odmah biti napuštena. Zatim se šalje naziv datoteke ako postoji (dužina > 0). Upotreba ove rutine u sebi krije i jednu opasnost; ako uređaj nije priključen (nakon LISTEN bit 7 STATUS-a=1), izvode se dve PLA instrukcije čime je povratna adresa izgubljena.

MOD	UKLJUČIVANJE	INFORMACIJE O BOJI
TEKST	inicijalno	53281=boja pozadine svih karaktera (0-15) CRAM =boja pojedinačnog karaktera (0-15)
TEKST VIŠEBOJNI KARAKTERI	53270 bit4=1	53281=boja pozadine svih karaktera (0-15) 53282=boja para bitova 01 u def.kar.(svi karakteri) 53283=boja para bitova 10 u def.kar.(svi karakteri) CRAM =boja para bitova 11 u def.kar.(pojedinač. 0-7 Ako je CRAM=(8-15) karakt.jednobojan (boja 0-7)
TEKST VIŠEBOJNA POZADINA	53265 bit6=1	53281=pozadina karaktera sa ekranskim kodom 0-63 53282=pozadina karaktera sa ekranskim kodom 64-127 53283=pozadina karaktera sa ekranskim kodom 128-191 53284=pozadina karaktera sa ekranskim kodom 192-255 CRAM =boja samog karaktera (0-15) pojedinačno U sva 4 slučaja se vide karakteri sa ek.kod. 0-63
VISOKA REZ.	53265 bit5=1	Svaka od 1000 lokacija VIDEO MEMORIJE kontroliše boju tačke i pozadine u kvadratu 8x8 (velicina jed. karaktera u tekst modu) bit 0-3=boja pozadine (0-15) bit 4-7=boja tačke (0-15)*16
VISOKA REZ.	53265 bit5=1 53270 bit4=1	53281=boja cele pozadine VIDEO MEM bit 0-3=boja para bitova 10 u polju 8x8 bit 4-7=boja para bitova 01 u polju 8x8 CRAM =boja para bitova 11 u polju 8x8 Par bitova se vidi kao jedna tačka

VIC

ADRESA REGIST.	7	6	5	B I T 4	3	2	1	0
53248				X	X			
53249				X				
53250				X				
53251				Y				
53252				X				
53253				Y				
53254				X				
53255				Y				
53256				X				
53257				Y				
53258				X				
53259				Y				
53260				X				
53261				Y				
53262				X				
53263				Y				

53264	SPRAJT 7 - 0		8. BIT X POZICIJE					
53265	raster regist. bit 8	tekst sa 4 boje	visoka rezolucija	slika nevid. 0=nevid.	24/25 redova 1=25	fino skrolovanje za 0 do 7 delova linije po Y koordinati		
53266	RASTER REGISTRAR BIT 7-0							
53267	SVETLOSNO PERO				X KOORDINATA			
53268	SVETLOSNO PERO				Y KOORDINATA			
53269	7	6 (pojava sprajta 1=da)	3	2	1	0		
53270	x	x	uvek mora 0	višebojni mod 1=da	38/40 kolona 1=40	fino skrolovanje za 0 do 7 delova linije po X koordinati		
53271	7	6 (sprajt povećan 2x vertikalno, 1=da)			1	0		
53272	Adresa video memorije			Adresa karakt. generat. x				
53273	1=bilo koji do-zvoljeni	x	x	x	IZVOR INTERAPTA svetlo. pero	sudar dva sprajta	sudar sprajta i pozad.	dostig. zadati raster
53274	DOZVOLA INTERAPTA (1=DA) OD				"-	"-	"-	"-
53275	7	(1=prioritet sprajta nad pozad.)		2	1	0		
53276	7	(1=višebojni sprajt)		3	2	1	0	
53277	7	6 (sprajt povećan 2x horizont. 1=da)			1	0		
53278	7	(sprajt u sudaru sa nekim drugim sp. 1=da)		2	1	0		
53279	7	(sprajt u sudaru sa pozadinom 1=da)	2	1	0	0		
53280	BOJA RAMA SLIKE							
53281	BOJA POZADINE							
53282	BOJA POZADINE 1							
53283	BOJA POZADINE 2							
53284	BOJA POZADINE 3							
53285	VIŠEBOJNI SPRAJT BOJA 1							
53286	VIŠEBOJNI SPRAJT BOJA 2							
53287	OSNOVNA BOJA SPRAJTA 0							
53288	SPRAJTA 1							
53289	2							
53290	3							
53291	4							
53292	5							
53293	6							
53294	7							

čije zatvaranje svih veza u programsko deljenje bez potrebe da budu redom numerisane.

Kada je veza otvorena za kreiranje datoteke na kaseti, ako je sekundarna adresa bila 2 ili 3 (vidi tablicu sekundarnih adresa kod SETLFS), rutina CLOSE će zapisati još jedan blok podataka sa prvim bajtom 5, kao oznakom „kraj trake“.

LOAD

65493

\$\$\$F05

UPIS U SEGMENT MEMORIJE/PROVERA ZAPISA

A: #:0=LOAD, 1=VERIFY

X: #:niži bajt adrese

Y: #:viši bajt adrese

S: #:*

PR :SETLFS,SETNAM

GR :0-4-5-8-9-STATUS

Ulazni parametri zavise od izbora sekundarne adrese. Ako je SA=1, sadrži X i Y registra nisu važni. Program će biti upisan na izvornu adresu. Ako se zada SA=0, onda X Y moraju da sadrže početnu adresu od koje se program smešta u memoriju. Pri povratku iz rutine, u njima će se naći poslednja adresa do koje se stiglo u upisu.

Ove varijante sa sekundarnom adresom nemaju veze sa operativnim sistemom u disk jedinici. Disk za LOAD uvek zahteva SA=0 (odnosno 01100000), što mu računari šalje. Interna je stvar rutine da na osnovu zadate SA odluči da li da ignoriše prva dva bajta iz programa (izvorna adresa), ili da ih iskoristi kao početnu adresu.

JSR SETLFS

LDA #01000000

LDA #7

LDX #<NAME

LDY #>NAME

JSR SETNAM

LDX #1

LDY #0

JSR SETMSG

LDA #0

LDX #1

LDY #8

JSR LOAD

...

NAME .ASC "OLIMPIC"

SAVE

65496

\$\$\$F08

SNIMANJE SEGMENTA MEMORIJE NA SPOLJNU MEMORIJU

A: #:adresa u nultoj strani

X: #:niži bajt krajnje adrese

Y: #:viši bajt krajnje adrese

S: #:*

PR :SETLFS,SETNAM

GR :5-8-9-STATUS

Rutina SAVE zahteva početnu i krajnju adresu memorijskog segmenta koji se snima. Pri tom X i Y sadrže poslednju adresu, odnosno za jedan veći, dok akumulator pokazuje na adresu u nultoj strani. U njoj se mora nalaziti niži, a u sledećoj viši bajt početne adrese.

Rutine LOAD i SAVE, iako su izdvojene, ne predstavljaju nikakve posebne delove već kombinaciju ostalih rutina za slanje i primanje karaktera sa veze, pa se postize određeni automatizam u radu. Tako se za LOAD sa SI koriste elementarne rutine LISTEN, TALK, CIOUT, ACPTX i druge. Ranije je pomenuto da je sekundarna adresa 0 rezervisana za LOAD. Ako se direktnoj disku otvori kao sekvencijalna datoteka ali upotrebi SA=0, disk će ga slati u formatu koji odgovara programu. Nema prepreke da se bilo koja programska datoteka na disku čita kao i sekvencijalna i da se dopisivanja petlja koja će primljeni znakove smeštati u memoriju, kreira sopstvena LOAD rutina.

LDA #3

LDX #<NAME

LDY #>NAME

JSR SETNAM

LDX #8

LDY #0

JSR SETLFS

LDA #0

LDX #192

STA 251

STX 252

LDA #251

LDX #0

LDY #208

JSR SAVE

...

NAME .ASC "MON"

Poništava dejstvo CHKIN i CHKOUT rutina. Varijable DFLTIN i DFLTO ponovo dobijaju vrednosti 0 (upis sa TASTURE) i 3 (ispis na ekran). Ako je poslednja veza bila usmerena ka/za SI, izvodi se UNLSN ili UNTLK.

GETIN	
65508	\$FFE4
UPIS KARAKTERA SA ULAZNE VEZE	
A: #: ASCII kod karaktera, 0 ako nista nije primljeno (RS232,tastatura)	
X: #: samo za RS 232	
Y: #: samo za RS 232	
S: #: Z=1 ako A=0	
PR: CHKIN	
GR: STATUS	

Rutina je prevashodno dizajnirana za upis sa tastature i RS 232. Za razliku od CHRIN, reaguje i u slučajevima kada nema podataka koje treba primiti. Ako je po povratku A=0 (Z=1), znači da ni jedan taster do tog trenutka nije pritisnut ili je ulazni bafer RS 232 uređaja prazan. Za ostale nema razlike između CHRIN i GETIN, ali „Komodor“ savetuje upotrebu prve.

WAIT	JSR GETIN
BEQ WAIT	JSR WAIT
JSR SCPNT	CMP #13
CMP #13	BNE WAIT

CLRCHN	
65484	\$FFFC
ZATVARANJE VEZA ZA UPIS/ISPIS	
A: #: -	
X: #: -	
Y: #: -	
S: #: -	
PR: -	
GR: -	

CLALL	
65511	\$FFE7
ZATVARANJE SVIH VEZA	
A: #: -	
X: #: -	
Y: #: -	
S: #: -	
PR: -	
GR: -	

Bez obzira na njen naziv, ova rutina neće propisno obaviti svoj posao. Da bi sve veze bile zatvorene, bilo bi potrebno iz tablica otvorenih veza, uzimati parametre za svaku pojedinačno i pozivati CLOSE. Ovde sa samo varijablu LOTND (152, broj otvorenih veza) dodeljuje vrednost 0 i izvodi CLRCHNI Time je operativni sistem nateran da „misliti“ da nema ni jedne otvorene veze, ali zatvaranje na samim periferijama nije izvedeno. Izgleda da je rutina prevashodno namenjena za zabranu pristupa vezama u nekim „kritičnim“ situacijama.

CLOSE	
65475	\$FFC3
ZATVARANJE VEZE	
A: #: logički broj veze	
X: #: -	
Y: #: -	
S: #: *	
PR: -	
GR: :0-240-STATUS	

Ovom rutinom se poništava dejstvo OPEN. Veza sa zadatim logičkim brojem će biti izbačena iz tablica otvorenih veza i broj otvorenih veza (LOTND) smanjen za jedan. U slučaju da veza za zadatim logičkim brojem nije nikad ni otvorena, rutina neće preduzeti ništa, niti javiti grešku. Ovo je, svakako, od koristi, jer omogu-

ćuje otvaranje mora koristiti adrese od 56296. Ostali delovi unutar izabranih 16K imaju za oba čipa iste adrese

Ovakvo adresiranje važi ako se koriste delovi od no 16K ili 32 do 48K. Ostala dva područja 16—32 i 48—64 nemaju komplikacije ovog tipa, ali zato ni mogućnost korišćenja ugrađenog generatora znakova — sve definicije oblika slova morate sami postaviti u RAM. Kontrola nad video procesorom se uspostavlja upisivanjem odgovarajućih sadržaja u kontrolne registre. Oni su smešteni u memorijsku mapu mikroprocesora od adrese 53248, pa im se obraćamo kao i svakoj drugoj memorijskoj lokaciji. Ipak treba imati na umu da se ne radi o memoriji, jer je ponajviše nekih registra potpuno drugačije.

Si. 3
Si. 4

Adresa video memorije

Video memorija niske rezolucije se može nalaziti u bilo kom bloku od 1K u okviru izabranih 16 kilobajta koji su dostupni VIC. Bitovi 4—7 registra 53272 treba da sadrže početnu adresu u kilobajtima. Po uključanju je 0001 binarno, što postavlja ekran niske rezolucije od adrese 1024. Ako se video memorija premešta, treba i editoru staviti do znanja gde se nalazi promenom sistemske varijable HIBASE.

Adresa generatora znakova ili ekrana visoke rezolucije

Definicije znakova zauzimaju 2 K. Svaki od 128 znakova zahteva definiciju od 8 bajtova. Uz to se mora definisati i inverzni oblik (VIC nije u stanju sam da ga generiše), što ukupno traži navedenih 2 kilobajta. „Komodor“ ima dva seta (i zato ROM od 4K), ali ako sami definišete karaktere možete kreirati samo jedan set. Definicija mora počinjati na adresi koja predstavlja paran broj kilobajta. Adresa u kilobajtima se definiše u prvih 4 bita registra 53272. Pošto je parna, bit 0 je uvek nula. Ako se izabere blok 2K od 4096 ili 6144 (binarno 0100), VIC će „napraviti skok“ i uzimati definicije iz ugrađenog ROM-a. Ove vrednosti se i postavljaju u inicijalizaciji računara. Pri promeni seta slova tasterima COM+ i SHIFT, „komodor“ jednostavno samo menja bit i ovog registra.

Memorija ekrana visoke rezolucije od 8K se tretira kao i generator znakova, pa joj poziciju određuju prvih 4 bita registra 53272. Pošto sada adresa u kilobajtima mora biti deljiva sa 8, izbor se praktično svodi na samo dve mogućnosti: 0 što postavlja adresu 0, i 8 (binarno 1000), što daje početnu adresu 8192.

Ni svemogućim VIC, međutim pak nije toliko svemoguć da na istoj adresi vidi dve stvari. Tako će ekran visoke rezolucije, ako se postavi od adrese 0, u gornjoj polovini od adrese 4096 (na ekranu monitora u donjoj) biti preklapljeno generatorom znakova koji ima prioritet.

SID — Generator zvuka

Generisanje zvuka je, sigurno, jedna od prvih stvari koja se proba na novom računaru. Ako se ne računaju dugačke DADA liste sa potrebnim vrednostima za melodiju, ostalo je izgledalo dosta jednostavno: nekoliko POKE i komodor bi „zapevao“ iz sve snage, iz bejzika je to gotovo sve što se i može uraditi, ali se iz mašinskog jezika, zbog mogućnosti brze kontrole, pružaju neograničene mogućnosti.

Svaki od tri glasa SID-a kontroliše 7 registra. Jedina nevolja je što sve vremenske vrednosti (frekvencija, trajanje) zahtevaju preračunavanje iz „naših“ jedinica. Tako se sadržaj registra za učestanost тона preračunava po sledećoj formuli:

SADRŽAJ REGISTRA = FREKVENCIJA (u Hz)/0.059604645

Problem se može jednostavno rešiti upotrebom tablica koje su date u uputstvu za računar. Trajanje pojedinih faza u generisanju тона koje se definišu registrima (za glas 1) 54277 i 54278 se određuju prema tablici:

VREDNOST ZA REGIST	STVARNO VREME (u ms) ZA PORAST NIVOVA	PAD NIVOVA
0	2	6
1	8	24
2	16	48
3	24	72
4	38	114
5	56	168
6	68	204
7	80	240
8	100	300
9	250	750
10	500	1500
11	800	2400
12	1000	3000
13	3000	9000
14	5000	15000
15	8000	24000

Proces generisanja тона počinje upisom 1 u bit 0 kontrolnog registra 54276. Za vreme koje je definisano sadržajem poslednja četiri bita registra 54277, jačina тона će linearno rasti do maksimalnog nivoa. Zatim počinje opadanje nivoa do veličine definisane bitovima 7—4

49152	169 000	OPRT P4
49154	141 015 212	STA 54287
49157	169 030	LOA #30
49159	141 014 212	STA 54286
49162	169 240	LOA #11110000
49164	141 020 212	STA 54282
49167	141 006 212	STA 54278
49176	169 129	LOA #129
49172	141 018 212	STA 54288
49179	169 017	LOA #17
49177	141 004 212	STA 54276
49188	169 143	LOA #10001111
49182	141 024 212	STA 54286
49185	173 027 212	LOA 54289
49188	141 001 212	STA 54273
49191	024	CLC
49192	144 247	BCC L1
49194	006	RTB

REGISTRAR	BIT							
	7	6	5	4	3	2	1 0	
54272	FREKVENCIJA niži bajt							
54273	FREKVENCIJA viši bajt							
54274	ŠIRINA IMPULSA U JEDNOM PERIODU niži bajt							
54275	viša 4 bita							
54276	Šum 1=da	Četvrt- ke 1=da	testera 1=da	trougao 1=da	test 1=stop	ring modulac 1 sa 3	sinhro- nizacij 1 sa 3	ton 1=start 0=otpus
54277	Vreme do maksimalnog nivoa				Vreme pada do const. nivoa			
54278	Velicina konstantnog nivoa				Vreme pada do nivoa 0			
54279	FREKVENCIJA niži bajt							
54280	FREKVENCIJA viši bajt							
54281	ŠIRINA IMPULSA U JEDNOM PERIODU niži bajt							
54282	viša 4 bita							
54283	Šum 1=da	Četvrt- ke 1=da	testera 1=da	trougao 1=da	test 1=stop	ring modulac 2 sa 1	sinhro- nizacij 2 sa 1	ton 1=start 0=otpus
54284	Vreme do maksimalnog nivoa				Vreme pada do const. nivoa			
54285	Velicina konstantnog nivoa				Vreme pada do nivoa 0			
54286	FREKVENCIJA niži bajt							
54287	FREKVENCIJA viši bajt							
54288	ŠIRINA IMPULSA U JEDNOM PERIODU niži bajt							
54289	viša 4 bita							
54290	Šum 1=da	Četvrt- ke 1=da	testera 1=da	trougao 1=da	test 1=stop	ring modulac 3 sa 2	sinhro- nizacij 3 sa 2	ton 1=start 0=otpust
54291	Vreme do maksimalnog nivoa				Vreme pada do const. nivoa			
54292	Velicina konstantnog nivoa				Vreme pada do nivoa 0			
54293	PRESEČ.F. bit 0-2							
54294	PRESEČNA FREKVENCIJA				bit 3-10			
54295	REZONANCIJA FILTERA				PROPUSTANJE GLASA KROZ FILTER 1=da spolja glas 3 glas 2 glas 1			
54296	glas 3 1=nečuj 0=čuje	TIP FILTERA visoko propus opsega		nisko propus		NIVO IZLAZNOG SIGNALA		
54297	A/D KONVERTOR 1 (sa kontrol porta)							
54298	A/D KONVERTOR 2 (sa kontrol porta)							
54299	Gener.glas 3. Ako glas 3 proizvodi šum: slučajan broj							
54300	Generator obvojnice glasa 3, prema registrima 54291,54292							

Ovo je rutina koju poziva CHROUT kada treba da ispiše znak na ekranu. Njeno direktno pozivanje ima opravdanja, pa je šta šta što „komodor“ nije i njenu adresu ubacio u KERNEL tablicu. Čest je slučaj da se znaci primaju sa nekog uređaja i zatim ispisuju na štampač i ekran istovremeno. Postujući uobičajenu proceduru, program za lisanje direktno sa diska bi izgledao kao u primeru (A). Primer (B) obavlja isti zadatak, ali direktnim pozivom (u oba slučaja izostavili smo delove koji su za oba programa isti; otvaranje veze, provera kraja datoteke itd.) Razlika u dužini dva primera nije bitna. Primer A za svaki bajt mora da izvede prvo CHKIN i CHKOUT, pre ispisa i CLRCHN, dakle tri rutine od kojih svaka u sebi sadrži više elementarnih. Ukupna razlika u brzini je dovoljna da natera neke autore da koriste direktan poziv. Ovakav pristup je opravdan samo kada je kritična brzina izvršavanja programa.

Na osnovu DFLTN (153) varijable rutina određuje sa kog uređaja treba primiti znak. Ako nijedna veza nije proglašena ulaznom, upis ide sa tastature. Pri tome se on tretira na poseban način. Pozivom CHRIN pojavljuje se kursor i sve što se otkuca ispisuje se na ekranu. Ovu rutinu napušta tek pritisak na RETURN, s tim što se kod prvog znaka nalazi u akumulatoru. Svaki sledeći poziv vraća kod sledećeg znaka sve dok i poslednji nije obraden. Da li će izvesti upis cele linije ili vrgnuti kod sledećeg znaka, rutina odlučuje na osnovu varijable CRSW (208). Ako je u njoj 0 izvešće se ceo upis, dok će svaka druga vratnost naterati CHRIN da samo iz video memorije uzme sledeći znak i njegov ekranški kod pretvori u ASCII. Pozicija znaka na ekranu je određena adresom početka linije PNT (209, 210) i ofsetom PNTR (211). Poziv SCNPNT vraća CRSW na nulu.

```

DOP          (A)          (B)
LDX #10     LDX #10
JSR CHKIN   JSR CHKIN
JSR CHRIN   JSR CHRIN
PHR         LDX #4
LDX #4      DOP JSR CHRIN
JSR CHKOUT JSR CHKOUT
PLA        JSR CHRINT
JSR CHROUT BCC DOP
PHR
JSR CLRCHN
PLA
JSR CHROUT BCC DOP

```

CHRIN iz video memorije je isto što i sa tastature, ali CRSW prethodno dobija vrednost različitu od nule, čime se preskače pojava kursora i upis cele linije. STATUS će označiti poslednji bajt (kraj datoteke) kada se stigne do 40. ili 80. znaka u liniji, zavisno od toga da li je linija povezana sa sledećom pri ranijem ispisu. U tom slučaju u akumulatoru se vraća bajt 13. Iako se on ne može naći u video memoriji.

Uzimanje znaka iz datoteke na disku ili traci zahteva i proveru da li je uzeti bajt poslednji. Kako je u početku dato, bit 6 STATUS varijable daje ovu informaciju. Kod čitanja sekvencijalnih datoteka sa trake krajem se smatra bajt 0, pa CHRIN ispituje uvek i jedan bajt unapred. Na žalost, 0 se pri upisivanju sa CHROUT može bez ograničenja koristiti, ali će prva njena pojava pri čitanju izazvati prekid i svi podaci koji slede neće biti pročitani. Verovatno je „Komodor“ smatrao da bajt nula u sekvencijalnim datotekama nema smisla.

Za RS 232 uređaje se ne preporučuje upotreba ove rutine. Ona će se vrtni u petlji dok god ne primi jedan bajt. Ako spoljni uređaj ništa i ne pošalje, može je prekinuti jedino resetovanje računara.

```

                                CHRIN
56487                                $FFCF
                                UPIS KARAKTERA SA ULAZNE VEZE
                                :
A:#:ASCII kod upisanog karaktera
X: #-
Y: :-
S: #-*
PR :CHKIN
GR :0-STATUS

```

```

LDY #0
GET  JSR CHRIN
     STA 512,Y
     JSR READST
     BNE EXIT
     INY
     BNE GET

```


BCS ERROR		CHKOUT	
***		65490	5FF02
***		SLANJE KARAKTERA NA IZLAZNU VEZU	
NAME	.ASC "TEST,S,R"	A1: ASCII kod karaktera	
		X1: -	
		Y1: -	
		S1: *	
		FB: CHKOUT	
		GR: D-STATUS	
65481		CHKOUT	5FFC9

OTVARANJE VEZE ZA ISPIS

A#: -
X#: logički broj veze
Y: -
S#: *

PR: OPEN
GR: 0-3-5-7-STATUS

Da bi se neki znak poslao preko veze, potrebno je da se ona proglaš izlaznom, što je zadatak ove rutine. Nakon nje, u sistemskoj promenljivoj DFLOT (154) će se naći broj uređaja na koji je ispis usmeren. U slučaju SI, prethodno se izvode LISTEN i SECOND.

Pošto se video memorija pri inicijalizaciji proglašava otvorenom za ispis, nema potrebe otvarati vezu sa njom i izvoditi CHKOUT.

CHKIN		5FFC6	
OTVARANJE VEZE ZA UPIS			
A#: -			
X#: logički broj veze			
Y: -			
S#: *			
PR: OPEN			
GR: 3-5-6-STATUS			

Upis karaktera sa veze može se izvesti samo ako se veza prethodno proglaš otvorenom za upis, što je zadatak ove rutine. Nakon nje, u sistemskoj promenljivoj DFLOTN (153) naći će broj uređaja sa koga će biti primani karakteri. Za SI, u okviru ove rutine izvode se TALK i TKS.

Ako ni jedna druga veza nije proglašena ulaznom, upis se dobija sa tastature, pa nema potrebe za OPEN i CHKIN

Ovo je jedna od najčešće korišćenih rutina, pa su vrednosti svih registara pri izlazu očuvane, što omogućava jednostavnu upotrebu programskih petlji. Izbor uređaja na koji će karakter biti poslat zavisi od sadržaja sistemske promenljive DFLOT (154). Ako nje sadržaj nije izmenjen u CHKOUT rutini, ispis je usmeren na ekran.

Pri slanju znakova na SI uređaje, podatke će primati svaki kome je u CHKOUT naredeno da sluša, pa je moguće slanje na više uređaja istovremeno.

	LDA #0	
	JSR SETNAM	
	LDA #33	
	LDX #4	
	LDY #7	
	JSR OPEN	
	LDX #33	
	JSR CHKOUT	
	LDX #20	
DOP	LDA #**	
	JSR CHROUT	
	DEX	
	BNE DOP	
	SCPNP	
59158		\$E716

ISPIS KARAKTERA NA EKRAN

A: ASCII kod karaktera
X: -
Y: -
S#: C=0 uvek
PR: -
GR: -

registra 54278. Trajanje ovog pada je vremenski kontrolisano sadržajem prva četiri bita registra 54277. Na tom nivou signal ostaje sve dok se bit kojim je proces započeo ne vrati na 0. Tada počinje linearno opadanje jačine do 0, za vreme koje je definisano registrom 54276 (bit 0-3). Potpuno analogno važi i za ostala dva glasa uz primenu adresa odgovarajućih registara.

Iako sva tri glasa izgledaju ravnopravna, ipak je glas 3 dodeljen nešto više funkcija. Promenom sadržaja odgovarajućih registara moguće je jedan glas modulirati drugim. Pri tome se čuje i glas kojim se vrši modulacija i modulirani glas. Ovo se može izbeći ako se koristi 3 glas kome se, u tom slučaju, sprečava izlaz na zvučnik postavljanjem 7 bita registra 54296 na 1.

Dva poslednja registra su takođe vezana za glas 3. Kada se pokrene, vrednosti trenutnog stanja amplitude mogu se pročitati u registru 54299. Ako je izabrani talasni oblik četvrtast, vrednost se će menjati sa 0 na 255 i obratno. Ako je testera, vrednost će linearno rasti do 255 i naglo pasti na 0, pa opet rasti itd. Možda je najinteresantniji slučaj izbor šuma za glas 3. tada registar sadrži vrednost koja može odlično biti upotrebljena kao slučajaj broj.

Registar 54300 u svakom trenutku pokazuje nivo signala glasa tri i tako prati oblik dvojnje koje je definisan vremenima porasta i pada nivoa.

Svaki od tri glasa se može propustiti kroz filter čija se presečna frekvencija definiše u registrima 54293 i 54294. Pri tome filter može biti nepropusni, propusnik opsega, visokopropusni i kombinacijom 1 i 3. nepropusnik opsega.

Posebno (potpuno neiskorišćeno zadovoljstvo) predstavljaju dva osmo bitna A/D konvertora. Priključivanjem potencimetra od 470 kΩ na odgovarajući kontakt porta za džojстик može se iz registra 54297 dobiti vrednost namestene otpornosti (u opsegu 0-255). Brzina konverzije je oko 0.5 ms.

Programiranjem u mašinskom jeziku lako se ostvaruje veliki broj zvučnih efekata. Pri tome su posebno korisni registri 54299 i 54300 jer se njihova vrednosti može stalno prebacivati u druge registre i tako postići izvanredni dinamički efekti, kao što je dato u primeru.

CIA — KOMUNIKACIJA SA OKOLINOM

Za komunikaciju sa periferijama i vremensko održavanje sistemskih funkcija u „komodori“ su zadužena dva identična CIA sipa. Kako je to već ubožnjeno, samo jedan deo njihovih mogućnosti je iskorišćen, dok je ostalo prepušteno mašti korisnika. Poznavanje ovih komponenti je neophodno za realizaciju različitih hardverskih rešenja, ali postoji i nekoliko elemenata koji mogu znatno pomoći u rešavanju programskih problema.

Ulazno/izlazni port

U mikroprocesor je ugrađen jedan port kojim se kontrolise rad kasetofona i raspored funkcijoniš blokova. Na identičan način funkcionišu i portovi CIA, ali su iskorišćeni za druge namene, kao što je prikazano u tabeli registara.

Prva dva bita porta A. CIA 2, se takođe upotrebljavaju za kontrolu pristupa memorijskim blokovima, ali onima koje „vidi“ video procesor. Blok od 16K koji će mu biti dostupan se određuje upisom sledećeg sadržaja u prva dva bita na adresi 56567:

11=0—16 K
10=16—32 K
01=32—48 K
00=48—64 K

Na istom portu se nalaze svi signali potrebni za rad serijskog interfejsa. To omogućuje da se kreira sopstveni način komunikacije sa disk jedinicom, jer joj je moguće poslati odgovarajući mašinski program koji bi ovu komunikaciju prihvatio. Za ambicioznije, jedno od mogućih rešenja se nalazi u dobro poznatom programu za brzo kopiranje disketa.

49152		.OPT P4
49152	169 018	LDA #C1NV
49154	162 192	LDX #C1NV
49156	120	SEI
49157	141 000 003	STA 768
49160	142 021 003	STA 769
49163	169 000	LDA #0
49165	141 000 220	STA 56328
49168	008	CLI
49169	006	RTS
49170	120	SEI
49171	160 030	LDY #30
49173	173 011 220	LDA 56331
49176	041 127	AND #127
49178	032 052 192	JSR ASCI
49181	173 018 220	LDA 56338
49184	032 052 192	JSR ASCI
49187	173 009 220	LDA 56329
49190	032 052 192	JSR ASCI
49193	173 008 220	LDA 56328
49196	009 049	ORA #40
49198	153 000 004	STA 1024.Y
49201	176 049 234	JMP 59353
49204	170	TAX
49205	074	LSR
49206	074	LSR
49207	074	LSR
49208	074	LSR
49209	009 048	ORA #40
49211	153 000 004	STA 1024.Y
49214	200	JNY
49215	200	TXR
49216	041 015	AND #15
49218	009 048	ORA #40
49220	153 000 004	STA 1024.Y
49223	200	JNY
49224	169 059	LDA #**
49226	153 000 004	STA 1024.Y
49229	200	JNY
49230	096	RTS

65517 SCREEN \$FFED

ČITANJE X/Y ORAGANIZACIJE EKRANA

A: :-
X:#:broj kolona
Y:#:broj redova
S:#:-

Još jedan rutina koja treba da obezbedi izvršavanje programa na različitim računarima. Svaki od njih će vratiti svoju organizaciju (C64 daje 40x25), tako da program može da bude potpuno nezavisan od stvarnog broja redova i kolona.

VEZA SA SVETOM

Sve rutine iz ove grupe za rad sa perifernim uređajima poštuju istu konvenciju o prijavljivanju grešaka. Ako je pri povratku CARRY zastavica 1, u toku izvođenja rutine je nastala greška. Broj grešaka će se naći u kumulatoru i to se sledićim značenjem:

A grešaka

0 rutina prekinuta STOP tasterom
1 previše otvorenih veza
2 veza već otvorena
3 veza nije otvorena
4 datoteka nije nađena
5 uređaj nije priključen
6 veza nije predviđena za upis
7 veza nije predviđena za ispis
8 nedostaje naziv datoteke
9 nepostojanje broja adresa
240 operativni sistem je sam odošao prostor za RS 232 bafere; ovo nije greška već upozorenje.

Ispis I/O ERROR. A u trenutku nastajanja se može omogućiti rutinom SETMSG.

Ako u tablicama uz pojedine rutine pored stanja mikroprocesorskog STATUS registra (S) stoji znak „*“ znači da rutina javlja greške na naveden način. U tom slučaju će pored ER stajati brojevi grešaka koje se mogu javiti. Ako pored ER stoji i STATUS, znači da treba ispitati i STATUS varijablu za punu informaciju o stanju komunikacije. Svaki bit STATUS, ako je 1, ima sledeće značenje:

bit kasetofon serijski interfejs
0 — istek predviđenog vremena pri ispisu

1 — istek predviđenog vremena pri upisu
2 kratak blok
3 dugačak blok
4 greška u čitanju
5 čeksam greška
6 kraj datoteke
7 kraj trake kraj datoteke uređaj nije priključen

Istek predviđenog vremena, za serijski interfejs, odnosi se na vremenski format u kome se signali šalju. Strogo je definisano vreme za koje se pojedini signali moraju pojaviti — u suprotnom, sistem prijavljuje grešku. Jedan od slučajeva je pokušaj primanja sa uređaja koji ne šalje (nije prethodno izveden TALK).

READST
65463 \$FFB7
ČITANJE STATUS VARIJABLE

A:#:STATUS
X: :
Y: :
S: :Z=1 ako STATUS=0

PR :-
GR :-

Rutina je vrlo jednostavna i svodi se, zapravo, samo na jednu instrukciju: LDA 144. međum., za RS 232 vrednost statusa se nalazi na adresi 663, a ujedno se odmah po čitanju i briše. Zato se umesto direktnog očitavanja pomenutih lokacija uvek preporučuje poziv ove rutine. Rutine dodeću vrednost STATUSU logičkom OR operacijom, pa bitovi prethodnih grešaka ostaju. Rutine iz grupe koja sledi o tome vode računa — prethodno resetuju STATUS — ali za one u sledećem poglavlju to ne važi.

SETNAM
65469 \$FFBD
POSTAVLJANJE NAZIVA DATOTEKE

A: :dužina
X: :početna adresa, niži bajt
Y: :početna adresa, viši bajt
S: :-

PR :-
GR :-

CIA #2

ADRESA REGISTRA	7	6	5	4	3	2	1	0
56576								VIC mem. 16K blok
56577								RS232 (korisnički port)
56578	7							SMER PRENOŠA ZA PORT A (56576) (1=izlaz)1 0
56579	7							SMER PRENOŠA ZA PORT B (56577) (1=izlaz)1 0
56580								TAJMER A niži bajt
56581								TAJMER A viši bajt
56582								TAJMER B niži bajt (RS232)-----
56583								TAJMER B viši bajt
56584								ČASOVNIK 1/10 sec.
56585								SEKUNDE (10)
56586								SEKUNDE (1)
56587								MINUTI (10)
56588								MINUTI (1)
56587	AM/PM				(10)			SATI (1)
56588								BAFER SERIJSKOG PORTA
56589	1=IRQ 1=post. 0=bris.							INTERAPT REGISTRAR RS232 serijs. port alarm časovn. tajmer B tajmer A
56590	frekv. za čas. 1=50Hz 0=60Hz	smer s.porta 1=izlaz 0=ulaz	tajmer A broj 1=CENT 0=1MHz	forsir. upis u tajm.A 1=da	tajm.A ciklus 1=monos 0=kont.	izlaz na PB6 1=monos 0=1c	izlaz na PB6 1=da 0=ne	tajmer A 1=kreni 0=stani
56591	postavi 1=alarm 0=časov	tajmer B broj 00=1MHz 01=CENT 10=ciklus A 11=cik.A i CNT						TAJMER B isto kao gore za tajmer A

predviđenih slučajeva, tako i CIA ima istu funkciju, ali se nešto složenije koristiše. VIC ima dva registra, jedan za samu detekciju događaja i drugi za dozvolu interapta od njega, dok CIA za ovo namenu ima jedan registar (zapravo dva, ali na istoj adresi). Događaji koji se registruju su: prisustvo signala na spoljnoj FLAG liniji ili upis/vispis bajta sa serijskog porta (uglavnom hardverska pitanja, pa preskačemo objašnjenja), kraj jednog ciklusa brojanja tajmera A i B, i alarm časovnika. Ako nastupi neki od događaja, odgovarajući bit interapt registra će biti postavljen na 1. Čitanjem ovog registra bit se ujedno i briše i tako priprema za ponovno registrovanje.

Da bi, međutim, interapt stvarno bio generisan, potrebno mu je za to dati dozvolu, što je nešto složenija operacija. Registar je na istoj adresi (za CIA 1 56333) i ako se želi promena nekog bita, na njegovo mesto se UVCK upisuje bit 1. Da li će time interapt biti dozvoljen ili zabranjen zavisi kako ste postavili 7 bit pri

upisivanju u registar. Ako je bio 1, dozvolićete interapt, a ako je 0 interapt će biti zabranjen. Konkretno: ako želite da sprečite da tajmer A generiše interapt (da biste registar izbacili iz adresnog prostora i pročitali generator znakova, na primer) u kontroli registar se upisuje binarno 00000001. Da bi preki ponovo bio omogućen, treba upisati 10000001. Svaki interapt od strane CIA #1 se može zabraniti, dok CIA #2 generiše nemaskirani interapt.

Tačno vreme

Ako vam je u programu potrebno tačno merenje vremena, teško da ćete se pomoći bezik varijablom TIMERS. Ako je proces generiranja interapta tajmera A makar i jednom bio sprečen, njena vrednost gubi trku sa stvarnim vremenom. A to se dešava pri ispisu svakog bajta na disk, štampač ili kasetofon, dakle šanse za tačan rad su minimalne. RS232 će tek potpuno poremetiti stvar. Odgovor je korišće-

nje časovnika CIA koji je potpuno nezavisan od softverskih dešavanja u računaru.

Vreme je smešteno u 4 registra i to u BDC formatu koji je posebno pogodan za ispis jer nema potrebe za konvertovanjem binarnog broja u decimalni. Četiri bita daju vrednost jedne cifre od 0—9, pa se jednim bajtom može predstaviti vrednost od 00 do 99. Da bi se cifra ispisala, dovoljno je izolovati grupu od 4 bita i dodati joj 48 (ASCII kod 0), kao što je to u urađeno u primeru. Pošto za minute i sekunde prva cifra može biti najviše 5, to je za nju dovoljno i tri bita.

Časovnik se pokreće na malo čudan ali efikasan način: upisom vrednosti desetinki sekunde. Zaustavlja se upisom časova. Tako se može podesiti da krene od precizno zadatog vremena. Da se pri čitanju vremena ne bi desilo da uzmemo vrednost, na primer, minuta, pa dok pročitamo sekunde vrednost bude promeњena, ugrađena je još jedna slična funkcija: kada časovnik radi, čitanje časova će zamrznuti sve ostale vrednosti (iako časovnik i dalje neometano odbrojava), pa se vreme može precizno pročitati. Ovo privremeno stanje traje dok ne pročitamo registar sa desetinkama sekunde, kada registri ponovo dobijaju vrednost stvarnog vremena u tom trenutku. Dakle, sve je podeseno za maksimalnu preciznost.

Alarm se postavlja prethodnim setovanjem bita 7 kontrolnog registra 56335, pa zatim upisom željene vrednosti u registre za vreme. Ako se preko interapt registra dozvoli, nalazak časovnika na zadato vreme će prekinuti mikroprocesor u redovnom postu (preko testera CINV), a ostalo zavisi od vaše maštovitosti.

Mašinar iz bejzika

Bejzik interpreterom „komodor 64“ se u ovom dodatku nećemo baviti (možda bi rekli da tu i nema čime da se bavi) iz dva razloga. Jedan je ograničenost prostora. Drugi, važniji, je što želimo maksimalno da stimulisemo razvijanje sličnih sistemskih programa. Zato nam se čini to važnije da u ovom predjelu damo što detaljniji prikaz osnovnih komponenti i operativnog sistema kao osnove na koju se može dogradivati sistemski softver. Interesantna je činjenica da i komercijalni programi u pravilu slede ovaj koncept: nije nam poznat nijedan (malo bolji) program koji se oslanja na bejzik ROM. Najčešće se taj deo potpuno izbacuje iz adresnog prostora i koristi dragoceni 8K RAM-a.

Kada je već ugrađen, pozabavimoće se njime tek toliko da se obezbedimo da nam — ne zamseta! Pošto je najveći broj aplikacija manjeg obima, često je potpuno opravdano neki deo programa napisati i u bejziku, pa treba naći bezbedno mesto za mašinske programe.

Pri inicijalizaciji operativnog sistema određuje se najniža i najviša RAM lokacija i postavljaju sistemske promenljive MEMSTR i MEMSIZ. Kada se nakon toga inicijalizuje bejzik, ove će vrednosti biti prebačene u varijable TXXTAB

i MEMSIZ) opet MEMSIZ, ali ne onaj operativnog sistema već na adresi 55—56 — izgleda da je maštvost(tost zakazala) Nakon toga će raspodela ovog dela memorije biti izvršena na sledeći način:

0	TXXTAB_1
bejzik program	
0	
0	
0	
varijable	VARTAB
nizovi	ARYTAB
	STREND
	FRETOP
stringovi	

MEMSIZ

Prva neobičnost vezana za ovaj raspored je postojanje bajta 0 na adresi ispred samog programa. Promenom varijable TXXTAB može se pomeriti područje za bejzik program na neku višu adresu. Međutim, da bi se program u svim slučajevima ispravno ponašao, sadržaj lokacije TX TXXTAB—1 mora biti 0. Tako bi rezervisanje 2 K za mašinski program ispred bejzika zahtevalo sledeću proceduru:

```
NEW
POKE 43,1:POKE 44,16:REM početak od 4097
POKE 4096,0
NEW
```

Čini nam se da je odvajanje prostora na ovaj način potpuno zapostavljeno, iako u mnogim situacijama može biti praktično. Odvajanje prostora za definicije spratova obično predstavlja problem jer se korišćenjem viših adresa (ako vidio memorija ostaje u prvih 16K) potpuno nepotrebo ograničava prostor bejziku. Ovim načinom bejziku sa „gornje“ strane ostaje sva

```
LDX #<SAVEVECT
LDY #>SAVEVECT
SEC
JSR VECTOR
LDX #<NEWVECT
LDY #>NEWVECT
CLC
SEI
JSR VECTOR
CLI
```

SETMSG

```
65424          $FF90
KONTROLA PORUKA OPERATIVNOG SISTEMA

A:#:bit7 = 1 ispis kontrolnih poruka
bit6 = 1 ispis poruka o greškama
Pri izlazu A=STATUS

X: :-
Y: :-
S: :Z=1 ako STATUS = 0
```

Rutina postavlja vrednost sistemske promenljive MSGFLG (157). Bit 7, ako je nula, sprečava ispis kontrolnih poruka u koje spadaju: PRESS PLAY ON TAPE, LOADING itd. Poruka o greškama se, u stvari, svodi samo na jednu: I/O ERROR n i verujemo da je malo koji vlasnik „komodora“ imao prilike da je vidi. Njihovi ispis sprečava bejzik, koji poseduje svoje, daleko jasnije poruke. Brojevi grešaka „n“ su dati u okviru prikaza rutina za komunikaciju sa periferijama.

MEMTOP

```
65433          $FF99
ČITANJE/POSTAVLJANJE NAJVIŠE RAM ADRESE

A: :-
X: :n121 bajt adrese
Y: :viši bajt adrese
S:#:C=1 čitanje, C=0 postavljanje
```

Najviše slobodna memorijska adresa se postavlja nakon RAM testa. Ako se koristi bejzik ROM, njena vrednost je 40960. Nakon inicijali-

zacije bejzika, ovom rutinom nije više moguće ograničiti prostor za bejzik programe.

MEMBOT

```
65436          $FF9C
ČITANJE/POSTAVLJANJE NAJNIŽE RAM ADRESE

A: :-
X: :n121 bajt adrese
Y: :viši bajt adrese
S:#:C=1 čitanje, C=0 postavljanje
```

Važe iste napomene kao i za prethodnu rutinu. Obe dobijaju pun smisao tek prilikom dopisivanja sistemskih programa koji na sebe preuzimaju i inicijalizaciju računara. Ovim se rutinama, u tom slučaju, određuje memorijski prostor koji će biti na raspolaganju jezičkom delu.

IOBASE

```
65523          $FFF3
ČITANJE POČETNE ADRESE ULAZNOG/IZLAZNOG
JEDINICA

A: :-
X:#:n121 bajt adrese
Y:#:viši bajt adrese
S:#:-
```

Registri CIA 1 i 2 (u prevodu: kompleksni interfejsni adapter) su smešteni u memorijsku mapu mikroprocesora i ova rutina će u X i Y registrima vratiti početnu adresu na kojoj se nalaze. Ako se, zatim, registrima pristupa indirektno indeksiranim adresiranjem, takav program će raditi na svakom „Komodorovom“ računaru iz ove klase. Polazi se od pretpostavke da svi koriste iste, ili kompatibilne, komponente za komunikaciju sa periferijama i to na isti način na koji i C64. Zato bi navedeni primer trebalo na svakom računaru da spreči generisanje interapta za očitavanje tastature.

```
JSR IOBASE
STX 20
LDY 21
LDY #13
LDA #1
STA (20),Y
```


INITY

58792 \$E5A8

INICIJALIZACIJA VIDEO PROCESORA (VIC II)

A: #-
X: #-
Y: -
S: #-

Video procesor poseduje 47 registara. Njihove početne vrednosti (svi sprajtovi isključeni, ekran niske rezolucije od adrese 1024, tamno i svetlo plava boja ekrana itd.) smeštene su od adrese 60801 i ovom se rutinom prebacuju u VIC registre. Može korisno da posluži za resetovanje sprajtova ili prelazak sa visoke na nisku rezoluciju.

IOINIT

65412 \$FFB4

INICIJALIZACIJA ULAZNO/IZLAZNIH JEDINICA (CIA 1 i 2) I ZVUKA (SID)

A: #-
X: #-
Y: -
S: #-

Portova CIA 1 čipa mikroprocesor koristi za očitavanje tastature, dok njegov tajmer A generiše maskirani interapt koji poziva rutinu za ovu namenu. CIA 2 služi kao serijski i RS232 interfejs.

Interni port mikroprocesora 6510 se postavlja za kontrolu motora i slanje podataka na kasetofon, dok stanje prve tri linije (bit 0,1,2) određuje izgled memorijske mape (postavljaju se dve binarne jedinice).

Jačina zvuka SID čipa se postavlja na nulu.

RAMTAS

65415 \$FFB7

INICIJALIZACIJA SISTEMSKOG DELA MEMORIJE, RAM TEST

A: #-
X: #-
Y: #-
S: #-

Nulta, druga i treća strana memorije se „brišu“ (upisuje se 0), a 192 memorijske lokacije, od adrese 828, se rezervišu kao bafer za rad sa kasetofonom i zatim se izvodi test priključene RAM memorije. Test je nedestruktivan, pa je sadržaj RAM-a očuvan. Prva lokacija koja ne odgovori sadržajem koji je u testu u nju upisan (brojevi 85 i 170) smatra se najvišom, i vrednost MEMTOP sistemske promenljive postavlja na nju. MEMBOT (najniža adresa RAM-a) dobija vrednost 2048.

RESTORE

65418 \$FF8A

INICIJALIZACIJA VEKTORA OPERATIVNOG SISTEMA

A: #-
X: #-
Y: #-
S: #-

Preko vektora u RAM memoriji poziva se 16 rutina operativnog sistema. Njihove početne vrednosti su zapisane od adrese 64816 i ovim polprogramom se prebacuju u treću stranu memorije od adrese 788. Rutina koristi VECTOR.

VECTOR

65421 \$FF8D

ČITANJE/POSTAVLJANJE VEKTORA OPERATIVNOG SISTEMA

A: #-
X: #-; nizi bajt adrese
Y: #-; viši bajt adrese
S: #-; C=0 postavljanje, C=1 čitanje

Ako je CARRY zastavica setovana pri ulasku u ovu rutinu, vrednosti vektora sa adresa 788-819 će biti prebačene u RAM, od adrese na koju pokazuje X i Y registri. Ako je C=0, dobija se obrnut proces. Pošto su i interapt rutine vektorizovane, treba prethodno izvesti instrukciju SEI. Nemaskirani interapt ovim nije sprečen (generiše ga CIA 2 u radu sa RS 232 i RESTORE taster), pa o tome treba voditi računa.

šta se procedura mora izvesti pre upisivanja samog programa, ali se to može jednostavno rešiti prethodnim upisivanjem malog programa koji će odvojiti potreban prostor i potom upisati glavni.

```
10 POKE 43,11:POKE 44,10:POKE 4098,0
20 PRINT "LOAD" CHR$(34)*"N21V"CHR$(34)*":
30 PRINT "RUN"
40 POKE$31,151:POKE$32,151:POKE$33,13
50 POKE$34,13:POKE190,4
60 SYS42115
READY.
```

Kraj bezik programa

Svaka linija bezik programa se u memoriji nalazi u formatu:

adresa sledeće	linija	broj	napred
nizi	viši	nizi	viši
bajt	bajt		

Ako su prva dva bajta (adresa sledeće linije) jednaka 0, znači da je kraj programa. Zajedno sa nulom sa kraja prethodne linije, dobijaju se ukupno 3 nule kao oznaka kraja programa. U uobičajenom radu bezika od te adrese (VARTAB) POCINJU VARIJABE. Ali i ne moraju. Ako se VARTAB „pomeri“ na više, otvorice se slobodan prostor koji je dovoljno zaštićen, pa se može koristiti za mašinski program. Jedino što može napraviti problem je ubacivanje novih linija ili izbacivanje postojećih, jer se time celo područje premešta.

Prostor na vrhu

Od najviše memorijske adrese ka kraju bezik programa smeštaju se stringovi. Pri tome se u tom području nalaze samo sadržaji stringa promenljivih, dok su sam naziv dužina i početna adresa definisani kao i svaka druga varijabla u području iznad VARTAB. Možda niste znali: sve varijable u ovom delu zauzimaju 7 bajtova — dva za naziv i pet za podatke. U ovih pet se nalazi stvarna vrednost realnih promenljivih, dužina i početna adresa stringa čiji su elementi smešteni od vrha memorije i, najveće razočarenje, vrednosti celobrojnih promenljivih koje zauzimaju samo dva bajta, dok su preostala tri neiskorišćena. Ako se ovom dvoje činjenica da se pre svake operacije sa celobrojnim vrednostima prethodno vrši konverzija u format pokretnog zarez, pa rezultat ponovo konvertuje u ceo broj, upotreba ovakvih varijabli je potpuno besmislena. Pri dimenzionisanju niza stvari stoji drugačije. Elementi niza zaista zauzimaju samo dva bajta, pa je samo u tom slučaju, ako već nemate dovoljno prostora, opravdano koristiti celobrojne promenljive.

Prostor na vrhu se rezerviše na sledeći način: CLR:POKE 55,0:POKE 56,152:CLR:REM slobodno od adrese 38912 Naredba CLR je obavezna.

Ostala mesta

Prostor od adrese 49152 predstavlja verovatno, najpopularniji izbor. Potpuno je slobodan, ne diraju ga ni bezik ni operativni sistem, pa izgleda da je namenski i odojven za mašinske programe. Ovo mesto je veći stekao toliko popularnost kod onih koji rade na mašinskom jeziku da jedan, odličan, assembler podrazumeva ORG 49152 ako se drukčije ne zada.

Za ambicioznije programe postoji poseban prostor. Ako mašinski program od adrese 32767 počinje tačno definisanim zaglavljem (vidi objašnjenje rutine operativnog sistema AGINT), onda će računar podrazumevati da je on glavni izvršni program i pri svakoj inicijaciji (STOP + RESTORE, ili SYS64738) odmah prenošiti kontrolu na njega. Ovo je prvenstveno dizajnirano zbog kartidza (programa u memoriji koja se priključuje spolja), ali se može koristiti i ako su zaglavlje i program u samoj računarskoj memoriji.

RAM memorija koja se nalazi „ispod“ bezika i operativnog sistema je takođe nepravedno postavljena. Nije uvek neophodno da se ROM-ov i izbacuju iz adresnog prostora. Ako program radi sa većom količinom podataka, oni se mogu smestati u navedena područja (i bez zamenen ROM-RAM-a samo pri vrlo kratko izvršiti zamenu, što je operacija koja činu čiju rutinu traje.

Sistemske promenljive

Mikroprocesor 6510 koji koristi računar „Komodor“ ima svega tri registra, ali je dizajniran tako da efikasno koristi radnu memoriju, čime se ovaj nedostatak nadoknađuje. Zbog toga je potreban relativno velik prostor za sistemske varijable, ali nisu sve od značaja za programera. Da bismo napravili jasan pregled, tipove podataka u sistemskom delu memorije smo podelili u sledeće grupe:

Status

U ovu grupu spadaju varijable koje ukazuju na određeno stanje računara u toku rada ili na osnovu njihovih vrednosti određuje kojim od nekoliko različitih puteva u programu treba da krene. Pri tome postoje dve grupe: (a) one koje se mogu menjati i tako direktno kontrolisati rad računara i (b) one koje se potpuno interno koriste, pa se ne može ostvariti nikakva kontrola promenju njihovog sadržaja. Tipičan primer za prvnu grupu je promenljiva RVS(199) na osnovu koje računar određuje da li sledeći znak treba da bude ispisan inverzno. Ako joj je vrednost 0, znači će biti ispisivani normalno; dok svaka druga vrednost uslovljava ispis inverznih znakova. Kao primer za drugu grupu može da posluži C3PO (148) varijabla koju operativni sistem koristi za sinhronizaciju rada serijskog interfejsa. Njenom promenom može se jedino proizvesti — nepredvidivi efekat.

Po'am statusa koristimo dosta uslovo; nije neophodno da vrednost pojedinih bitova ili cele pomenjive bude isključivo 0 ili 1. Na primer valjaba NDX (198), ako je 0, označava da do tog trenutka ni jedan taster nije pritisnut, ako je pritisnuto više tastera koji su smešteni u red i čekaju na obradu, onda njena vrednost označava koliko ih ima. Ipak ćemo i ovakve varijable svrstati u ovu grupu.

Pokazivači

Jedna od najvažnijih osobina mikroprocesaora 6510 je mogućnost indirektnog adresiranja. U instrukciji se za adresa neke lokacije je nultor strana mikroprocesaora na osnovu njenog sadržaja i sadržaja sledeće formira stvarnu adresu. Pri tome se može koristiti i indeksirani oblik, kada se na ovako dobijenu adresu dodaje i sadržaj Y registra, čime se efikasno ostvaruju razine petlje za prenos i ispitivanje većeg dela memorije. Zbog toga računar nultu stranu (do adrese 255) maksimalno koristi za ovakve namene, pa se tu nalazi dosta promenljivih koje zauzimaju dva bajta i služe za ovakav način adresiranja. Za razliku od STATUS varijabli, promena pokazivača nema smisla, jer pr svakog korišćenja računara mora da im postaviti početne vrednosti, čime briše svaki prethodni sadržaj. Iste promenljive se, takođe, koriste za različite namene, pa se nećemo upuštati u njihova objašnjenja.

Vektori

Po dve memorijske adrese, posmatrane kao par, sadrže u sebi stvarnu adresu na kojoj se nalazi određena rutina koja se zove poziva indirektnim skokom preko vektora. Svrha ovakvog adresiranja je otvaranje mogućnosti za kreiranje sopstvenih rutina koje promenom odgovarajućeg vektora računara prihvata kao sopstvene. Veliki broj rutina (na primer: SAVE, LOAD, OPEN itd.) se poziva na ovaj način, pa su vektori i njihova promena posebno značajni.

Tablice

Tablice predstavljaju grupu sistemskih promenljivih iste namene i ima ih nekoliko. Iako se njihov sadržaj može slobodno menjati, verujemo da od toga ima malo koristi. Objašnjenja ćemo dati u pregledu varijabli za svaku tablicu posebno.

Baferi i redovi

Ovu sistemskog dela memorije je odvojen za privremeno čuvanje podataka dok ne budu obrađeni. Tako će sve što se otkuca do pritiska na RETURN biti složeno u deo memorije od adrese 512 i ten kao celina biti obrađeno. Stično se dešava i pri pritisku na neki taster. Ako je računar u tom trenutku zauzet nećem drugim, kod pritisnutog tastera će biti smešteni u deo memorije koji se zove "bafer". Sve što se od tade odleće popučen. Bafer može biti i samo jedna memorijska lokacija.

Brojaci

Ova grupa je od najmanjeg interesa za korisnika jer se retko izmenom mogu postići korisni efekti. Računar, jednostavno, koristi memorijske lokacije da bi kontrolisao trajanje određenih internih operacija. Tako je, na primer, tretanje kursora kontrolisano sa nekoliko brojača, čijom se promenom može postići da jedan treptaj kursora bude duži ili kraći. Već sledeći će biti normalne dužine, pošto mu računar postavlja vrednost pri svakom novom ciklusu. Sličnih namena su i brojači koji se koriste za vremensku kontrolu procesa prenosa podataka na kasetofon i slično.

Interno

Određeni broj memorijskih lokacija se koristi za namene koje je teško svrstati u neku od ovih grupa. Kada, na primer, bejzik interpreter naiđe na znak novog, počinje pražnjenje ostataka linije da bi se našao sledeći i tako odredila dužina stringa koji je ovim znacima ukovine. Pošto sličnih pražnjenja ima više, napravljeno je nekoliko rutina koje detektuju pojavu jednog od dva zadata znaka koji su definisani u varijablama CHARAC (7) i ENDCHR (8). U toku rada bejzika promena ovih promenljivih nema smisla, ali zato njihovo poznavanje može biti korisno, jer se navedeno rutine mogu iskoristiti u sopstvenom programu. Za one koje se prvenstveno odnose na operativni sistem dajemo nešto kasnije potrebna objašnjenja.

Uz adrese u pregledu stoji zvanični „Komodorov naziv. Zatim sledi broj bajtova koje varijabla, bafer itd. zauzima, a pre objašnjenja i slovo koje označava tip promenljive prema goro navedenoj podeli. Ako objašnjenje počinje znakom „“ znači da se radi o varijabli čije direktno korišćenje, po našem mišljenju, nije od interesa ili je nemoguće. Objašnjenja uz ove varijable će biti data samo radi ukupnog razumevanja i mogućnosti korišćenja lokacija u sopstvenom programu, bez posebnih detalja pogotovo što često imaju višestruku namenu, pa bi takva objašnjenja po obimu prevazišla njihov značaj. Slobodne lokacije u sistemskom delu, su označene nazivom XXXXXX*

- 2 XXXXXX 1 : Slobodna lokacija.
- 3 ADRAY 2 V : Konverzija pokretni zarez-celobrojna vrednost
- 5 ADRAY2 2 V : Konverzija celobrojna vrednost — Pokretni zarez
- 7 CHARAC 1 : Znak koji se traži u bejzik liniji.
- 8 ENDCHR 1 : Alternativni karakter koji se traži u bejzik liniji.
- 9 TRMPOS 1 : Trenutna pozicija kursora za izračunavanje sledeće TAB pozicije.

L2	JMP 69983 103, SERIJSKI INTERFEJS	
	LSR	
	PLA	
	BCC L3	
	
	71, KASQUOFON
L3	
	72, RS 232

Ovakvih ispitivanja ima mnogo u „komodoru“. Možda bi bilo jednostavnije za rad da su rutine sa istom namenom za pojedine uređaje posebno izdvojene, opet sa pozivom preko tablice, pogotovo što ovakav sistem zahteva uvođenje pripremnih rutina koje će definisati koji je uređaj u tom trenutku izlazni (DFTO) i obaviti neophodne pripreme operacije. Medutim, time bi programi postali nejasni, jer bi na osnovu adrese koja se poziva, a sada bi ih bilo daleko više, trebalo shvatiti na koji će uređaj znak biti poslat. Daleko je jednostavnije imati jednu pripremu rutinu koja se poziva sa brojem uređaja i samo jednu rutinu za ispis.

Pravila igre

Nazivi rutina i sistemskih promenljivih su dati prema knjizi PROGRAMMER'S REFERENCE GUIDE. Nekoliko ih je, tamo gde smo to smatrali opravdanim, ipak izmenjeno iz celina, pa su njihovi nazivi dati manjim slovima. Uz svaku rutinu stoji pozivna adresa u decimalnom i heksadecimalnom sistemu.

Uz spisak registara mikroprocesaora date je i kratko objašnjenje njihovih potrebnih ulaznih vrednosti ili stanja pri izlazu. Ako uz registar stoji oznaka „*“ znači da se koristi u okviru rutine i da se njegova ulazna vrednost ugu.

Registar obeležen sa S je STATUS register mikroprocesaora — skup status zasticava, od kojih je za svaku rutinu najčešće samo jedna od značaja (CARRY ili ZERO), pa ih nismo posebno odvajali.

U donjem delu tablice su pripreme rutine (obeležene PR), one koje obavezno moraju biti pozvane pre navedene. Oznaka ER se odnosi na moguće greške, o čemu su pojedinosti date u odgovarajućim poglavljima.

Sve rutine u ovom pregledu, osim prve, organizovane su kao potprogrami i pozivaju se instrukcijama JSR. Programski primeri se odnose na grupu potprograma, da bi mogle biti izvedene funkcionalne celine. Uređaji koji se priključuju preko serijskog interfejsa (disk, štampač) označeni su skraćenicom SI uređaji.

Buđenje računara

64738	START	\$FC2
-------	-------	-------

INICIJALIZACIJA OPERATIVNOG SISTEMA

Glavni ulaz za potpunu inicijalizaciju računara. Rutine koje slede uglavnom se izvode u okviru potprograma START.

64770	AOINT	\$FD02
-------	-------	--------

PROVERA AUTO-START ZAGLAVLJA

A:#:-
X:#:-
Y: :-
S:#:Z=1 zaglavlje postoji

U sklopu koncepcije jednostavnih proširenja, „Komodor“ je predvidio i mogućnost da kontrolu nad računarom po uključivanju pruzme program u memoriji koja se priključuje na port za proširenja. Ona se ubacuje u adresni prostor od adrese 32768 i treba da ima zaglavje u sledećem formatu:

32768 — adresa dela za inicijalizaciju
32770 — adresa radnog početka
32772 — sekvenca znakova CBM80 (velika slova)

Potprogram AOINT proverava da li takvo zaglavje postoji. Ako je po izlasku ZERO zasticava 1, program START će odmah izvesti JMP (32768).

65409	CINT	\$FF81
-------	------	--------

INICIJALIZACIJA EKRANSKOG EDITORA I VIDEO PROCESORA (VIC II)

A:#:-
X:#:-
Y:#:-
S:#:-

U registre video procesora postavljaju se početne vrednosti, a zatim inicijalizuje video memorija niske rezolucije. Ekran se briše, postavljaju vrednosti u tablicu adresa i povezano stiče ekranski linija, brojači za tretanje kursora itd. Na kraju se, uz pomoć raster registra video procesora, određuje učestanost na kojoj radi (NTSC, PAL) i adekvatno postavlja vrednost (ajmsra, CIA) i čipa koji generiše interapt za očitavanje tastature.

- 776 **IGONE** 2 V: Upućivanje na izvršenje naredbi.
- 778 **IEVAL** 2 V: Obrada alfa i numeričkih izraza.
- 780 **SAREG** 1 R: Sadržaj za A registar mikroprocesora pre skoka na SVS rutinu. Sadržaj A registra pri povratku iz SVS.
- 781 **SKREG** 1 R: X registar; važi isto što i za SAREG.
- 782 **SYREG** 1 R: Y registar; važi isto što i za SAREG.
- 783 **SPREG** 1 R: STATUS registar mikroprocesora; važi isto što i za SAREG.
- 784 **USR** 3 V: Vektor za USR funkciju; prvi bit je 76 (mašinska instrukcija JMP) dok sledeća dva sadrže adresu.
- 787 **XXXXXX** 1: Slobodna lokacija.
- 788 **CINV** 2 V: Interapt rutina (očitanje tastature, obrada časovnika realnog vremena itd.)
- 790 **CBINV** 2 V: Interapt generisan mašinskom instrukcijom BRK
- 792 **NMINV** 2 V: Nemaskirani interapt (restovanje računara, RS232).
- 794 **OPEN** 2 V: OPEN (rutina operativnog sistema, kao i sve koje slede).
- 796 **ICLOSE** 2 V: CLOSE rutina.
- 798 **ICHKIN** 2 V: CHKIN rutina.
- 800 **ISKOUT** 2 V: CHKOUT rutina.
- 802 **ICLRCH** 2 V: CLRCHN rutina.
- 804 **IBASIN** 2 V: CHRIN rutina.
- 806 **IBSOUT** 2 V: CHROUT rutina.
- 808 **ISTOP** 2 V: STOP rutina.
- 810 **IGETIN** 2 V: GETIN rutina.
- 812 **ICALL** 2 V: CALL rutina.
- 814 **USRCMD** 2 V: Vektor koji korisnik može sam da definiše.
- 816 **ILOAD** 2 V: LOAD rutina.
- 818 **ISAVE** 2 V: SAVE rutina.
- 820 **XXXXXX** 0: Slobodan prostor.
- 822 **TBUFFR** 192 R: Bufar za kasetofon; pri radu sa sekvencijanim datotekama podaci se šalju u blokovima koji se ovde formiraju; SAVE i LOAD o ovom bufaru formiraju samo prvi blok, zaglavlj. sa nazivom programa.
- 1020 **XXXXX** 4: Slobodne lokacije.

Kernal

Operativni sistem „komodora“ sastavljen je od 39 funkcionalnih celina organizovanih u potprograme za obavljanje određenih elemenarnih zadataka: slanje podataka na periferni uređaj, primanje podataka sa perifernog uređaja, očitavanje tastature, inicijalizacija računara itd. Očigledno da takve celine moraju da postoje u svakom računaru, bez obzira kako su izvršene, pa pisanje programa koji ih koristi ne bi trebalo da zavisi od modela. Dovoljno je za svaki znati pozivne adrese i program se može napisati bez ikakvih problema. Međutim, kada program treba da se izvodi na nekom drugom računaru, upravo te adrese predstavljaju pro-

blem. Morale bi sve biti promenjene, jer je sigurno da neće biti iste, iako se pozivaju rutine sa istim zadatkom. Još akuelniji problem predstavljaju usavršavanje operativnog sistema od strane proizvođača koja uvek rezultuju nekim manjim pomećanjem pojedinih delova.

Kompilacije koje iz ovoga proizlaze mogu se jednostavno izbeći. Dovoljno je da proizvođač na jednom mestu fiksira pozivne adrese, a odatle JMP instrukcijama usmerava program unutar operativnog sistema na stvarne adrese koje korisnik ne mora da zna. To je „Komodor“ i uradio i na poslednjoj strani memorije postavio takozvanu KERNAL JMP tablicu, po kojoj se dešava naziva i kao operativni sistem. Kada treba pozvati, na primer, rutinu za ispis karaktera, poziva se uvek ista adresa u tablici. Korisniku nije važno gde će program nakon toga biti usmeren JMP instrukcijom. Dok god je tablica na istom mestu stvaran raspored rutina nije bitan, a proizvođač će se postarati da za svaku promenu ili novi model računara u nju unese odgovarajuće promene.

Ovo indirektno pozive „Komodor“ je do maksimuma eksploatisao i unutar samog sistema da bi i sebi olakšao rad na izmenama. Kada bežik interpreter treba da ispiše jedan znak iz stringa koji ste zadali i kad se njegov cod već nade u akumulatoru mikroprocesora mora da izvede čitav niz JMP instrukcija da bi stigao do odgovarajuće rutine:

```
43821 JSR 43847
43847 JSR 57612
57612 JSR 65490
65490 JMP (806)=JMP 61898
61898 JMP 59158
59158 ispis karaktera na ekran
```

Jasno, uz svaku ovu JMP (JSR) instrukciju postoji i manji dio sa određenim zadatkom. Na primer, 57612, po povratku iz JSR 65490, proverava stanje CARRY zastavice da bi ustanovio eventualnu grešku u procesu ispisa i izdao odgovarajuću bežik poruku.

Za nas od interesa samo jedan skok: JSR 65490. To je poziv rutine preko KERNAL tablice. Ovo je karakterističan slučaj (ukupno ih ima 10) jer koristi indirektni skok preko vektora. Vrednost vektora 61898 se postavlja u inicijalizaciji, pa je sa stanovišta kompatibilnosti isto kao i direktan skok, ali se odbija mogućnost izmene vektora i usmeravanje programa na sopsvene rutine. Stvarna adresa 59158 na kojoj se obavlja ispis na ekran tako gubi važnost.

Slanje znakova na bilo koji uređaj postiče se pozivom iste adrese u tablici 65490. Sistem se naziva promenljiva DFLO (154) sadrži broj uređaja na koji je usmeren ispis i kada pozovete rutinu za slanje (ili bilo koju drugu zaduženu za komunikaciju sa više uređaja) ona počinje sa ispitivanjem o kom se uređaju radi i vrši skok na različite delove koje će izvršiti ispis. Na primer:

```
JSR 65990
65990 JMP (806) = JMP 61900
61900 JMP 61900
LDR 1,0
ROR 1,1
ROR 1,2
ROR 1,3
ROR 1,4
ROR 1,5
ROR 1,6
ROR 1,7
ROR 1,8
ROR 1,9
ROR 1,10
ROR 1,11
ROR 1,12
ROR 1,13
ROR 1,14
ROR 1,15
ROR 1,16
ROR 1,17
ROR 1,18
ROR 1,19
ROR 1,20
ROR 1,21
ROR 1,22
ROR 1,23
ROR 1,24
ROR 1,25
ROR 1,26
ROR 1,27
ROR 1,28
ROR 1,29
ROR 1,30
ROR 1,31
ROR 1,32
ROR 1,33
ROR 1,34
ROR 1,35
ROR 1,36
ROR 1,37
ROR 1,38
ROR 1,39
ROR 1,40
ROR 1,41
ROR 1,42
ROR 1,43
ROR 1,44
ROR 1,45
ROR 1,46
ROR 1,47
ROR 1,48
ROR 1,49
ROR 1,50
ROR 1,51
ROR 1,52
ROR 1,53
ROR 1,54
ROR 1,55
ROR 1,56
ROR 1,57
ROR 1,58
ROR 1,59
ROR 1,60
ROR 1,61
ROR 1,62
ROR 1,63
ROR 1,64
ROR 1,65
ROR 1,66
ROR 1,67
ROR 1,68
ROR 1,69
ROR 1,70
ROR 1,71
ROR 1,72
ROR 1,73
ROR 1,74
ROR 1,75
ROR 1,76
ROR 1,77
ROR 1,78
ROR 1,79
ROR 1,80
ROR 1,81
ROR 1,82
ROR 1,83
ROR 1,84
ROR 1,85
ROR 1,86
ROR 1,87
ROR 1,88
ROR 1,89
ROR 1,90
ROR 1,91
ROR 1,92
ROR 1,93
ROR 1,94
ROR 1,95
ROR 1,96
ROR 1,97
ROR 1,98
ROR 1,99
ROR 1,100
ROR 1,101
ROR 1,102
ROR 1,103
ROR 1,104
ROR 1,105
ROR 1,106
ROR 1,107
ROR 1,108
ROR 1,109
ROR 1,110
ROR 1,111
ROR 1,112
ROR 1,113
ROR 1,114
ROR 1,115
ROR 1,116
ROR 1,117
ROR 1,118
ROR 1,119
ROR 1,120
ROR 1,121
ROR 1,122
ROR 1,123
ROR 1,124
ROR 1,125
ROR 1,126
ROR 1,127
ROR 1,128
ROR 1,129
ROR 1,130
ROR 1,131
ROR 1,132
ROR 1,133
ROR 1,134
ROR 1,135
ROR 1,136
ROR 1,137
ROR 1,138
ROR 1,139
ROR 1,140
ROR 1,141
ROR 1,142
ROR 1,143
ROR 1,144
ROR 1,145
ROR 1,146
ROR 1,147
ROR 1,148
ROR 1,149
ROR 1,150
ROR 1,151
ROR 1,152
ROR 1,153
ROR 1,154
ROR 1,155
ROR 1,156
ROR 1,157
ROR 1,158
ROR 1,159
ROR 1,160
ROR 1,161
ROR 1,162
ROR 1,163
ROR 1,164
ROR 1,165
ROR 1,166
ROR 1,167
ROR 1,168
ROR 1,169
ROR 1,170
ROR 1,171
ROR 1,172
ROR 1,173
ROR 1,174
ROR 1,175
ROR 1,176
ROR 1,177
ROR 1,178
ROR 1,179
ROR 1,180
ROR 1,181
ROR 1,182
ROR 1,183
ROR 1,184
ROR 1,185
ROR 1,186
ROR 1,187
ROR 1,188
ROR 1,189
ROR 1,190
ROR 1,191
ROR 1,192
ROR 1,193
ROR 1,194
ROR 1,195
ROR 1,196
ROR 1,197
ROR 1,198
ROR 1,199
ROR 1,200
ROR 1,201
ROR 1,202
ROR 1,203
ROR 1,204
ROR 1,205
ROR 1,206
ROR 1,207
ROR 1,208
ROR 1,209
ROR 1,210
ROR 1,211
ROR 1,212
ROR 1,213
ROR 1,214
ROR 1,215
ROR 1,216
ROR 1,217
ROR 1,218
ROR 1,219
ROR 1,220
ROR 1,221
ROR 1,222
ROR 1,223
ROR 1,224
ROR 1,225
ROR 1,226
ROR 1,227
ROR 1,228
ROR 1,229
ROR 1,230
ROR 1,231
ROR 1,232
ROR 1,233
ROR 1,234
ROR 1,235
ROR 1,236
ROR 1,237
ROR 1,238
ROR 1,239
ROR 1,240
ROR 1,241
ROR 1,242
ROR 1,243
ROR 1,244
ROR 1,245
ROR 1,246
ROR 1,247
ROR 1,248
ROR 1,249
ROR 1,250
ROR 1,251
ROR 1,252
ROR 1,253
ROR 1,254
ROR 1,255
ROR 1,256
ROR 1,257
ROR 1,258
ROR 1,259
ROR 1,260
ROR 1,261
ROR 1,262
ROR 1,263
ROR 1,264
ROR 1,265
ROR 1,266
ROR 1,267
ROR 1,268
ROR 1,269
ROR 1,270
ROR 1,271
ROR 1,272
ROR 1,273
ROR 1,274
ROR 1,275
ROR 1,276
ROR 1,277
ROR 1,278
ROR 1,279
ROR 1,280
ROR 1,281
ROR 1,282
ROR 1,283
ROR 1,284
ROR 1,285
ROR 1,286
ROR 1,287
ROR 1,288
ROR 1,289
ROR 1,290
ROR 1,291
ROR 1,292
ROR 1,293
ROR 1,294
ROR 1,295
ROR 1,296
ROR 1,297
ROR 1,298
ROR 1,299
ROR 1,300
ROR 1,301
ROR 1,302
ROR 1,303
ROR 1,304
ROR 1,305
ROR 1,306
ROR 1,307
ROR 1,308
ROR 1,309
ROR 1,310
ROR 1,311
ROR 1,312
ROR 1,313
ROR 1,314
ROR 1,315
ROR 1,316
ROR 1,317
ROR 1,318
ROR 1,319
ROR 1,320
ROR 1,321
ROR 1,322
ROR 1,323
ROR 1,324
ROR 1,325
ROR 1,326
ROR 1,327
ROR 1,328
ROR 1,329
ROR 1,330
ROR 1,331
ROR 1,332
ROR 1,333
ROR 1,334
ROR 1,335
ROR 1,336
ROR 1,337
ROR 1,338
ROR 1,339
ROR 1,340
ROR 1,341
ROR 1,342
ROR 1,343
ROR 1,344
ROR 1,345
ROR 1,346
ROR 1,347
ROR 1,348
ROR 1,349
ROR 1,350
ROR 1,351
ROR 1,352
ROR 1,353
ROR 1,354
ROR 1,355
ROR 1,356
ROR 1,357
ROR 1,358
ROR 1,359
ROR 1,360
ROR 1,361
ROR 1,362
ROR 1,363
ROR 1,364
ROR 1,365
ROR 1,366
ROR 1,367
ROR 1,368
ROR 1,369
ROR 1,370
ROR 1,371
ROR 1,372
ROR 1,373
ROR 1,374
ROR 1,375
ROR 1,376
ROR 1,377
ROR 1,378
ROR 1,379
ROR 1,380
ROR 1,381
ROR 1,382
ROR 1,383
ROR 1,384
ROR 1,385
ROR 1,386
ROR 1,387
ROR 1,388
ROR 1,389
ROR 1,390
ROR 1,391
ROR 1,392
ROR 1,393
ROR 1,394
ROR 1,395
ROR 1,396
ROR 1,397
ROR 1,398
ROR 1,399
ROR 1,400
ROR 1,401
ROR 1,402
ROR 1,403
ROR 1,404
ROR 1,405
ROR 1,406
ROR 1,407
ROR 1,408
ROR 1,409
ROR 1,410
ROR 1,411
ROR 1,412
ROR 1,413
ROR 1,414
ROR 1,415
ROR 1,416
ROR 1,417
ROR 1,418
ROR 1,419
ROR 1,420
ROR 1,421
ROR 1,422
ROR 1,423
ROR 1,424
ROR 1,425
ROR 1,426
ROR 1,427
ROR 1,428
ROR 1,429
ROR 1,430
ROR 1,431
ROR 1,432
ROR 1,433
ROR 1,434
ROR 1,435
ROR 1,436
ROR 1,437
ROR 1,438
ROR 1,439
ROR 1,440
ROR 1,441
ROR 1,442
ROR 1,443
ROR 1,444
ROR 1,445
ROR 1,446
ROR 1,447
ROR 1,448
ROR 1,449
ROR 1,450
ROR 1,451
ROR 1,452
ROR 1,453
ROR 1,454
ROR 1,455
ROR 1,456
ROR 1,457
ROR 1,458
ROR 1,459
ROR 1,460
ROR 1,461
ROR 1,462
ROR 1,463
ROR 1,464
ROR 1,465
ROR 1,466
ROR 1,467
ROR 1,468
ROR 1,469
ROR 1,470
ROR 1,471
ROR 1,472
ROR 1,473
ROR 1,474
ROR 1,475
ROR 1,476
ROR 1,477
ROR 1,478
ROR 1,479
ROR 1,480
ROR 1,481
ROR 1,482
ROR 1,483
ROR 1,484
ROR 1,485
ROR 1,486
ROR 1,487
ROR 1,488
ROR 1,489
ROR 1,490
ROR 1,491
ROR 1,492
ROR 1,493
ROR 1,494
ROR 1,495
ROR 1,496
ROR 1,497
ROR 1,498
ROR 1,499
ROR 1,500
ROR 1,501
ROR 1,502
ROR 1,503
ROR 1,504
ROR 1,505
ROR 1,506
ROR 1,507
ROR 1,508
ROR 1,509
ROR 1,510
ROR 1,511
ROR 1,512
ROR 1,513
ROR 1,514
ROR 1,515
ROR 1,516
ROR 1,517
ROR 1,518
ROR 1,519
ROR 1,520
ROR 1,521
ROR 1,522
ROR 1,523
ROR 1,524
ROR 1,525
ROR 1,526
ROR 1,527
ROR 1,528
ROR 1,529
ROR 1,530
ROR 1,531
ROR 1,532
ROR 1,533
ROR 1,534
ROR 1,535
ROR 1,536
ROR 1,537
ROR 1,538
ROR 1,539
ROR 1,540
ROR 1,541
ROR 1,542
ROR 1,543
ROR 1,544
ROR 1,545
ROR 1,546
ROR 1,547
ROR 1,548
ROR 1,549
ROR 1,550
ROR 1,551
ROR 1,552
ROR 1,553
ROR 1,554
ROR 1,555
ROR 1,556
ROR 1,557
ROR 1,558
ROR 1,559
ROR 1,560
ROR 1,561
ROR 1,562
ROR 1,563
ROR 1,564
ROR 1,565
ROR 1,566
ROR 1,567
ROR 1,568
ROR 1,569
ROR 1,570
ROR 1,571
ROR 1,572
ROR 1,573
ROR 1,574
ROR 1,575
ROR 1,576
ROR 1,577
ROR 1,578
ROR 1,579
ROR 1,580
ROR 1,581
ROR 1,582
ROR 1,583
ROR 1,584
ROR 1,585
ROR 1,586
ROR 1,587
ROR 1,588
ROR 1,589
ROR 1,590
ROR 1,591
ROR 1,592
ROR 1,593
ROR 1,594
ROR 1,595
ROR 1,596
ROR 1,597
ROR 1,598
ROR 1,599
ROR 1,600
ROR 1,601
ROR 1,602
ROR 1,603
ROR 1,604
ROR 1,605
ROR 1,606
ROR 1,607
ROR 1,608
ROR 1,609
ROR 1,610
ROR 1,611
ROR 1,612
ROR 1,613
ROR 1,614
ROR 1,615
ROR 1,616
ROR 1,617
ROR 1,618
ROR 1,619
ROR 1,620
ROR 1,621
ROR 1,622
ROR 1,623
ROR 1,624
ROR 1,625
ROR 1,626
ROR 1,627
ROR 1,628
ROR 1,629
ROR 1,630
ROR 1,631
ROR 1,632
ROR 1,633
ROR 1,634
ROR 1,635
ROR 1,636
ROR 1,637
ROR 1,638
ROR 1,639
ROR 1,640
ROR 1,641
ROR 1,642
ROR 1,643
ROR 1,644
ROR 1,645
ROR 1,646
ROR 1,647
ROR 1,648
ROR 1,649
ROR 1,650
ROR 1,651
ROR 1,652
ROR 1,653
ROR 1,654
ROR 1,655
ROR 1,656
ROR 1,657
ROR 1,658
ROR 1,659
ROR 1,660
ROR 1,661
ROR 1,662
ROR 1,663
ROR 1,664
ROR 1,665
ROR 1,666
ROR 1,667
ROR 1,668
ROR 1,669
ROR 1,670
ROR 1,671
ROR 1,672
ROR 1,673
ROR 1,674
ROR 1,675
ROR 1,676
ROR 1,677
ROR 1,678
ROR 1,679
ROR 1,680
ROR 1,681
ROR 1,682
ROR 1,683
ROR 1,684
ROR 1,685
ROR 1,686
ROR 1,687
ROR 1,688
ROR 1,689
ROR 1,690
ROR 1,691
ROR 1,692
ROR 1,693
ROR 1,694
ROR 1,695
ROR 1,696
ROR 1,697
ROR 1,698
ROR 1,699
ROR 1,700
ROR 1,701
ROR 1,702
ROR 1,703
ROR 1,704
ROR 1,705
ROR 1,706
ROR 1,707
ROR 1,708
ROR 1,709
ROR 1,710
ROR 1,711
ROR 1,712
ROR 1,713
ROR 1,714
ROR 1,715
ROR 1,716
ROR 1,717
ROR 1,718
ROR 1,719
ROR 1,720
ROR 1,721
ROR 1,722
ROR 1,723
ROR 1,724
ROR 1,725
ROR 1,726
ROR 1,727
ROR 1,728
ROR 1,729
ROR 1,730
ROR 1,731
ROR 1,732
ROR 1,733
ROR 1,734
ROR 1,735
ROR 1,736
ROR 1,737
ROR 1,738
ROR 1,739
ROR 1,740
ROR 1,741
ROR 1,742
ROR 1,743
ROR 1,744
ROR 1,745
ROR 1,746
ROR 1,747
ROR 1,748
ROR 1,749
ROR 1,750
ROR 1,751
ROR 1,752
ROR 1,753
ROR 1,754
ROR 1,755
ROR 1,756
ROR 1,757
ROR 1,758
ROR 1,759
ROR 1,760
ROR 1,761
ROR 1,762
ROR 1,763
ROR 1,764
ROR 1,765
ROR 1,766
ROR 1,767
ROR 1,768
ROR 1,769
ROR 1,770
ROR 1,771
ROR 1,772
ROR 1,773
ROR 1,774
ROR 1,775
ROR 1,776
ROR 1,777
ROR 1,778
ROR 1,779
ROR 1,780
ROR 1,781
ROR 1,782
ROR 1,783
ROR 1,784
ROR 1,785
ROR 1,786
ROR 1,787
ROR 1,788
ROR 1,789
ROR 1,790
ROR 1,791
ROR 1,792
ROR 1,793
ROR 1,794
ROR 1,795
ROR 1,796
ROR 1,797
ROR 1,798
ROR 1,799
ROR 1,800
ROR 1,801
ROR 1,802
ROR 1,803
ROR 1,804
ROR 1,805
ROR 1,806
ROR 1,807
ROR 1,808
ROR 1,809
ROR 1,810
ROR 1,811
ROR 1,812
ROR 1,813
ROR 1,814
ROR 1,815
ROR 1,816
ROR 1,817
ROR 1,818
ROR 1,819
ROR 1,820
ROR 1,821
ROR 1,822
ROR 1,823
ROR 1,824
ROR 1,825
ROR 1,826
ROR 1,827
ROR 1,828
ROR 1,829
ROR 1,830
ROR 1,831
ROR 1,832
ROR 1,833
ROR 1,834
ROR 1,835
ROR 1,836
ROR 1,837
ROR 1,838
ROR 1,839
ROR 1,840
ROR 1,841
ROR 1,842
ROR 1,843
ROR 1,844
ROR 1,845
ROR 1,846
ROR 1,847
ROR 1,848
ROR 1,849
ROR 1,850
ROR 1,851
ROR 1,852
ROR 1,853
ROR 1,854
ROR 1,855
ROR 1,856
ROR 1,857
ROR 1,858
ROR 1,859
ROR 1,860
ROR 1,861
ROR 1,862
ROR 1,863
ROR 1,864
ROR 1,865
ROR 1,866
ROR 1,867
ROR 1,868
ROR 1,869
ROR 1,870
ROR 1,871
ROR 1,872
ROR 1,873
ROR 1,874
ROR 1,875
ROR 1,876
ROR 1,877
ROR 1,878
ROR 1,879
ROR 1,880
ROR 1,881
ROR 1,882
ROR 1,883
ROR 1,884
ROR 1,885
ROR 1,886
ROR 1,887
ROR 1,888
ROR 1,889
ROR 1,890
ROR 1,891
ROR 1,892
ROR 1,893
ROR 1,894
ROR 1,895
ROR 1,896
ROR 1,897
ROR 1,898
ROR 1,899
ROR 1,900
ROR 1,901
ROR 1,902
ROR 1,903
ROR 1,904
ROR 1,905
ROR 1,906
ROR 1,907
ROR 1,908
ROR 1,909
ROR 1,910
ROR 1,911
ROR 1,912
ROR 1,913
ROR 1,914
ROR 1,915
ROR 1,916
ROR 1,917
ROR 1,918
ROR 1,919
ROR 1,920
ROR 1,921
ROR 1,922
ROR 1,923
ROR 1,924
ROR 1,925
ROR 1,926
ROR 1,927
ROR 1,928
ROR 1,929
ROR 1,930
ROR 1,931
ROR 1,932
ROR 1,933
ROR 1,934
ROR 1,935
ROR 1,936
ROR 1,937
ROR 1,938
ROR 1,939
ROR 1,940
ROR 1,941
ROR 1,942
ROR 1,943
ROR 1,944
ROR 1,945
ROR 1,946
ROR 1,947
ROR 1,948
ROR 1,949
ROR 1,950
ROR 1,951
ROR 1,952
ROR 1,953
ROR 1,954
ROR 1,955
ROR 1,956
ROR 1,957
ROR 1,958
ROR 1,959
ROR 1,960
ROR 1,961
ROR 1,962
ROR 1,963
ROR 1,964
ROR 1,965
ROR 1,966
ROR 1,967
ROR 1,968
ROR 1,969
ROR 1,970
ROR 1,971
ROR 1,972
ROR 1,973
ROR 1,974
ROR 1,975
ROR 1,976
ROR 1,977
ROR 1,978
ROR 1,979
ROR 1,980
ROR 1,981
ROR 1,982
ROR 1,983
ROR 1,984
ROR 1,985
ROR 1,986
ROR 1,987
ROR 1,988
ROR 1,989
ROR 1,990
ROR 1,991
ROR 1,992
ROR 1,993
ROR 1,994
ROR 1,995
ROR 1,996
ROR 1,997
ROR 1,998
ROR 1,999
ROR 1,1000
ROR 1,1001
ROR 1,1002
ROR 1,1003
ROR 1,1004
ROR 1,1005
ROR 1,1006
ROR 1,1007
ROR 1,1008
ROR 1,1009
ROR 1,1010
ROR 1,1011
ROR 1,1012
ROR 1,1013
ROR 1,1014
ROR 1,1015
ROR 1,1016
ROR 1,1017
ROR 1,1018
ROR 1,1019
ROR 1,1020
ROR 1,1021
ROR 1,1022
ROR 1,1023
ROR 1,1024
ROR 1,1025
ROR 1,1026
ROR 1,1027
ROR 1,1028
ROR 1,1029
ROR 1,1030
ROR 1,1031
ROR 1,1032
ROR 1,1033
ROR 1,1034
ROR 1,1035
ROR 1,1036
ROR 1,1037
ROR 1,1038
ROR 1,1039
ROR 1,1040
ROR 1,1041
ROR 1,1042
ROR 1,1043
ROR 1,1044
ROR 1,1045
ROR 1,1046
ROR 1,1047
ROR 1,1048
ROR 1,1049
ROR 1,1050
ROR 1,1051
ROR 1,1052
ROR 1,1053
ROR 1,1054
ROR 1,1055
ROR 1,1056
ROR 1,1057
ROR 1,1058
ROR 1,1059
ROR 1,1060
ROR 1,1061
ROR 1,1062
ROR 1,1063
ROR 1,1064
ROR 1,1065
ROR 1,1066
ROR 1,1067
ROR 1,1068
ROR 1,1069
ROR 1,1070
ROR 1,1071
ROR 1,1072
ROR 1,1073
ROR 1,1074
ROR 1,1075
ROR 1,1076
ROR 1,1077
ROR 1,1078
ROR 1,1079
ROR 1,1080
ROR 1,1081
ROR 1,1082
ROR 1,1083
ROR 1,1084
ROR 1,1085
ROR 1,1086
ROR 1,1087
ROR 1,1088
ROR 1,1089
ROR 1,1090
ROR 1,1091
ROR 1,1092
ROR 1,1093
ROR 1,1094
ROR 1,1095
ROR 1,1096
ROR 1,1097
ROR 1,1098
ROR 1,1099
ROR 1,1100
ROR 1,1101
ROR 1,1102
ROR 1,1103
ROR 1,1104
ROR 1,1105
ROR 1,1106
ROR 1,1107
ROR 1,1108
ROR 1,1109
ROR 1,1110
ROR 1,1111
ROR 1,1112
ROR 1,1113
ROR 1,1114
ROR 1,1115
ROR 1,1116
ROR 1,1117
ROR 1
```

- 154 **DFLTO 1 S:** Broj uređaja na koji se trenutno vrši ispis, ili je trajno usmeren naredbom CMD.
- 155 **PRTY 1 R:** Interno za u/i sa kasetofona.
- 156 **DPBW 1 S:** "Primiti" bajt sa kasetofona.
- 157 **MSGFLG 1 S:** Ispis poruka operativnog sistema: bit7=1 ispis kontrolnih poruka, bit 6=1 ispis poruka o greškama.
- 158 **PR1/2 2 S:** Interno za upis sa kasetofona.
- 160 **TIME 3 R:** Časovnik „realnog vremena“.
- 163 ----- 2 : "Privremeni smestaj za podatke.
- 165 **RPTN 1 R:** "Vremenska kontrola za kasetofon.
- 166 **BUFPNT 1 P:** "Preskok u baferu za kasetofon.
- 167 **INBIT 1 R:** Interno RS232/kasetofon.
- 168 **BITCI 1 R:** Interno RS232/kasetofon.
- 169 **RINONE 1 S:** "RS232: Provera start bita.
- 170 **RIDATA 1 "RS232:** Primljeni karakter.
- 171 **RIPRTY 1 R:** "RS232: Stanje parity bita.
- 172 **KAL 2 P:** "Privremeno za skrolovanje ekrana i kaset. bafer.
- 174 **EAL 2 P:** Adresa poslednjeg bajta se šalje sa SAVE.
- 176 **CMPO 2 B:** Interno kasetofon.
- 178 **TAPEI 2 P:** Početak bafera za u/i sa kasetofona; postavlja se samo u inicijalizaciji računara pa je promenom TAPEI moguće koristiti bilo koji deo memorije za kas. bafer.
- 180 **BITTS 1 B:** "RS232: brojčak poslanih bitova.
- 181 **NXTBIT 1 S:** "RS232: sledeći bit za slanje, kasetofon: primljena oznaka „kraj trake“.
- 182 **RODATA 1 R:** "RS232: Karakter koji se šalje.
- 183 **FNLEN 1 I:** Dužina naziva datoteke za OPEN.
- 184 **LA 1 I:** Logički broj veze preko koje je izvršena poslednja komunikacija.
- 185 **SA 1 I:** Sekundarna adresa vezana za LA.
- 186 **FA 1 I:** Prva adresa (broj uređaja) vezana za LA.
- 187 **FNADR 2 I:** Početna adresa naziva datoteke za OPEN.
- 188 **PROPTY 1 I:** "RS232 "Parity bit.
- 190 **BSBK 1 B:** "Brojač ispisanih/upisanih blokova sa kasete.
- 191 **MYCH 1 R:** "Bajt koji se šalje preko serijskog interfejsa.
- 192 **CAS1 1 S:** Kontrola kaset. motora. U okviru IRQ rutine je ugrađena logika koja na osnovu stanja ove varijable i tastera na kasetofonu uključuje ili isključuje motor.
- 193 **STAL 2 P:** "Privremeni pokazivač za rad sa periferim uređajima.
- 195 **MEMU5 2 P:** "Privremeni pokazivač za određivanje početne adrese za LOAD.
- 197 **LSTX 1 R:** Broj tastera koji je trenutno pritisnut; postavlja se pri svakom IRQ; vrednosti od 0-64 (64= nijedan taster nije pritisnut) služe za određivanje ASCII koda.
- 198 **NDX 1 S:** Broj ASCII kodova u redu za tastaturu (KEYD) koji čekaju na obradu.
- 199 **RVS 1 S:** 1=ispis na ekran u inverznom obliku, 0=normalan ispis; direktna promena vrednosti ove varijable je identična ispisu kontrolnih karaktera 18 i 146.
- 200 **INDX 1 I:** Logička dužina linije upisane naredbom INPUT (ili rutinom CHRIN za tastaturu); ako je upis počeo u prvoj koloni, ujedno i apsolutna dužina upisanog stringa.
- 201 **LXSP 2 I:** "XY pozicija kursora na početku INPUT.
- 203 **SFDX 1 S:** "Pri određivanju ASCII koda.
- 204 **BLNSW 1 S:** Kontrola kursora; ako je vrednost 0, kursor se pojavljuje na ekran bez obzira što se ne očekuje pojavu kursora.
- 205 **BLNCT 1 B:** "Brojač za trajanje jednog treptaja kursora.
- 206 **GOBLN 1 R:** Karakter koji se trenutno nalazi „ispod“ kursora.
- 207 **BLNON 1 S:** Status kursora u jednom ciklusu treptaja: 0=kursor se ne vidi, 1=kursor se vidi.
- 208 **CRSW 1 I:** INPUT ili GET sa tastature; ako je 0, biće izvršen upis cele linije (INPUT, do pririska na RETURN) i njegova vrednost premenjena u CRSW=0; ako je >0 biće upisan samo jedan karakter (GET); šira objašnjenja su data uz rutinu CHRIN za slučaj upisa sa tastature
- 209 **PNT 2 P:** Apsolutna adresa ekranske pozicije na kojoj je trenutno PRINT pozicija.
- 211 **PNTR 1 P:** Preskok (offset) od PNT do trenutne PRINT pozicije na liniji; može biti i veći od 40 ako su linije logički povezane.
- 212 **QTSW 1 S:** Indikator ispisu neparnog broja znakova navoda; ako je QTSW<->0 editor se ponaša kao da je ispisan neparni broj znakova navoda pa svi kontrolni karakteri (sem 13 i 14 i 20) gube funkciju.
- 213 **LNMX 1 I:** Fizička dužina ekranske linije.
- 214 **TBLX 1 P:** Fizički broj linije na kojoj je kursor.
- 215 ----- 1 : "Pomoćna varijabla pri prevodenju ekranskog koda u ASCII.
- 216 **INSRT 1 S:** Indikator potrebe INS tastera; ako je INS taster upotrebljen za otvaranje slobodnih mesta u liniji, INSTR služi kao brojač ubačenih karaktera; dok je vrednost veća od 0 editor je u takozvanom INSERT modu pa kontrolni karakteri (sem 13 i 14) gube funkciju.
- 217 **LDTB1 26 T:** Tablica povezanosti kontrolnih linija; sadrži više bajtova apsolutnih adresa svake linije sa bit 7=1; ako je linija logički povezana sa prethodnom bit 7=0.
- 243 **USER 2 P:** Adresa PRINT pozicije u kolor. RAM-u.
- 245 **KEYTAB 2 P:** "Pokazivač na jednu od četiri tablice pri prevodenju LSTX u ASCII kod, u zavisnosti od stanja SHIFT, COMM i CTRL tastera.
- 247 **RBUF 2 R:** "RS232: Početna adresa ulaznog bafera.
- 249 **ROBUF 2 P:** "RS232: Početna adresa izlaznog bafera.
- 251 **FREKZP 4 I:** Slobodne lokacije; vrlo se često koriste u programima jer su uvek sigurno slobodne lokacije u nultoj strani.
- 255 **BASZPT 1 I:** "Koristi bejzick pri izvođenju STFS funkcije.
- 256 **STACK 255 I:** Stek mikroprocesora (od 511 na niže), stek za GOSUB, FOR ... NEXT, radni prostor za STFS funkciju (od 256 na više).
- 512 **BUF 89 R:** INPUT bafer. INPUT sa bilo kog uređaja privremeno smešta karaktere u ovaj prostor dok ne detektuje kod 15, kada se string prosleđuje na obradu; u direktnom modu ujedno i radni prostor za tokenizaciju naredbi itd.
- 601 **LAT 10 T:** Tablica logičkih adresa svih veza koje su u tom trenutku otvorene.
- 611 **FAT 10 T:** Tablica vrši adresa (brojevi uređaja) vezanih za LAT.
- 621 **SAT 10 T:** Tablica sekundarnih adresa vezanih za LAT.
- 631 **KEYD 10 R:** Bafer za tastaturu; organizovan kao red u kome se čuvaju kodovi tastera koji čekaju na obradu.
- 641 **MEMSTR 2 P:** Najniža memorijska adresa; postavlja se u inicijalizaciji operativnog sistema i na osnovu nje bejzick pri svojoj inicijalizaciji određuje najnižu RAM lokaciju koju može da koristi.
- 643 **MEMISZ 2 P:** Najviša memorijska lokacija; ista nazena kao MEMSTR.
- 645 **TIMOUT 1 S:** "Preprečava vremensku kontrolu odziva perifernog uređaja u slučaju da se koristi IEEE inrefex kartica; u osnovnoj konfiguraciji računara nije od značaja.
- 646 **COLOR 1 R:** Broj boje kojom se vrši ispis.
- 647 **GDCL 1 R:** Boja pozadine „ispod“ kursora.
- 648 **HIBASE 1 P:** Strana na kojoj počinje video memorija niske rezolucije (viši bajt apsolutne adrese); ovo je vrednost koju koristi editor i mora se usaglasiti sa adresom koja je zadata video-procesoru (VIC) ako se želi promena.
- 649 **XMAX 1 S:** Maksimalna dužina bafera za tastaturu (<=10).
- 650 **RPTFLG 1 S:** Kontrola automatskog ponavljanja pritisnutog tastera; ako je bit 7=1, svi tasteri imaju mogućnost auto-ponavljanja; ako je bit 6=1, svi tasteri gube ovu osobinu; ako je RPTFLG=0, auto-ponavljanje poseduju samo tasteri za kontrolu kursora i razmaknica.
- 651 **KOUNT 1 B:** "Brojač za brzinu auto-ponavljanja.
- 652 **DELAY 1 B:** "Brojač za razmak između dva ponavljanja.
- 653 **SHFLAG 3 S:** Status SHIFT, COMM i CTRL tastera; bit 0=1: pritisnut SHIFT, bit 1=1; opritnutu COMM, bit 2=1; pritisnut <-TRL.
- 654 **LSTSHF 1 R:** "Prethodno stanje SHFLAG.
- 655 **KEYLOG 2 V:** Vektor za rutinu koja na osnovu SHFLAG postavlja pokazivač KEYTAB. Nije potprogram, pa ako se vektor menja, izlazak iz ove rutine mora biti sa JMP 60128.
- 657 **MODE 1 S:** bit 7=1: zabrana promene seta karaktera upotrebom COMM+SHIFT tastera; postavlja se ispisom kontrolnih karaktera 8 i 9 ali direktna promena MODE ima potpuno isti efekat.
- 658 **AUTODN 1 S:** "Koristi editor kao indikaciju potrebe skrolovanja ekrana.
- 659 **MS1CTR 1 R:** RS232: Kontrolni registar.
- 660 **MS1CDR 1 R:** RS232: Komandni registar.
- 661 **MS1AJB 2 R:** RS232: Nestandardna brzina prenosa (ako se takva zada u okviru OPEN).
- 663 **RSSTAT 1 S:** RS232: STATUS varijabla. Isto kao STATUS (141) ali za RS232.
- 664 **BITNUM 1 B:** "RS232: Broj bitova preostao za slanje.
- 665 **BAUDOF 2 R:** RS232: Brzina prenosa jednog bita u mikrosekundama (praktično broj otkucaja sistemskog časovnika mikroprocesora).
- 667 **RIDBE 1 P:** RS232: Preskok za trenutno poslednji karakter u ulaznom baferu.
- 668 **RIDBS 1 P:** RS232: Preskok za trenutno prvi karakter u ulaznom baferu.
- 669 **RODS 1 P:** RS232: Preskok za trenutno prvi karakter u izlaznom baferu.
- 670 **RODBE 1 P:** RS232: Preskok za trenutno poslednji karakter u izlaznom baferu.
- 671 **IRQTMP 2 R:** Privremeni smestaj IRQ vektora (CINV) za vreme komunikacije sa kasetofonom; kasetofon zahteva posebnu IRQ rutinu pa se CINV vektor menja; na ovaj način se obezbeđuje da eventualna izmena od strane korisnika standardnog CINV vektora bude sačuvana.
- 673 **ENABL 1 S:** "RS232: Vrednost potrebna za generisanje kontrolnog bajta za registar CIA čija kojim se startuje/zaustavlja prenos podataka; ujedno sinhronizacija RS232/serijski interfejs.
- 674 ----- 4 : "Privremeni radni prostor za komunikaciju sa kasetofonom.
- 678 **PALNTC 1 S:** "Indikator sistema 0=NTSC, 1=PAL.
- 679 **XXXXXX 89 I:** Slobodne lokacije.
- 678 **IEROR 2 V:** Bejzick rutina za ispis poruka o greškama.
- 770 **MAIN 2 V:** Radni početak bejzika.
- 772 **TOKENZ 2 V:** Tokenizacija bejzick linija.
- 774 **IOPLV 2 V:** Ispis službenih reči u okviru LIST.

Ovaj tekst je namenjen najviše onim vlasnicima „spektruma“ koji nemaju mogućnosti ili nameru da kupuju disk ili mikrodrayve, a ipak bi hteli da poboljšaju upotrebljivost svog računara pri pisanju programa i zabavi. Prekrajanje ROM-a danas, kada jedan eptom od 16 K nije skuplji od 1500 dinara (15 din), predstavlja, bez sumnje, najefikasniju zabavu. Izmene u ROM-u koje slede treba više shvatiti kao predlog i za razmišljanje — one su ograničene jedino zvanjem i maštom programera.

Većina vlasnika „spektruma“ je, verovatno, primetila da kod „spektruma“ bez mikrodrayva postoje četiri neiskorišćene naredbe. To su MOVE, ERASE, CAT i FORMAT. Na njihovo se mesto dosta jednostavno mogu ubaciti nove naredbe.

Glavni zametak svih bejzik komandi se nalaze u tabeli koja počinje od adrese &1A7A. Tu je za svaku naredbu naznačena njena klasa, potrebni separatori i izvršna adresa. Na primer, klasa 0 znači da uz naredbu ne idu nikakvi operandi. Takve naredbe su NEW, STOP CLS itd. Klasa 3 znači da uz naredbu može slediti numerički izraz. Clear naredbe su RUN i TAKE. Klasa 6 znači da uz naredbu mora slediti numerički izraz — tu spada, na primer, GO TO. Klasa 8 označava da iz naredbe moraju slediti dva numerička izraza, razdvojena zarezom — tu spadaju POKE i OUT.

Za izmenu naredbe je potrebno na odgovarajuće mesto u tabeli upisati klasu naredbe i njenu izvršnu adresu. Tabela sa imenima naredbi počinje na adresi &0095 — treba paziti da se ne promeni ukupan broj i redosled tokena, inače će račun-

nar ispisivati sasvim druge naredbe.

Umesto nekorišćenih naredbi, autor je ubacio sledeće naredbe: QSAVE (quick save), QLOAD (quick load) i FRE (ispisuje slobodnu memoriju za bejzik) dok je četvrto mesto, zasad, slobodno.

Izmene u tabeli tokena:

STARO:
& 011F 43 41 D4 46 4F 52 4D 41 D4 4D 4F 56 C5 45 52 41 53 C5 — „CAT“, „FORMAT“, „MOVE“, „ERASE“

NOVO:
& 011F 46 52 C5 46 4F 52 4D C1 51 53 41 56 C5 51 4C 4F C4 — „FRE“, „FORMA“, „QSAVE“, „QLOAD“

Izmene u tabeli parametara naredbi:

STARO:
& 1B0A 0A 2C 0A 00 (MOVE)
& 1B10 0A 00 93 (FRASE)
& 1B14 00 93 17 (CAT)

NOVO:
& 1B0A 08 00 6E 38 (QSAVE)
& 1B10 03 96 38 (QLOAD)
& 1B14 00 BE 38 (FRE)

Za one koji dosta koriste mašinski jezik će dobro doći naredne izmene, koje omogućavaju upis i ispis u heksadecimalnom formatu. Za upis pre broja treba staviti znak „&“. Broj mora biti ceo, pozitivan i najviše sa četiri cifre, mogu se upisivati i mala i velika slova (A i F), dok će se u listingu pojaviti uvek velika slova. Za ispis treba pre brojnog izraza staviti znak „%“ (procent), to jedino ima smisla kod naredbe PRINT. I ovdje važi ograničenje od četiri cifre. Znak „%“ može stajati ispred varijable ili numeričke formule.

Upis:

STARO:
& 2684 CD 88 2C CALL &2088
NOVO:
& 2684 CD EC 38 CALL &38EC
Ispis:
STARO:
& 202C CD FB 24 CALL &24FB
NOVO:
& 202C CD 29 39 CALL &3929

Da bi sve ove naredbe i funkcije i radile, treba još uneti i njihove izvršne rutine. One se nalaze u listingu i 1 treba ih ukucati u GENS ili neki drugi assembler i asemblirati (naravno reiocirano). Potprogrami za SAVE i LOAD su, zbog štednje prostora, dati u nex-listu. Treba ih uneti tako da u EPROM-u počinju od adrese &3974. Inače, ovaj sistem ubrzanog snimanja je oko 2 i po puta brži od normalnog, što je, po nekim iskustvima, i najveća brzina pri kojoj je učitavanje još dovoljno pouzdano. Radi jednostavnosti, moguće je snimati samo blok memorije. Zaglavlje sadrži samo 4 bajta koji označavaju početak i dužinu bloka. Pri QSA-

LISTING 1

```

10
28 1  IZVRŠNE RUTINE
38 0  ORG &386E
48 0  OSUŠE COMMAND
60 0  CALL &1E99 15estis dužinu
80 0  PUSH BC 1bloka u BC
90 0  CALL &1E99 1Adresa početka
100 0  PUSH BC 1bloka.
110 100 POP IX
120 0  CALL OSUŠE2
130 148 CALL &1B05F 1Istiranje BREAK
150 158 RET 1Istisira i vraća-
170 170 OSUŠE PUSH DE 1ne boje okvira.
180 180 PUSH IX
190 1D IX,0
200 280 ADD IX,SP
210 1D DE,4
220 230 CALL OSB
230 230 POP IX
240 240 POP DE
250 250 CALL OSB
260 260 RET
270
280 280 I QLOAD COMMAND
290 290 CALL &1E99 15estis početnu
300 310 PUSH HL 1adresu u BC.
320 320 PUSH HL 1Naravno mesta za
330 330 OLH LD IX,2 1tuži, headers.
340 340 ADD IX,SP
350 350 LD DE,4
360 360 CALL OLB 1Učitavanje hea-
370 370 JR NC,OLH 1dera.
380 380 POP BC
390 390 POP IX
400 400 POP DE
410 410 LD B,0 1Ukoliko nije zad-
420 420 OR C 1a adresa upis-
430 430 JR S,SB 1tuziva se adresa
440 440 PUSH BC 1iz headers.
450 450 POP IX
460 460 SBR CALL OLB
470 470 CALL &1B05F
480 480 RET C
490 490 RST 8
500 500 DEFB 26 1fame loading
510 510
520 520 I FRE COMMAND
530 530 LD A,0 1Istiranje kanala
540 540 CALL &1601 1za ispis, ore.
550 550 XOR A
560 560 LD DE,&1FE-1 10
570 570 CALL &1000A 1Ispis teksta.
580 580 CALL &1F10A 1Istina za izračun.
590 590 LD HL,0 1slobodne memorije.
600 600 OR A
610 610 SBC HL,BC
620 620 LD B,H
630 630 LD C,L
640 640 CALL &2028 15estis sadržaj BC
650 650 I na kalkulatorski stek.
660 660 CALL &20E3 1Ispis zadnje vred-
670 670 nosti sa kalk. steka.
680
690 LD A,13
700 RST &10
710 710 I FRE DEFB 13 1'Nov red.
720 720 DEFB "Free memory"
730 730 DEFB "****"
740
750 750 I HEX UPIS
760 760 CP "H"
770 770 JP &2C038
780 780 POP HL 1Dobaci RET-adresu.
790 790 CALL &2038 1'Proveri, da li je
800 800 I u toku izvršavanja pro-
810 810 grama ili provera sintakse.
820 820 JP &2C028 1Dov je RUN-tine.
830
840 LD DE,0
850 LD B,4 1Max. 4 cifre.
860 860 HIL RST &20 1Istina sledići znak.
870 870 SUB &3 1Razlika između
880 880 IHEC11 koda i br. vrednosti.
890 890 JP C,HE
900 900 CP 18
910 910 JP C,DEC
920 920 SUB 7 1Plus razlika kod
930 930 I slova.
940 940 RES 5,0 1'Pretvori mala
950 950 I slova u velika.
960 960 JP NC,HE 1Istina non bit.
970 970 CP 10
980 980 JP C,HE 1Isamo od 0 do F.
990 990 RES 5,(HL) 1U listinu de sva
1000 1000 I slova biti velika.
1010 1010
1020 1020 DEC DE 1Ihovanje sa 16.
1030 1030 ADD HL,HL 1Razlika pome-
1040 1040 ADD HL,HL 1tore za jedan
1050 1050 ADD HL,HL 1tuloval.
1060 1060 LD E,A
1070 1070 LD D,0 1Uključivanje nove
1080 1080 ADD HL,DE 1cifre.
1090 1090 EX DE,HL 1(RST &20 kvazi HL)
1100 1100 DJNZ HIL
1110 1110 RST &20
    
```

```

1120 HLD B,D
1130 LD C,E
1140 CALL &2028 15estis broj na
1150 JP &2695 1kalkulati. stek.
1160
1170 I HEX ISPIS
1180 RST &10
1190 CP "2"
1200 JP NC,&24FB
1210 POP AF 1Dobaci RET-adresu.
1220 RST &20 1Istina sledići znak.
1230 CALL &24FB 1Istina za izrač-
1240 I navanje rezultata formule.
1250 BIT 6,(IV) 1Riko je zadnja
1260 DEFB &2038 1Istina stek.
1270 1270 CALL &1F1FC 1'Srećna ispis
1280 I vrednosti sa steka
1290 I Iritiliko provera sintakse.
1300 1300 CALL &1E99 15estis vredn. u BC.
1310 1310 LD B,"5" 1'Preiz za hex, n.
1320 1320 RST &10 1Istina ispisivanja.
1330 1330 LD B,0 14 cifre naučiva.
    
```

LISTING 2

```

10
20 20 IHEKSKIRANI INTERPT
30 30
40 40 ORG &0066E
50 50 LD A,0 15estis (RST)
60 60 CALL &1038 1Adresa rutine.
70 70 LD HL,&1038 1Adresa rutine.
80 80 PUSH HL
90 90 LD A,&3E
100 100 JP &044A 1Inkorišćen
110 110 Istorisator u ROM.
120 120 ORG &0448
130 130 LD A,0 15estis (RST),SP
140 140 LD IV,&5C3A 1Iv mora nositi
150 150 LD IV,&491,2 1tozu vrednost u
160 160 IHEC11
170 170 IM 1
180 180 EI
190 190 RST 8
200 200 DEFB 12 1IBREAK-CONT
210 210 I'revats.
    
```

LISTING 3

```

10 10 I START/HEM
20 20 LD C,A
30 30 ORG &1107
40 40 LD A,&10B
50 50 LD B,&10F
60 60 LD C,&10E
70 70 LD D,&000,0,0,0,0
80 80 LD B,&000
90 90 LD B,&000 1Istisre se samo
100 100 IHEC11
110 110 LD HL,&0000 1Istisistehki
120 120 LD C,0 1Istisistehki
130 130 LD HL,&0000 1Istisistehki
140 140 DJNZ C
150 150 LD HL,0
160 160 DJNZ C
170 170
180 180 LD C,&5C4A,BC 1Istisistehki
190 190 LD C,&5C3B,DE 1Istisistehki
200 200 LD C,&5C3C,HL 1Istisistehki
210 210 EXX
220 220 INC C
230 230 JP Z,&12119 1'HEM.
240 240 LD HL,&0000 1'Fizički ROM.
250 250 LD HL,&1F50 1Adresa za UDG.
260 260 LD HL,&0000 1Istisistehki
270 270 LD HL,&0000 1Istisistehki
280 280 LD HL,&0000 1Istisistehki
290 290 LD HL,&0000 1Istisistehki
300 300 JP &12121 1'HEM.
    
```

QUICK SAVE/LOAD

Najpre otisnite he- loader i startajte ga sa adresom 2F00 po red, unesite mašinski program, ENTER približite tek na kraju svakoga reda, dokle otisnete deveti bajtova. Osim od njih će biti upisani u memoriju dok je deveti zaduzen za proveru korektnosti učitavanja.

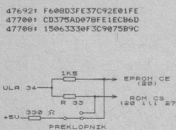
```

10 KEM CTRL CODE HEX LOADER
20 BORDER I1 PAPER 11, INK 71 P
0K2 2568,20
50 CLEAR 254991 POKE 256,50,01
PRINT AT 20,0
40 INPUT "START ADDR: " A1
"CODE AD (A1) " ADDR (A1)3799
"IF I1 [C17 THEN POKE A,X1 LET A
=A+1 LET C=C+X
90 NEXT I1 LET A=A+01 IF C=256
"INT (C/256)X THEN PRINT A1 "
"ARR LET A=A+01 GO TO 50
90 PRINT "I1 FLASH I1:ERROR!"
BEEP 1 11 GO TO 50
    
```

CTRL code hex list

```

474761 F30E121900A06A0D3
474801 CD33728F8C20F877
474921 82DCDC839635CD49
475001 C839D6D607C4DE7DC
475081 C0B13700233E70F84F
475161 FE1FD01B78B720E44A
475241 6C0B1379A7B720E256
475321 863819FEC937CB152F
475401 C839D6D61918063E
475481 37CD333FAF18EF0633
475561 C839E33C397910E113
475641 82C31E18C4FC9F397
475721 36C0C3FED8E166401A
475801 4FBFC803B35A0F3A34
475881 21200270F272C805A0
475961 20FC0273A5E0B967D
476041 82C0373A36E478FE4A
476121 11308E82420F1864DD9
476201 30FC43B85AD26E065C
476281 96C33D523A0D007584
476361 087C0B6702228622C8
476441 1B789728EDC253A83
476521 07CADA08633BA2C0C
476601 E13770C3B3AD0A79A
476681 8DC08DFEA96440286D
476761 779274F78A96607FF
    
```


ve treba navesti početnu adresu i dužinu bloka, razdvojene zarezom, dok pri QLOAD postoji mogućnost relacijiranog upisa, ako se uz QLOAD dodaj adresa, ako želimo upis. Navodnike ne treba stavljati jer nema imena bloka. Čeksum se šalje nakon svakih 256 bajtova za razliku od originalnog sistema, što znači da bi eventualnom pogrešnom upisu nekog bita na početku bloka greška

neće biti detektovana tek na kraju učitavanja, va praktično istog momenta.

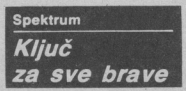
Za ovako ubrzano snimanje su, ipak, potrebni kvalitetniji kasetofoni i dobre kasete.

Ovim rutinama je popunjeno oko 500 bajtova u praznom delu ROM-a, koji, inače, počinje na adresi 4386E i dugačak je 1170 bajtova. Kompatibilnost sa komercijalnim programima nije narušena.

Na listingu 2 data je rutina koja omogućuje nemaskirani interapt na „spektrum“u. Pritiskom na NMI taster, koji treba naknadno ugraditi, moguć je uspešan povratak u bejzik (sa porukom Break-cont repeats) u 39 slučajeva, kao što su razna blokiranja, zaštićene igre itd. Jedino ako dođe do promene određenih sistemskih promenljivih, povratak neće biti uspešan. Za takve tvrdokorne slučajeve predviđena je izmena, data u listingu 3, koja menja način inicijalizacije računara pri resetu. Nema provere ni brisanja memorije, već se fizički RAM-TOP postavlja na 65535, RAM-TOP na 23999, a UDG karakter set se ne kopira na kraj memorije. Ovim je postignuto da celokupno područje od 24000 do 65535 ostane nedirnutu pri resetovanju. Naravno, treba ugraditi i reset taster, ako ga već nemate. Tehnika pripreme ROM-a za programiranje opisana je u tekstu „ROM od sedam milija“ (Računari 6 i 7).

Za ugrađivanje eproma u „spectrum“ postoji više načina. Može se staviti na mesto originalnog ROM-a, ali tada treba invertovati signal na nožici 27 — za to može da posluži i jedna od neiskorišćenih kapija u IC 24 (74 LS 00). Moguće je eprom priključiti preko konektora na zadnjoj strani, mada je sam konektor gotovo skuplji od eproma. Možda je najbolje eprom priključiti paralelno postojećem ROM-u i preklonikom birati koji ROM ćemo koristiti. Način vezivanja dat je na priloženoj šemi. Umesto mehaničkog prekidača, može se, kao u tekstu „ROM od sedam milija“ upotrebiti i elektronski, gde bi se izbor ROM-a vršio OUT instrukcijom.

Petar Putnik

U Računarima, a i u drugim časopisima, bio je spominjan uređaj pomoću koj se može bilo koji (zaštićen) program iz „spektruma“ snimiti na mikrodajv ili traku na taj način da se ceo RAM pošalje na medijum za snimanje. Ova se može postići i bez navlake tog uređaja iz Engleske ubacivanjem odgovaraju-

```

10
20 J
30 J
40
50 ORG 15000
60 LD IX,IX:#4000
70 LD DE,2
80 ORL HL,B
90 JR C,HOK
95 EI
100 RST 8
110 DEFB 26 1Tape loadins error.
120 HOK LD HL,(#4000)
130 LD R,H
140 LD R,L 1SP ne sme imati
150 JR Z,L8B tvrdnost 0.
160 LD SP,(#4000)
170 LD R,A
180 LD DE,#C000
190 ORL HL,B
200 RST 8 HC:SDVIC U slučaju greške
210 Ikod učitavanja na NMI rutinu.
220 POP IV
230 POP IX
240 POP DE
250 POP BC
260 POP HL
270 POP HL
280 POP HL
290 POP BC
300 POP BC
310 POP DE
320 EX HF,RF
330 POP RF
340 POP RF
350 JR PD:SDIBL
360 EI
370 DISSEP CP #3F
380 IN I
390 JR Z:HODE1
400 JR I
410 HODE1 POP RF
420 RET
430
440 NMI-RUTINA
450 BDISC LD SP,(#5CE2) :RAMTOP
460 DEB DP,SP
470 LD HL,#1030 Adresa rutine
480 PUSH H prekida.
490 LD R,#3D
500 JR #0404 Heistor:izmena
510 PUSH H prekursor u ROM.
520 ORG #0404
530 LD R,A
540 LD IV,#C3D:SP
550 LD IV,#C3D:SP
560 LD IV,(IV+9),2
570 IN I
580 RST 8
590 DEFB 12
600
610 NMI RUTINA
620 ORG #32FF
630 DEFB 0FF 1Dvo je zbon komandni
640 PUSH AF brosi sa nekim izrama.
650 PUSH AF
670 BODEF LD R,C
680 OUT (R),R
690 LD R,#FE
700 IN R,(#FE) :Taster "C".
710 LD R,A
720 JR NZ:IKT
730 POP AF
740 RET :Povratak u program.
750 LD R,#7E
760 IN R,(#7E)
770 BIT 4,R
780 JR Z:SDIC
790 BIT 2,R :Taster "M".
800 LD R,A
810 OUT (#FE),R
820 JR NZ:BDEFF
830 SNIMANJE KELE MEMORIJE I STANJE
840 PROCESORA NA TRAKU
850 LD R,A :I:Trasfer I registra
860 LD R,A :I:IFF2-a u RF.
870 PUSH AF
880 EX HF,RF
890 PUSH H
900 PUSH BC
910 PUSH DE
920 PUSH HL
930 EXX
940 PUSH BC
950 PUSH HL
960 PUSH IX
970 PUSH IX
980 PUSH IV
990 LD HL,(#4000)
1000 EXX
1010 LD (1810),SP
1020 LD IX,#4000
1030 LD DE,2
1040 ORL QSB
1050 LD (#4000),HL
1060 LD IX,#4000
1070 LD DE,#0000
1080 LD HL,REST :Smeti na stek
1090 LD R,A :I:adresa rutine za vracanje
1100 PUSH H :Isadržajje registra.
1110 LD QSB
1120 SCF
1130 SCF
1140 RET * :Nastavak preko RST0.
1150 GSB EDU #3703
1160 GSB EDU #3703
    
```

će rutine u „spektrum“u. ROM. O načinu izmene ROM-a možete pročitati u članku „Poboljšanje spektrumov ROM-a“.

Da bi se sačuvalo kompletno stanje „spectruma“, potrebno je na kraju snimiti ceo RAM, sadržaj svih registra procesora, kao i statuse interapt flip-flova IFF 1 i IFF 2. Sa snimanjem mora biti i nemena problema, da se snimanje registra obavlja tako što se njihov sadržaj pomoću PUSH instrukcije pošalje na mašinski stek. Prilikom učitavanja, koje se obavlja komandom PRINT US 15000, prvo se učitava SP (stek mora biti na istom mestu kao i pri SAVE), a zatim kompletni RAM. Nakon uspešnog učitavanja, iz steka se „vade“ sadržaji svih registra i adresa prekida i program se izvršava dalje kao da i nije bilo prekida.

U listingu je korišćen sistem ubrzanog snimanja, čije su rutine za SAVE/LOAD bajtova date u tekstu „Makazama po ROM-u“. Ukoliko neko želi da snimanje obavlja standardnim „spektrumovim“ rutinama, treba biti odgovarajućim mestima u listingu ubaci potrebne izmene. Treba dodati LD A, FF i SCF (ovo samo kod LOAD), a i pozive subrutina treba tako obaviti da se preskoče naredbe LD HL,#03F3 i PUSH HL, inače će biti problema sa interaptom.

Ukoliko dođe do greške priklonice učitavanja, neće biti ispisano „Tape loading error“ već „Break-cont repeats“ preko rutine za povratak u bejzik. Ovo je urađeno zbog toga da bi se izbegao eventualni krah zbog različitih RAMTOP-ova prilikom SAVE i LOAD.

Da bi čitav sistem funkcionisao, potrebno je u „spectrum“ ugraditi taster i vezati ga između mase i nožice NMI procesora, a na adresu 0066 treba staviti naredbu J3E0E1. Pritiskom na NMI taster prekida se izvršavanje programa i na borderu se pojavljuje linije kao indikator. Tada imamo tri mogućnosti: pritiskom na taster „C“ (continute) nastavlja se izvršavanje programa, pritiskom na dugme „B“ se vraćamo u bejzik, a pritiskom na „M“ se šalje cela memorija na traku (pre toga, naravno, treba startovati kasetofon).

Postoji mogućnost da se NMI ulaz aktivira i prilikom otpuštanja tastera i tako nakon učitavanja nemoćno imati autostart. Da bi se to izbeglo, taster ne treba direktno vezati na nožicu NMI, već preko kondenzatora kož može dodati i opciju za snimanje ekrana na traku.

Glavna korist od ove rutine nije razbijanje zaštita (snimak se može učitati samo „spectrumom“ koji ima iste rutine na istoj adresi), već mogućnost snimanja bilo koje trenutne pozicije na traku kod komplektnih igara kao i mogućnost kasete. Ko želi, može dodati i opciju za snimanje ekrana na traku.

Petar Putnik

Pored katastrofalne sintakse, rad sa mikrodajvom ima

45 jedan problem: katalog naredbu. Pošto smo sintaksu već sređili u „računarima“ 6 („Sintaksni teror“), na red je došao katalog. Pre svega, možemo da koristimo neki program koji će poboljšati CAT naredbu, ali to nije ni suviše praktično, ni uvek izvodljivo.

Nema zato druge nego da usvojimo konvenciju o imenu programa. Neka prvo slovo označava vrstu programa, zatim sledi jedan razmak, i na kraju, samo ime programa, za šta ostaje osam znakova. Prvo slovo može da bude:

- A (AUTO RUN PROGRAM) — bežik program snimljen sa LINE.
- P (PROGRAM) — običan bežik program.
- C (CODE) — mašinski program ili blok memorije.
- F (FILE) — datoteka.
- X — razno.
- Evo nekih primera:
- A BETA
- C gens3m
- P VLADA
- F OBRAČUN

Ako sada zadamo CAT naredbu, bar ćemo znati šta je šta. Pošto smo to tako fino rešili, ostaje da vidimo učitavanje. Kada uključimo mašinu, zaista je vrlo neprijatno kućati gomolu zvezdica, navodnika i tačkica zarezima da bi se učitalo BETA BASIC, DEVPAC, COMPILER ili neki drugi program. To rešava ovaj mikrodruživ loader.

Zgodno je imati loader na svakoj trakici, i to pod imenom „run“. Otkucamo, dakle, RUN, pritisnemo ENTER, učita se loader i na ekranu se pojavi:

MICRODRIVE LOADER

C=CAT/X=XCLEAR/ENTER=ERASE
S=STOP/MDF=MDRV, FACILITY

PROGRAM IDENT: LRU P OR C

SELECT:
Loader očekuje da otkucamo ime programa koji treba učitati. To može da bude AUTO RUN program (A), običan bežik program (P), ili mašinski program (C). Primitete da u slučaju AUTO RUN programa možemo, ali i ne moramo, da kucamo A razmak na početku imena. AUTO RUN program će biti učitana na mesto loadera i odmah startovan. Učitavanje običnog bežik programa se razlikuje utoliko što se završava porukom „NONSENSE IN BASIC“, ali to je normalno — ne obraćajte pažnju. Najzad, u slučaju mašinskog programa, posle učitavanja loader će biti izbrisane izza

```

1 BORDER 0: PAPER 0: INK 7: P
2 OKE 2358:0: CLEAR INPUT INVE
3 RSE 1: " " MICRODRIVE LOADER
4 " INVERSE 0:"CMT"X=XCLEAR/ENTE
5 R=ERASE/S=STOP/MDF=MDRV, FACI
6 LITY""PROGRAM IDENT: LRU P OR C
7 "SELECT:" LINE RB: IF RB=C:"
8 " IF B="A" THEN GOTO 10 TO 1
9 " IF B="P" OR B="S": THEN GO
10 TO 9
11 " IF B="X": THEN GO TO 8
12 " IF B=C:"M"X" AND RB=C:2:G"
13 " THEN CLEAR VRL CLR 0:0: PRIN
14 T NO: INVERSE 1:"CLEAR": PRASE 2
15 W 0
16 " IF RB="S" 2:0:"P" THEN LOH
17 D "M":1:RB 2:0:"C"
18 " IF B="C": THEN LO
19 "M":1:"R"++
20 " / LOAD "M":1:RBCODE: GO TO
21 "
22 " CLEAR 65204: RESTORE 8: FOR
23 I=65205 TO 65364: READ X: POKE
24 I,X: NEXT I: RANDOMIZE USR 65205
25 DTR 33,1:0,205,110,25,229,235,
26 10,0,205,110,25,209,205,225,25,6
27 2,254,237,71,237,94,207,255,0,62
28 ,63,237,71,237,96,201,42,243,254
29 ,126,50,8,52,35,34,243,254,58,24
30 ,2,254,61,50,242,254,58,59,92,203
31 ,239,50,59,92,24,94,0,0,0,42,34,
32 ,70,84,59,49,53,34,8,1,220,245
33 ,229,58,59,92,245,254,241,203,11
34 ,1,32,67,58,242,254,254,0,32,194,
35 ,80,8,32,254,209,40,25,254,20,40
36 ,31,254,210,40,27,254,213,40,30,
37 ,254,214,40,26,254,239,40,22,254,
38 ,240,40,18,254,207,32,23,62,1,33,
39 ,20,254,24,12,62,8,33,245,254,24
40 ,5,62,10,33,245,254,50,242,254,3
41 ,4,243,254,225,241,251,237,77
42 "
43 " IF RB="X": THEN RESTORE 9:
44 F=23296 TO 23315: READ X: P
45 OKE 1,X: NEXT I: RANDOMIZE USR 2
46 3296: DTR 33,1:0,205,110,25,229
47 ,33,10,0,205,110,25,209,205,229,
48 ,25,195,176,27

```

memorije kao da ga nikad nije bilo — za to je zadužena linija 9.

Umesto imena programa, možemo da otkucamo jednu od pet komandi koje stoje na raspolaganju; C daje katalog naredbu; X spušta RAMTOP — vrlo korisno pre učitavanja mašinskog programa — X40000 na primer, spušta RAMTOP na 40000; ENTER bježi loader iz memorije; S zaustavlja program. Najzad, vrlo zanimljiva naredba MDF (MICRODRIVE FACILITY) spušta RAMTOP na 65204, zatim počev od 65205 smešta 160 bajta dugačak mašinc, aktivira ga, i na kraju bježi loader. Posle toga, ako otkucamo neku naredbu poput SAVE, LOAD, ERASE, FORMAT, itd, automatski će biti ispisane sve proklete Sinclerove zvezdice, tačkice i kukice. Program, dakle, radi isto što i SYNTAX ERROR iz „Računara 6“. Potpuno je providan za korisnika i samo zauzima 160 bajta na vrhu memorije.

Dosta teorije. Da vidimo kako to radi u praksi. Prepostavimo da treba učitati BETA BASIC (čiji je prvi deo snimljen na trakicu pod nazivom „A BETA“). Uključimo mašinu i kucamo RUN. Na pitanje „SELECT“, odgovaramo sa BETA. I to je sve — posle par sekundi BETA BASIC će biti učitana i spreman za upotrebu.

Neki korisnici velikih zahteva će možda pozeleti da prošire mogućnosti ovog loadera, pa na kraju nije loše baciti jedan pogled na sam program. Linije od 1 do 7 su jasne same po sebi. Linija 8 predstavlja MDF

opciju, a linija 9 je zadužena za brisanje loadera iz memorije. To se radi tako što se u printer baje upiše 20 bajta dugačak mašinc za tu svrhu, a zatim sa RANDOMISE USR 23296 aktivira. Primitete da opciju MDF posle aktiviranja sa RANDOMISE USR 65205 u liniji 8 takođe bježi loader, ali bez petljanja sa printer baferom. Najzad, ako dodate još koju liniju programu, prepravite deveti podatka datoteke u liniji 8 i takođe deveti podatka datoteke u liniju 9 tako da sadrži broj poslednje linije u programu+1.

Vladimir Kostić

„Galaksija plus“

Trodimenzi onalna grafika

```

10 :
20 : TRODIMENZIONALNA GRAFIKA
30 :
40 : D. RISTANOVIC 1985.
50 :
60 : "RACUNARI BROJ 0"
70 :
80 : NONE
90 : PRINT "LINEI FUNKCIJU"
100 : INPUT X
110 : GRAPH
120 : Y=0
130 : X=0
140 : PLOT 16*X,Y,69+(Y+X)*VAL (PTR X)
150 : DRAW 16*(X+Y),69+(Y+X)*VAL (PTR X)+X*2
160 : X=X+0,25:IF X<0,1:GOTO 150
170 : DRAW 16*(Y+0),69+(X+Y)*2+X*23
180 : Y=Y+0,25:IF Y<0:GOTO 150
190 : X=0
200 : PLOT 16*X,69+X*23+X*10
210 : Y=0
220 : DRAW 16*(X+Y),69+(Y+X)*2+VAL (PTR X)+X*2
230 : Y=Y+0,25:IF Y<0,1:GOTO 220
240 : X=X+0,12:IF X<0:GOTO 200
250 : AREV (0)
260 : GOTO 90

```

Kratak bežik program koji ovde dajemo je odgovoran za snimke ekrana objavljene uz prikaz „galaksije plus“; uz njegovu pomoć možete da crtate mreže svih funkcija dve promenljive koje mogu da se iskažu sa Z=f(X,Y).

Pošto startujete program sa RUN, računar će zatražiti da unesete funkciju koristeći standardno bežik označavanje; ukoliko, dakle, želite da crtate grafik funkcije $z = \sin(x^2y)$, otkučaćete SIN(X^2Y) i pritisnuti ENTER. Obzirom da se definicija funkcije pamti u X\$, maksimalna dužina teksta je 16 znakova.

Mana programa je što je izuzetno spor, ali tome nema pomoći; ne bismo ga mnogo ubrzali ni da smo ga napisali na assembleru. Ukoliko vas ne interesuje sam proces crtanja, možete da isključite interap i tako do konačne slike dodate četiri puta brže!

Dejan Ristanović

Komodor 64

Funkcijski tasteri

Iako „komodor 64“ poseduje 4 odvojena funkcijska tastera, njihova upotreba nije dokumentovana. Pri pritisku određenog tastera registruje se njegov kod, ali pri dekodiranju tastature se ništa ne preduzima. Kodovi funkcijskih tastera:

- f1 133
- f3 134
- f5 135
- f6 136
- Istovremenim pritiskom SHIFT i funkcijskog tastera raspoznaju se:

- f2 (F1+SHIFT) 137
- f4 (F3+SHIFT) 138
- f6 (F5+SHIFT) 139
- f8 (F6+SHIFT) 140

Pomoću GET naredbe moguće je očitati funkcijske tastere i to:

```

10 GET AS:IF AS="" THEN 10
20A=ASC(A$)
30 IF A=133 THEN 1000:REM F1
40 IF A=134 THEN 1200:REM F3

```

Naravno, ovakav način korišćenja tastera je vrlo nepraktičan (proverite!) jer ne omogućava upotrebu funkcijskih tastera nezavisno od ukucanog programa — nije moguće programirati LIST i druge funkcije bez unošenja potpunog haosa u program. Priložena rutina će „promeniti“ rutinu za dekodiranje tastature, dodavši joj deo koji služi za raspoznavanje funkcijskih tastera. Pri tome je omogućeno detektovanje na samo 8 različitih funkcijskih je program ispituje da li je pored tastera pritisnut CTRL, SHIFT ili COMMODORE+aster.

Redosled tastera se, doduše, menja tako da se mora koristiti sledeća tabela:

pritisnuti taster novo stanje

f1	=>	f1
f3	=>	f2
f5	=>	f3
f7	=>	f4
F1+SHIFT	=>	f5
F3+SHIFT	=>	f6
F5+SHIFT	=>	f7
F7+SHIFT	=>	f8
F1+COMMODORE	=>	f9
F3+COMMODORE	=>	f10
F5+COMMODORE	=>	f11
F7+COMMODORE	=>	f12
F1+CTRL	=>	f13
F3+CTRL	=>	f14
F5+CTRL	=>	f15
F7+CTRL	=>	f16

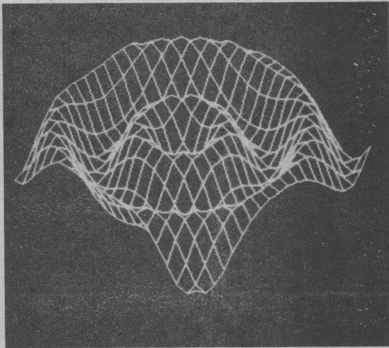
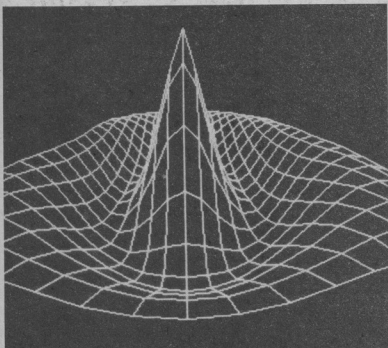
Tasteru se može dodeliti proizvoljan tekst maksimalne dužine 10 slova (ograničenje zbog veličine bafera za tastaturu), s tim što se mogu i postaviti kontrolni karakteri (za RETURN, boje i sl. Prilikom kucanja programa u linijama 320 i 310 su već postavljene određene naredbe i to po redosledu: f1, f2, f3, f4... Naravno, sadržaj DATA liste možete promeniti, ali prilikom izmena vodite računa o sledećem: ako želite da posle naredbe sledi RETURN, na kraju reči postavite ~. Na primer LIST ~ će obezbediti automatsko izvršenje posle pritiska tastera. Ako želite da koristite zhe

grafičko predstavljanje funkcija

Računari i matematika

ZX Spectrum

Kada je, pre tri veka, Rene Dekart uveo u matematiku pojam koordinata i koordinatnih sistema, bio je to početak nove ere u nauci uopšte. Geometrijska interpretacija procesa i funkcionalnih zavisnosti u raznim oblastima višestruko je pojednostavila često mukotran postupak matematičke analize. Sa jednog grafika se u trenu može uočiti ponašanje bilo koje funkcije, bez ikakvog računanja ilmesa i izvoda. Kućni računari raspolazu sasvim dovoljnim grafičkim mogućnostima za ovakvu primenu. Uz dobar program, jednostavno se može dobiti grafik funkcije jedne ili dve promenljive, na proizvoljnom segmentu.

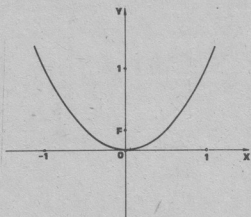

Malo matematike . . .

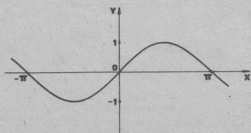
Funkcija je pravilo ili zakon po kome jednom skupu veličina odgovara neki drugi skup veličina. Na primer, po zakonu $y=x^2$, skup svih realnih brojeva x preslikava se u skup realnih brojeva y , tako da broju $x=2$ odgovara broj $y=4$, broju $x=3$ broj $y=9$, itd.

Sam analitički zapis $y=x^2$ nosi u sebi celokupnu informaciju o funkciji, ali ipak nije dovoljno pregledan da bi se iz njega jednostavno videla priroda veze između veličina x i y . Zbog toga se funkcije uvek predstavljaju i geometrijski, pri čemu se duž jedne koordinatne ose odmerava x , a duž druge y . Svakom x odgovara neko y , čime je određena tačka u ravni XOY . Skup svih tih tačaka daje neku krivu liniju — geometrijsku interpretaciju funkcije $y(x)$. Tako se, na primer, funkcija $y=x^2$ prikazuje parabolom čije je fokusno rastojanje $f=1/4$, dok, recimo, funkciji $y=\sin x$ odgovara periodična talasasta kriva sa ekstremumima $+1$ i -1 , i periodom 2π .

47/grafičko predstavljanje funkcija

Slika 1. Funkcija $y=x^2$

Slika 2. Funkcija $y=\sin x$

. . . i malo programiranja

Grafičko predstavljanje funkcije jedne promenljive na računaru ne predstavlja gotovo nikakav problem, jer se sve praktično svodi na korišćenje naredbe **PLOT**. Ipak, o nekim stvarima se mora voditi računa.

Odmah je jasno da neće raditi jednostavan program kao što je:

```
10 FOR x=0 TO 255
20 PLOT x,SIN x
30 NEXT x
```

To što x ide od 0 do 255 je samo posledica činjenice da ekran ima 256 tačaka. Međutim, nema nikakve potrebe da i samu funkciju $y(x)$ prikazujemo na istom intervalu. Kada je u pitanju funkcija $y=\sin x$, možemo se opredeliti, recimo, za jedan period. Tada u liniju 20, umesto **SIN x**, treba staviti: **SIN (2*PI/255*x)**.

Drugi problem je što funkcija ima malu amplitudu — po modulu nije nikad veća od jedinice, pa će tako ceo grafik vrlo malo da se razlikuje od prave linije. Treba zato pomnožiti funkciju nekim faktorom, čime će se slika razširiti po ekranu. Međutim, bilo bi veoma neprirodno izvršiti množenje bilo

kojim brojem, jer će se tako izgubiti prava razmera. Ako želimo prirodan izgled grafi-ka, moramo obezbediti da isti intervali po x i po y osi imaju istu dužinu. Pošto 255 na x osi vredi $2PI$, to znači da jedinica ima dužinu od $255/2PI$ tačaka, i to mora biti i na y osi. Zato u liniji 20 treba da stoji:

255/2*PI*SIN (2*PI/255*x).

Preostaje još da se pomeri koordinatni početak i smesti, recimo, u centar ekrana. Linija 20, konačno, treba da ima oblik:

20 PLOT x,88+255/2*PI*SIN (2*PI/255*x-PI)

Bilo bi, naravno, preterano za svaku funkciju računati posebno sve ove popravke i korekzione faktore. Treba napraviti program koji će sam računati maksimum i minimum funkcije na zadatom segmentu, a onda, na osnovu toga, nacrtati uvećan grafik u prirodnoj razmeri.

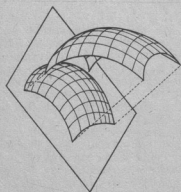
Program 1, koji mi ovde objavujemo, jednostavan je i ima za cilj samo da pruži ideju o tome kako treba raditi sa funkcijama jedne promenljive.

Funkcije dve promenljive

Kada neka veličina z zavisi od dve druge nezavisne veličine x i y , onda kažemo da imamo funkciju dve promenljive. Na primer, po zakonu $z=x^2+y^2$, svakoj kombinaciji x i y , a to znači svakoj tački iz ravni XY , odgovara neka vrednost z . Tu vrednost možemo nanositi iznad XY ravni, čime dobijamo skup tačaka u prostoru. Geometrijska interpretacija funkcije $z(x,y)$ je, prema tome, površ u tri dimenzije. Nije teško videti da se funkcija $z=x^2+y^2$ predstavlja obrtnim paraboloidom — površinom koja nastaje rotacijom parabole $y=x^2$ oko ose y .

Postavlja se problem kako na ekranu ili listu papira, gde raspoložemo samo sa dve dimenzije, prikazati jedan trimenzioni objekat, kao što je površina u prostoru? Jasno, treba izvršiti nekakvo projektovanje, onako kako se to radi i kada se prikazuju geometrijska tela. Međutim, jedna površ najčešće na sebi nema nikakvih obeležja u vidu ivica ili temena, koja su inače tako karakteristična za geometrijska tela.

Zamislimo da imamo jednu kocku izrađenu od stakla. Ako tu kocku osvetlimo sa jedne strane sijalicom, a sa druge postavimo neki zaklon, senka koju budemo dobili daće prepoznatljive obrise kocke u projekciji. Međutim, ako isto uradimo sa komodom staklene površi, teško da će nam senka dati bilo kakvu predstavu o tome kako površ zaista izgleda. Na površi, međutim, možemo iscrtati flomasterom mrežu linija, koje će pri projektovanju ostaviti svoj trag.

Slika 3. Projektovanje površi

Problem projektovanja je tako rešen. Naravno, moramo sada staklene površi, flomastere i sijalice prevesti na jezik matematike, i napraviti program za crtanje funkcija u tri dimenzije.

Mrežu linija na površi možemo dobiti u preseku sa koordinatnim ravnima $x=Const$ i $y=Const$. Zatim se mogu projektovati samo čvrste tačke u mreži, dok se odsečki linija između čvorova dosta dobro zamenjuju pravim linijama. To, svakako, umanjuje kvalitet projekcije, ali višestruko ubrzava postupak projektovanja, koji bi, inače, bio neprihvatljivo spor.

Što je mreža gušća, slika je kvalitetnija, ali se tada troši daleko više vremena. Mi smo se opredelili za neku vrstu kompromisa između ova dva zahteva, tako da se mreža sastoji od ukupno 400 tačaka (20×20).

Aksonometrija i perspektiva

Postoje dva osnovna načina projektovanja. Prvi odgovara slučaju kada je izvor svetlosti, ili posmatrač, veoma udaljen, tako da su projekcioni zraci međusobno paralelni, i svi su normalni na ravan ekrana. Tačke se projektuju ortogonalno na izabranu ravan i zato kažemo da se radi o *aksionometriji*.

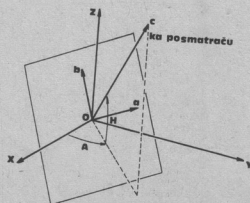
Međutim, ako je posmatrač blizu, projekcioni zraci nisu međusobno paralelni. Projektovanje je centralno, iz jedne tačke, i kažemo da se radi o *perspektivi*.

Problem koji sada moramo rešiti je sledeći:

Data je tačka M u prostoru, sa koordinatama X,Y,Z , i data je ravan p , na koju treba izvršiti projektovanje. U ravni p postoji koordinatni sistem sa osama a i b . Ako je poznat položaj posmatrača, naći formule po kojima se tačka M projektuje na ravan p , tj. po kojima mogu da se izračunaju a i b .

U slučaju aksionometrije, položaj projekcionare ravni potpuno je određen ako se zada pravac ka posmatrača, a za to su dovoljna dva ugla: *azimut* A i *visina* H . Ako pravac ka posmatrača označimo sa c , dobijamo nov koordinatni sistem sa osama a,b,c . Osa a neka pri tome leži duž preseka ravni p i XY . Prelazak iz jednog sistema u drugi se vrši po formulama:

$$\begin{aligned} a &= -X \sin A + Y \cos A \\ b &= -X \cos A \sin H + Z \cos H \\ c &= X \cos A \cos H + Y \sin A \cos H + Z \sin H \end{aligned}$$

Slika 4. Aksionometrija

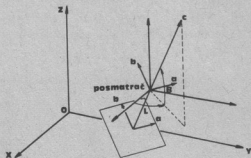
Nama su samo potrebne koordinate a i b , ali, radi potpunosti smo dali i c .

U slučaju perspektive, posmatrač nije beskonačno udaljen, i moraju se zadati

njegove koordinate X_p, Y_p, Z_p , a zatim i pravac u kome on posmatra. U tački posmatranja postavimo koordinatni sistem sa osama a,b,c , tako da osa c bude suprotno usmerena od pravca posmatranja. Uglovi L i H imaju isti smisao kao A i H u slučaju aksionometrije. Projektovanje se vrši iz tačke X_p, Y_p, Z_p na ravan $\pi=-1$. Izborom neke druge ravni samo bi se promenila razmera slike.

Formule za projekciju glase:

$$\begin{aligned} a &= -(X - X_p) \sin L + (Y - Y_p) \cos L \\ b &= -(X - X_p) \cos L \sin B - (Y - Y_p) \sin L \sin B + (Z - Z_p) \cos B \\ c &= (X - X_p) \cos L \cos B + (Y - Y_p) \sin L \cos B + (Z - Z_p) \sin B \end{aligned}$$

Slika 5. Perspektiva

Skrivene linije

Kao ilustracija grafičkog prikazivanja funkcija dve promenljive, može poslužiti bejzik program 2. Pažljivo ga ukucajte i snimite na kasetu sa **SAVE "3D func"** **LINE 1000**. Zatim unesite i mašinski program čiji heksadekadni kod tokom dajemo. Početna adresa je 60000, a dužina bloka 466 bajtova. Program treba snimiti odmah iz bejzika, sa **SAVE "code"** **CODE 60000,466**.

Pri kasnijem učitavanju, treba samo ukucati **LOAD""**. Program se automatski startuje i crta grafik funkcije definisane u liniji 60. To je obrtna talasasta površina, nastala rotacijom krive $y=\cos x$ oko ose y .

Ukoliko u definicioni izraz za funkciju **FN z**, umesto x i y , stavimo $x/10.5$ i $y/10.5$, pomicemo izvor talasa za ugla slike u sam centar. A možemo eksperimentirati i sa množiteljem ispred kosinusa, čime se menja amplituda talasa.

Analiza ovog jednostavnog programa ne predstavlja naročito problem, ali čemo še mi ipak zadržati na nekim detaljima.

Projektovanje se vrši u *izometriji*, što je specijalan slučaj aksionometrije, kada se sve koordinate podjednako skraćuju. Pri tome je $A=315^\circ$, a $H=35^\circ 26'4$ ($\sin H=1/3$).

Oblast na kojoj se funkcija posmatra je između 1 i 20 po x i y osi. Duž obe ose oblast je izdvojena na 19 traka, čime je formirana mreža linija 20×20 , uključujući i iviče.

Treba obratiti pažnju na to kako računar iscrtava površ. Mreže sačinjavaju četvorougaoznici, kojih ukupno ima 361 (19×19). Crtaju se redom trake paralelne x osi, i to tako da prvo idu trake udaljenije od posmatrača. Isto tako, u okviru svake trake, prvo se crtaju udaljeniji četvorougaoznici, pri čemu se još i *brise njihova unutrašnjost*. Na taj način je postignut efekat nevidljivih linija, jer bliži delovi površi zaklanjaju one dalje.

„Spektrum“ nema naredbu za brisanje ili popunjavanje zatvorenih figura, pa je

```

10 REM PROGRAM 1
20 REM funk.cije
30 REM jedne promenljive
40 REM
50 INPUT "Funkcija: ""y="; LI
60 IF 9#
50 INPUT "Interval: ""a="; a; "
b="; b
70 LET x=a
80 LET max=yHL y#; LET min=max
90 FOR n#0 TO 255
100 FKINI HI 0;0;IAB 4+LEN STR#
(255-n)/255-n
110 LET x=a+(b-a)/255*n
120 LET y=yHL y#
130 IF y>max THEN LET max=y
140 IF y<min THEN LET min=y
150 NEXT n
160 US#
170 LET c=255/(b-a)
180 IF (b-a)/(max-min)/255/175
THEN LET c=175/(max-min)
190 LET x=a; LET y=yHL y#; LET
x=INT (128*(y-(b-a)/2/4C)/2); LET
y=INT (88*(y-(max+min)/2/4C)/2)
200 FOR x#a TO b STEP 1/C
210 LET y=yHL y#
220 LET x1=INT (128*(x-(b-a)/2)
/4C)
230 LET y1=INT (88*(y-(max+min)
/2/4C)
240 DRAW x1-y1-y0
250 LET x0=x1; LET y0=y1
260 NEXT x

10 REM PROGRAM 2
20 REM funkcije
30 REM dve promenljive
40 REM
50 DEF FN (a,b,c,d,e,f)USK 6
0000
60 DEF FN Z(x,y) =2*CDX SUR (X#
x+y#y)
70 DEF FN A(x,y) =(x+y-2)*#6.7
80 DEF FN B(x,y) =88+FN A(x,y)
+y*(x-2)*#7.7
90 DIM P(20,2); DIM Q(20,2)
100 FOR x#1 TO 20
110 LET P(x,1)=INT (FN a(x,20)*
0.5)
120 LET Q(x,1)=INT (FN b(x,20)*
0.5)
130 NEXT x
140 FOR y#19 TO 1 STEP -1
150 FOR x#1 TO 20
160 LET P(x,2)=P(x,1)
170 LET Q(x,2)=Q(x,1)
180 LET P(x,1)=INT (FN a(x,y)+#
.5)
190 LET Q(x,1)=INT (FN b(x,y)+#
.5)
200 NEXT x
210 FOR x#2 TO 20
220 RNDOMIZE FN P(x,2),Q(x,2),
P(x-1,2),Q(x-1,2),P(x-1,1),Q(x-
1,1)
230 RNDOMIZE FN P(x,2),Q(x,2),
P(x,1),Q(x,1),P(x-1,1),Q(x-1,1)
)
240 PLOT P(x,2),Q(x,2)
250 DRAW P(x-1,2)-P(x,2),Q(x-1,
2)-Q(x,2)
260 DRAW P(x-1,1)-P(x-1,2),Q(x-
1,1)-Q(x-1,2)
270 PLOT P(x,2),Q(x,2)
280 DRAW P(x,1)-P(x,2),Q(x,1)-Q
(x,2)
290 DRAW P(x-1,1)-P(x,1),Q(x-1,
1)-Q(x,1)
300 NEXT x
310 NEXT y
320 STOP
1000 CLERK 5999; LOAD ""CODE 60
000: BORDER 1; PAPER 1; INK 7; R
UN

```

```

OTUHLJE KUVNO HEB LORDER, A ZA-
TIM PUNUJU NUBEA HEB LIST, KADA
KURITE HEB LIST, ENTEK PRILINJE-
JE TEK NA KRAJU SVAKE LINIJE.
PKVIH USOB BILIH IZ SVAKE LINIJE
IDU U NEKURUJU, A DEVEITI SLUZI
KAO CHECKSUM.

10REM CTRL CODE HEB LORDER
20 BORDER 1; PAPER 1; INK 7; P
URE 23609,20
30 CLERK 26999; FOKE 23650,8;
PRINT #1 20,8
40 INPUT "STRAK HODK: ""#
50INPUT (A); " "; LINE H# IF H#
="" THEN STOP
60 LET C#0; IF LEN H#>18 THEN
GO TO 9#
70 FOR I#1 TO 17 STEP 2; LET X
=#CODE H# I-1+7*68-112*(H# I))"
"; #CODE H# I+1+48-(#K#H# I))"
"; IF I<17 THEN FOKE H#; LET
H#H# I; LET C=C+X
80 NEXT I; LET H#H-8; IF C<256
#INT (C/256)*X THEN PRINT H#;
"; H#; LET H#H#; GO TO 50
90 PRINT #1; FLASH #1;"ERROK!"
BEEP 1,1; GO TO 5#

HC
CTRL CODE HEB LIST
60000: 219BE8E5C40B50D0F9
60008: 211F3C8E2320D83
60016: B43233D8F90C032
60024: 23C5D0D723C5D0D778
60032: 23D1E13EAF90470A73
60040: F9243EAF9257DHF9C6
60048: 243EAF9467DHF92403
60056: C34EE215827D9C3E
60064: 78A1F31F1F1F802
60072: E6B866730670775
60080: A9E0C780076F79F3
60088: E6A7C8338038B3#
60096: 38F9920C90583851
60104: 62BHD8920C9058383
60112: 380BHD8920C9041
60120: 8338038F8F920540
60128: C90B89038F8F9205
60136: 9204C90438038F8F
60144: D89204C90438038F
60152: B8D8920C90438038C
60160: 038F8F9204C9038F
60168: 788C3E0F38012F5740
60176: 796D3E3C38012F2C8A
60184: 577C903802E044672D
60192: 3C321FE7091380B9
60200: E0446F3E3E38043C
60208: 2F5D6C63H216FF1426
60216: 6F30FC7875F160051
60224: E52122EC195E235604
60232: EBD17A1FC19AFD7E
60240: 42C809AFED52C819E2
60248: E6AFED42C8097CB8D0
60256: 3801E57138538056F3
60264: 477D634F78833805E
60272: 504779465F7LBH2818
60280: 03788A2071446779F0
60288: 40F67LB8C87D8B3828
60296: 01EBD95C0D97E8226E
60304: A8E808991E1CD87EA
60312: E622A3EED9061809E
60320: 0693078E9090C0D1
60328: BBEHFS9D8AEC85D58
60336: 4F72809473EFC3F365
60344: 18FC2F4708D9F5CD25
60352: A8E8C547043EFC6B2
60360: 3F18FC65D94FD17D8E
60368: 69386977207D06
60376: 933E8020F7B166778E
60384: 09C1D9F108D1C1F1EF
60392: D03508C18B22228E6
60400: EC05D097E822F862
60408: EBE1CDBEA8321FEL7E
60416: 70B83A1FEC20F595E5
60424: 59C1ED52C81938016A
60432: EBE5D08EED1E199
60440: ED4E20EC039E8097C
60448: 0008BE8C58E8E808
60456: D7E81E8E8AF4E83F
60464: FDE800000000000E7

```

zato bezjaku dodat mašinski program na adresi 60000. Pozivanje se vrši pomoću funkcije FN p. sa šest parametara: x i y koordinatama tri tačke na ekranu. Program obavlja brisanje unutrašnjosti trougla sa zadatim temenima. Pošto imamo četvorougaonike koje treba izbrisati, podelićemo ih dijagonalama na po dva trougla, i dva puta pozvati program za brisanje trouglova. Nakon brisanja vrši se iscrtavanje stranica četvorougaonika. Većinu tih linija računara povlači dva puta, jer se radi o zajedničkim stranicama za dva susedna četvorougla. Algoritam je rešen tako da u oba prolaza iscrtavanje ide u istom smeru, što je urađeno čisto iz estetskih razloga, jer bi inače neke linije bile neprirodno zadebljane (linije koje „spektrum“ crta u dva smera ne poklapaju se uvek, iako su polazna i krajnja tačka iste).

Mašinar protiv bezjaku

Program 2 nas svakako ne može zadovoljiti svojim mogućnostima. On iscrtava uvek istu funkciju, na istoj oblasti promenljivih, posmatrano iz istog pravca — i za to mu je potrebno čak puna tri minuta vremena. Kako bi tek bilo kada bismo napravili program sličan programu 1: da po volji unosimo analitički oblik funkcije, oblast na kojoj se vrši projektovanje, vrstu projektovanja i položaj posmatrača, a računar sam da izračuna sve ostale i iscrta grafik u prirodnoj razmeri?

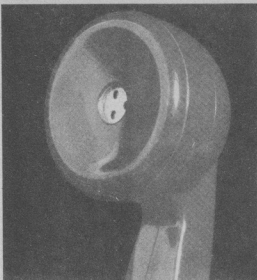
To se, svakako, može izvesti i u bezjaku, ali nam ne zvuči privlačno. Zato smo, specijalno za ovu priliku, razradili jedan ozbiljan mašinski program za projektovanje funkcija u tri dimenzije. Program, zajedno sa uputstvima, možete naročiti od redakcije „Galaksije“, a ovde ćemo samo pomenuti neke od njegovih značajnijih karakteristika.

Smatrali smo da je vreme izvršavanja primarni zahtev, tako da na štednju memorije uopšte nije ni obračuna pažnja. Program zauzima 14 kilobajta, ali više od polovine otpada na razne tabele i sadržaje ekrana. Takođe, veliki deo zauzima kalkulator za mantisu od 24 bita, umesto 32 bita, koliko obrađuje „spektrumov“ originalni kalkulator. Tačnost je tako neznatno smanjena, ali je izvršavanje bitno ubrzan. Svega dvadesetak sekundi potrebno je za iscrtavanje iste one kosinusne funkcije, koju smo već imali u programu 2, pri čemu se još može jednostavno menjati ugao iz koga se posmatra, oblast promenljivih, tip projektovanja (aksonometrija ili perspektiva), itd.

Program je opremljen jednostavnim ekraniskim editorom. Svi parametri, ne vođeci računa o njihovom redosledu, ukucavaju se u tabelu, koja se nalazi na ekranu. Zatim će, na pritisak samo jednog tastera, računar pročitati sadržaj tabele i prikupiti sve neophodne informacije; analitički oblik funkcije, oblast u ravni XOY i položaj posmatrača. Malo čemu sačekati dok se računaju projekcije svih 400 tačaka u mreži, a onda će čisto na ekranu iscrtati zadata funkcija u zahtevanom položaju.

Pojedini crteži mogu biti zaista efektni. Preporučujemo vam zato da nabavite ovaj program čak i ako vas matematika naročito ne interesuje.

Jovan Skuljan

Nagradni zadatak

Kada izlaze „Računari 101“?

Nagradni zadaci, nekada omiljena za bava „Galaksijinih“ čitalaca, nisu bili baš čest gost u „Računarima“. Verujući da će se programeri rado takmičiti u nečemu što je jednostavnije od pisanja priloga za naše konkurse, odlučili smo da iz broja u broj objavljujemo probleme koje ocenjujemo kao umereno jednostavne.

ZADATAK 1

Časopis „Računari“ izlazi svakog drugog meseca (10. februar, 10. april, 10. jun...). Sastavite program koji će, za zadato N, izračunavati u koji dan (npr. ponedeljak, sreda...) izlaze „Računari N“. Uz program napišite i u koji će dan izći „Računari 101“.

Mađu tačnim rešenjima ovoga zadatka koja su, zajedno sa kuponom, pristigla u Redakciju pre 1. novembra 1985, žrebom će biti izvučene tri novčane nagrade: prva nagrada od 10.000 dinara, druga od 5000 i treća od 3000 dinara. Prva nagrada može da bude dodeljena i bez udela boginje Fortune ukoliko se neki program bude izdvajao kvalitetom.

Rezultati će biti objavljeni u „Računarima 9“.

Dejan Ristanović

Rešenje nagradnog zadatka 1

„Računari 101“ izlaze u _____

Ime i prezime _____

Godina rođenja _____

Adresa _____

Mesto _____

Hajde da se varamo

Pokice za živote

U tabeli su dati POKE-ovi za neke najnovije igre za „spektrum“, ali je za njihovo unošenje potrebno bar minimalno poznavanje mašinskog jezika. Pošto je većina novijih programa, koji kruže YU-soft scenom, snimljena „headerless“ (bez zaglavlja) i sličnim sistemima zaštite, „pokovanje“ iz bejzika je ponekad nemoguće zbog dužine bloka koji se učitava.

Izgleda da je našim „rasturcima“ programa (ovaj izraz smatram adekvatnijim od rasprostranjenog izraza „pirati“) mnogo veća briga kako da zaštite svoja imena i telefonske brojeve, koje tako nametljivo ubacuju u programe (inače, te zaštite su veoma primitivne), nego da omoguće nesmetano ubacivanje POKE-ova za bezbroj života u igre. Tu bi „rasturaci“ programa za „spektrum“ mogli da se ugledaju malo na „komodorovce“.

Nije redak slučaj ni da rasturen program ne radi kako treba — ovde bi mogli navesti i imena krivaca — ali, na sreću, oni sami su se pobrinuli da ne ostanu anonimni.

U svemu ovome, ipak, ima i nečeg dobrog — mučenja oko ubacivanja, ili traženja „pokica“ za olakšavanje igre je dobra prilika da se upustite u svet mašina.

Većina POKE-ova je data u NEX-kodu, zbog toga što je za njihovo unošenje potreban nekaakv monitor ili disasembler. Tamo gde je POKE dat decimalno, vrio je verovatno, da je moguće unošenje iz bejzika na već mnogo puta opisan način. (Zavisí od verzije koju ste dobili).

Za one koji slabije poznaju mašinski jezik, evo nekoliko saveta: učitavanje blokova bez zaglavlja je ostvareno najčešće na sledeći način:

LD IX, početna adresa bloka
LD DE, dužina bloka
LD A, fleg, — najčešće FF
SCF; signal za LOAD, a ne VERIFY
CALL A556; rutina za učitavanje
JP Start; skok u program
POKE-ove treba ubaciti između CALL A556 i JP Start, najjednostavnije je naredba:

LD A, nov sadržaj
LD (ADDRESS), A

gde je ADDRESS adresa data u tabeli za

TABELA	Beaky & the Egg Snatchers	31948,201 (Magic/time)
Black Hawk		34695,183
Chuckie Egg 2	(POKE može i pre LOAD)	65535,176
Robotron		54158,0
Spy Hunter		54824,0
Wizard's Lair		47968,0
Astronut		&BC54,0
Bear George		&D8F5,0
Boulder Dash		&7920,&B6
Brian Bloodaxe		&67D6,0
Bruce Lee		&CA53,0
Dark Star		&D175,&C9
Death Star Interceptor		&95CC,0
Falcon Patrol II		&9E69,&A6
Gilligan's Gold		&CEA2,&10
Great Escape		&DC99,&B7
HERO	&ADE9,&B6 — Životi	&D886,0 — Bombe
JetSet Willy II		&6F12,&4F &6F13,&60 &6F17,&89
	bezbroj života	&6EEF,&9B
	potpuna neranljivost	&CE97,0
Ms Pacman		&E109,0
Number 1		&66B8,&C9
Psytron		&9C9C,0
	bezbroj disruptera	&5D55,&A6
Sir Lancelot		&CEA2,&10
Starlon		&81D1,&B6
Tapper		&9C78,0
Witch Cauldron		&8A73,0
Worse Things Happen...		

određenu igru. Ukoliko se učitava više blokova, upis treba da dođe iz zadnjeg bloka. Ovde nije na odmet i ubaciti kontrolu ispravnosti učitavanja, koja nedostaje kod mnogih programa. Ona treba da dođe nakon CALL A556 i to:

JR C, CONT
RST 8
DEFB 26; Tape loading error
CONT; Nastavak upisa ili start
Kod nekih igara je stvar malo komplikovanija, pošto je loader sakriven, ili zbog manipulacija sa stekom. No, nemoguće je dati savete za sve varijante zbog ograničenog prostora, kao i zbog sve novijih metoda zaštite. Ako u tabeli nije data primedba, znači da je POKE za bezbroj života.

Petar Putnik

Novе knjige „Commodore 1/0“

Konačno se u izlozima naših knjižara pojavila prva knjiga na srpskohrvatskom jeziku posvećena „komodor“ računarima. To je „Commodore 1/0“ autora mr Lidije i Momira Popovića u izdanju Beograd biroa. U knjizi su data uputstva za rad i programi koji olakšavaju korišćenje kasetofona, disk jedinice i štampača. Najveću vrednost knjizi daju poglavlja posvećena radu sa sekvencijalnim, random (rasutim) i relativnim datotekama koja se u sistematizovanom obliku ne mogu naći na jednom mestu ni u stranoj literaturi. Uz to nisu izostavljene ni baze podataka, a dat je i prikaz najboljeg programa ovog tipa za „komodor 64“ — Superbase.

Mada se autorima moraju uputiti i poneke zamerke na korišćenju terminologiju i stil izlaganja, možemo preporučiti ovu knjigu našim čitaocima i poželeti da se što pre i

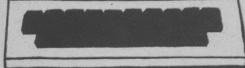
što više knjiga poput ove, posvećenih računarima i njihovoj primeni na našem jeziku, nađe u knjižarama.

Knjiga „Commodore 1/0“ košta 1500 dinara. Ako je nema u vašim knjižarama, možete je poručiti preko jednog od telefona 011-667-703, 011-134-180, 011-821-856, ili narudžbenicom na adresu: Beograd biro, Trg Lole Ribara 32a, 11400 Mladenovac.

Nevenka Spalević

Računari iz mog ugla

kako preživeti računare

Ako mislite da se računari mogu koristiti samo za igranje, programiranje i poslovnu primenu, ljuto se varate. Postoji sedam stadijuma računarskog ludila, kao kod Šekspira sedam životnih doba, i svaki vam može pružiti izvesne radosti i koristi.

Ti stadijumi su: 1) infantični, 2) igrački, 3) hakerski, 4) programerski, 5) pisачki, 6) naučni i 7) apstraktni. U svakom od njih mogu se naći ljudi različitih životnih dobi, no logično bi bilo da postoji gradacija.

1) Na prvom nivou nalaze se protivnici računara. Ograničujemo se na proučavanje reprezentativnog predstavnika ove vrste: *Negatio Typicus Vulgaris*. On se inati kao razmazeno dete koje odbija da jede bilo šta drugo osim slatkiša. On je u zamišljenom sukobu sa računarima jer im nije dorastao.

Godi mu razmišljanje o pobeđi u neravnopravnoj borbi sa nadmoćnijim neprijateljem. On mašta o epskom sukobu golog mišića i računara. Mi smo se uvek razmetali kako u neravnopravnoj borbi pobeđujemo i desetotruko jačeg neprijatelja. Ostavimo to štivo za čitanke.

Međutim, on ipak realno posmatra stvari. Njemu je najveći užitek njegov posed, dokazivanje socijalnog statusa. Treba po svaku cenu posedovati vikendicu, automobili, par metara knjiga, ako treba i računar. Nabaviše ga da posle neko ne bi mogao da kaže da mu loše ide. Neku korist od računara može izvući jedino ako ih švercuje.

2) Samo jedan mali korak potreban je za prelazak u sledeći nivo. Treba samo da pokuša i postacete neumorni utamanjivač napadača iz svemira. Za klince je prirodno da se nalaze u kategoriji igrača, a šta sa ozbiljnim ljudima? Oni ne mogu tek tako da podrivaju svoj autoritet, i zato, dok se njihovih sinovi igraju danju, oni noću ganjuju sprajtove po ekranu. Poznaćete ih ujutro po zakrvavljenim očima. Na ovom stadijumu kompjuterska bolestina postaje zarazna i veoma se lako prenosi. Izvesna korist izvlači se iz razmene i preprodaje programa, tek za zadovoljenje narkomanskih strasti.

3) Normalna stvar je da posle izvesnog igračkog staža počinjete da čačkate po programima, da ih menjate, prilagođavate i razbijate zaštitu. To je hakerski stadijum; nastavljate da se igrate, ali po sopstvenim pravilima. Uskoro ćete početi da prčkate i po hardveru. Pred vama je izazov — treba da pokvarite sopstveni računar.

Hakeri su pravi zaludnici, većito na šteti, ako se ne uzme u obzir njihovu unutrašnje zadovoljstvo. Važan deo hakerskog zanata je sposobnost da dobro barata žargonom, i da ume dovoljno slikovito i napaljeno da objasni svoj podvig.

Hakeri obično imaju megalomanske planove koji u priči lepo zvuče. Čim izgubi spontano zezalačko zadovoljstvo prelazi se u neki drugi stadijum gde korist ide ispred zadovoljstva. Zapravo, uživa se u koristi. Tu se može povući granica između amaterezima u lepom smislu i profesionalizma u ružnom. Od lepog hakera postaje ružan profesionalac. Kao on sa leptirima i gusenicama, samo obrnuto.

4) Iz neozbiljnog jednogme prelazi u hiperozbiljno stanje. Kao dečaci kad odjednom odbijaju da nose kratke pantalone. Programeri su nosioci teze da je računar ozbiljna naprava, nikako igrarija. Bave se programiranjem u vidu zanata; po mogućstvu mašinac, ili bar tako da izgleda.

Na hardverskom polju oni primenjuju olimpijsko geslo: brže, više, jače. Glavna preokupacija im je nabavka što moćnijih mašina. To je izvor njihove nesreće, ali i gome sreće, kada uspeju za trenutak da imaju šta drugi nemaju. Baš kao i bilderi, imaju neodoljivu potrebu za šepurjenjem i prikazivanjem: mišići moraju da budu što veći, pa makar oni i nemali dovoljno krvi da ih napune.

5) Pisci dolaze iz prethodne grupe, mada ima i padobranaca koji dolaze niotkuda. Na primer, ne znaju ništa o računarima, ali su pismeni i udružuju svoj rad sa onima koji nešto znaju, ali ne umeju da pišu. Oni su hiperproduktivni; ne opterećuju se stvarima o kojima pišu, nego razmišljanjima o lovi.

Ovde spadaju i prosvetitelji, koji udeležuju narodu onih par bejzik instrukcija što su pogrešno naučili za kratko vreme dok su boravili u prethodnom stadijumu. Bejzikodržci drže se ko braća. Jedni drugima pišu recenzije i prikaze objavljenih knjiga. Hiper-superultra brzi kursevi bejzika nisu otimaćina, nego plemeniti poziv. Etio prilike da i Fantom osavremeni svoj metod pa da u liftu između prizemlja i osmog sprata usamljenim ženskim osobama drži kurs bejzika. Očita bi bila korist od takvih koji bi na brz i efekatan način računarski opismenili naše domaćice.

Pisačka strast se naročito neguje kod frustriranih koji nemaju formalnih uslova da napreduju u hijerarhiji.

6) Da biste učestvovali u igri na šestom nivou, morate ispunjavati određene uslove čisto formalne prirode. Ali, zato je bavljenje kompjuterskom naukom naročito lep imidž: uliva strahopoštovanje običnom čoveku koji ne može da prati šta se sve tamo gore dešava.

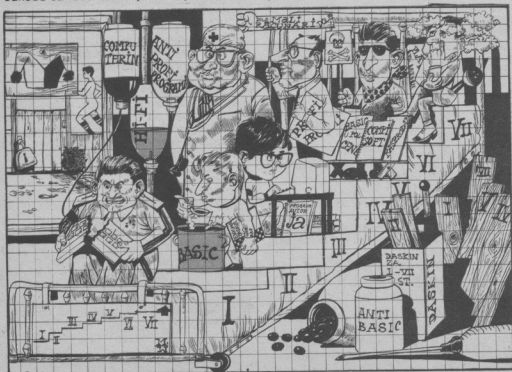
Nema sumnje, bavljenje naukom je mukotrpan posao, koji osim socijalnog prestiža ne donosi baš mnogo koristi. Zato će penjači od karijere nastojati da protutnje kroz ovaj stadijum kao kroz tranzitnu stanicu i ulete u sigurne vode sedmog, poslednjeg stadijuma.

7) Kod transcendentallaca na apstraktnom nivou, baš kao i kod klinaca, postoji velika sklonost ka priči. Impotentija, teoretisanje, drugo detinjstvo. Biti što zamršeniji i nerazumljiviji. Oni koji se bave računarima na nebu propustili su priliku da prođu kroz prethodne stadijume, a naročito igranje, već su se preko reda implantirali na transcendentali nivo. Oni ne mogu imati širinu posmatranja problema malih računara ako im fali tako veliko parče kao što je igrarija.

Oni koji se maksimalno užive u ulogu naučnika dolaze u ovu poslednju fazu. Ta divna stvorenja više ne znaju šta se oko njih dešava, ali im to nije ni potrebno. Transcendentala apstrakcija je kidanje veza sa realnošću, uvod u novi infantični period. Krug se zatvara.

Naravoučeni: frustrirana deca koja nisu imala prilike da se igraju mogu postati veliki naučnici.

Jelena Rupnik

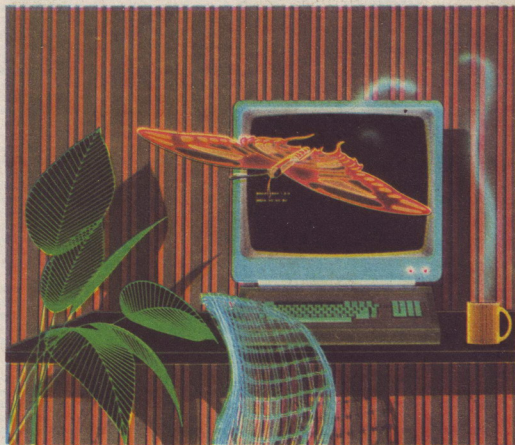
na vrh brda vrba mrda

Animacija ekrana

Prozori na kockice

Prozori (windows) koji se mogu dobiti pri ekranskom prikazu značajni su ne samo za poslovnu grafiku već se mogu koristiti i u igrama — na primjer za prikaz bacanja kocaka. Sljedeći program ilustrira primjenu prozora u igrama:

```
5 REM bacanje kocaka
15 MODE 0
25 INK 0,2
35 BORDER 18
45 WINDOW # 1,3,9,5,18
55 WINDOW # 2,12,18,5,18
65 INK 2,25 : INK 3,15
75 INK 4,8 : INK 5,6
85 PAPER# 1,2 : PAPER# 2,4
95 PEN # 1,3 : PEN # 2,5
115 CLS # 1 : CLS # 2
125 RANDOMIZE TIME
135 a=INT(RND*6+1)
145 b=INT(RND*6+1)
155 SOUND 1,1,2,7,0,0,2
165 IF a=1 THEN GOSUB 375
175 IF a=2 THEN GOSUB 415
185 IF a=3 THEN GOSUB 375 : GOSUB
415
195 IF a=4 THEN GOSUB 415 : GOSUB
465
215 IF a=5 THEN GOSUB 375 : GOSUB
415 : GOSUB 465
225 IF a=6 THEN GOSUB 415 : GOSUB
465 : GOSUB 525
235 IF b=1 THEN GOSUB 575
245 IF b=2 THEN GOSUB 615
255 IF b=3 THEN GOSUB 575 : GOSUB
615
265 IF b=4 THEN GOSUB 615 : GOSUB
665
275 IF b=5 THEN GOSUB 575 : GOSUB
615 : GOSUB 665
285 IF b=6 THEN GOSUB 615 : GOSUB
665 : GOSUB 725
295 c=INT(RND*3)
315 IF c=1 THEN 345
325 CLS#1 : CLS#2
335 GOTO 135
345 d345 d$=INKEY$: IF d$<>CHR$(32)
THEN GOTO 345
355 CLS # 1 : CLS # 2
365 GOTO 135
375 LOCATE #1,4,7 : PRINT #CHR$(143)
385 LOCATE #1,4,8 : print #1,CHR$(143)
395 RETURN
415 LOCATE #1,6,3 : PRINT #1,CHR$(143)
425 LOCATE #1,6,4 : PRINT #1,CHR$(143)
435 LOCATE #1,2,11 :
PRINT #1,CHR$(143)
445 LOCATE #1,2,12 :
PRINT #1,CHR$(143)
455 RETURN
465 LOCATE #1,2,3 : PRINT #1,CHR$(143)
```



```
475 LOCATE #1,2,4 : PRINT #1,CHR$(143)
485 LOCATE #1,6,11 :
PRINT #1,CHR$(143)
495 LOCATE #1,6,12 :
PRINT #1,CHR$(143)
515 RETURN
525 LOCATE #1,2,7 : PRINT #1,CHR$(143)
535 LOCATE #1,2,8 : PRINT #1,CHR$(143)
545 LOCATE #1,6,7 : PRINT #1,CHR$(143)
555 LOCATE #1,6,8 : PRINT #1,CHR$(143)
565 RETURN
575 LOCATE #2,4,7 : PRINT #2,CHR$(143)
585 LOCATE #2,4,8 : PRINT #2,CHR$(143)
595 RETURN
615 LOCATE #2,6,3 : PRINT #2,CHR$(143)
625 LOCATE #2,6,4 : PRINT #2,CHR$(143)
635 LOCATE #2,2,11 :
PRINT #2,CHR$(143)
65 LOCATE #2,2,12 : PRINT #2,CHR$(143)
655 RETURN
665 LOCATE #2,2,3 : PRINT #2,CHR$(143)
675 LOCATE #2,2,4 : PRINT #2,CHR$(143)
685 LOCATE #2,6,11 :
PRINT #2,CHR$(143)
695 LOCATE #2,6,12 :
PRINT #2,CHR$(143)
715 RETURN
725 LOCATE #2,2,7 : PRINT #2,CHR$(143)
735 LOCATE #2,2,8 : PRINT #2,CHR$(143)
745 LOCATE #2,6,7 : PRINT #2,CHR$(143)
755 LOCATE #2,6,8 : PRINT #2,CHR$(143)
765 RETURN
```

Dva prozora koja se koriste u programu predstavljaju dvije kocke. Mod 0 je odabran iz razloga što visoka grafička rezolucija nije potrebna. Linija 25 postavlja boju „papera“ na svijetlo plavo, a linija 35 daje zelenu pozadinu. Nakon tih linija definirani su prozori. Na slici 1. su prikazane pozicije prozora i točaka na kockama. Kako se može vidjeti, svaki je prozor veličine 7x14, što konačno daje kvadratičan oblik kocaka. Točke na kockama su raspoređene nizom instrukcija IF... THEN te potprogramima. Po četiri potprograma se koriste za svaku kocku. Kod primjene prozora važno je znati da se ne koriste uobičajene „screen“ koordinate, već da prozori imaju vlastite koordinate.

Igra pomičnih znakova

Kroz igre se najlakše upoznaje s računalima pa tako i s njihovom grafikom. Može se jednostavna igra, kao na primjer, hvatanje određenih predmeta (znakova) na ekranu. U ovoj igri koja ilustrira grafiku pomičnih znakova treba uloviti znak — srce — za što će se dobiti 10 poena, a ako se uhvati strelica određen broj poena se oduzima. Primjer igre:

```
15 MODE 1
25 BORDER 18 : PAPER 2 : CLS
35
```


modu 1 točka je u stvari 2 točke, a u modu 0 točka je 4 točke.

U slijedećem primjeru programa koristi se redefinirani znak oblikovan prema želji korisnika, koji ima oblik tenka. (Slika 2.) Program je izveden u modu 0, a koristi se karakter CHR\$(254). Tenk će se kretati prikazivanjem pežajem, a takva grafika i način kretanja može se naći u mnogim igrama. Za definiranje redefiniranog karaktera može se služiti binarnim, heksadecimalnim ali i dekadskim brojevima kao u ovom primjeru (linija 75). Ukoliko se radi s binarnim ili heksadecimalnim brojevima, za njihov upis se koristi oblik &X.

Primjer programa:

```
15 MODE 0
25 INK 3,12 : INK 9,0
27 INK 11,0
35 INK 1,3 : INK 5,3
37 INK 13,3
45 PAPER 3 : CLS
55 WINDOW# 1,1.20,1,10
65 PAPER# 1.6 : CLS# 1
75 SYMBOL
254,0,0,31,24,126,255,255,126
85 a=5 : b=250 : c=150 : GOSUB 175
95 a=1 : b=450 : c=200 : GOSUB 175
115 PRINT CHR$(23);CHR$(1);
125 GOSUB 265
135 PRINT CHR$(23);CHR$(0);
145 WHILE INKEY$="" : WEND
155 MODE 1 : CALL &BBFF : PAPER 0
165 END
175 REM crtanje piramida
185 d=200
195 FOR e=1 TO 100
215 MOVE b-d/2,c+e
225 DRAWR d,0,a
235 d=d-2
245 NEXT e
255 RETURN
265 TAG
275 PLOT# 0,0,8
285 c=212 : f=-64
295 FOR b=0 TO 640 STEP 4
315 MOVE f,c
325 CALL &BD19
335 PRINT CHR$(254);
345 MOVE b,c
355 CALL &BD19
365 PRINT CHR$(254);
375 f,b
385 FOR g=1 TO 100 : NEXT
395 NEXT b
415 TAGOFF
425 RETURN
```

U ovom programu se može primijetiti da je moguće postaviti tekst karakter na mjesto teksta kursora. Tada se karakter može precizno pomicati točku po točku, dajući tako fino kretanje. Instrukcije za to su TAG i TAGOFF. Pri upotrebi instrukcije TAG boja znaka nije upravljana s PEN. Program izvoditi sliku: plavo nebo, žuti pijesak te crvene piramide. Mali crni tenk promiče kroz pežaja iza prve piramide i ispred druge piramide. Za ostvarenje toga potrebno je resetirati broj boja „penova“. To se izvede tako da se odabere broj od 8 ili više penova za karaktere, a broj manji od 8 za pozadinu. U ovom programu pen 8 je korišten za tenk. Za piramide odabrani su PENovi 1: 5 za prvu i 1 za drugu (linija 35). Prolaženje

tenka ostvareno je linijama 25 i 37, a brzina je definirana u liniji 385.

U prethodnom primjeru moglo se uočiti postojanje „dubinskog“ prikaza u više planova: pozadina, sredina i prednji plan. Inače, uobičajeni prikaz ima 4 različita plana: pozadina, objekt u sredini koji prekriva pozadinu, objekt u prednjem planu koji prekriva pozadinu te prednji plan koji prekriva sve ostalo. U modu 1 imam 4 različita „linka“. Može se zapitati kako koristiti ink 0 za pozadinu, ink 1 za srednji plan te ink 2 i 3 za prednji plan. To se postiže na 4 načina, gdje u 3 slučaja novi ink „reagira“ sa starim:

```
0. (Force mod) — novi ink prekriva stari
1. (XOR mod) — novi ink se odabire na način „ekskluzivno ILI“ prema starom inku, a prikaz ovisi o rezultirajućem inku.
2. (AND mod) — novi ink „zbraja“ sa starim inkom.
3. (OR mod) — novi ink se odabire na „ILI“ način prema starom inku.
```

Detaljnije objašnjenje o AND,OR,XOR se nalazi u četvrtom poglavlju priručnika koji se dobije uz računalo. Razrada planova neposredno ovisi o grafičkim modovima, odnosno o broju boja koje je moguće koristiti za prikaz.

Upravljanje kretanjem

Kretanjem na ekranu se može upravljati kursorskim tipkama ili joystickom. Upravljanje joystickom se može prikazati primjerom programa [koji] predstavlja igru kojoj se obruč mora provesti preko savinute žice ne dodirujući je. Primjer programa:

```
15 MODE 0
25 DIM y%(8)
35 GOSUB 215
40 REM iscrtavanje screena
45 GOSUB 265
55 v=while
65 WHILE px%≤630
75 REM pokretanje
85 GOSUB 485
95 REM vrijeme na displeju
115 GOSUB 575
125 WEND
135 REM nova igra?
145 GOSUB 615
155 IF LOWER$(a$)="" THEN GOTO 45
165 GOSUB 675
175 IF LOWER$(a$)="" THEN GOTO 35
185 MODE 1 : CALL &BBFF : PAPER 0 :
PEN 1
195 END
215 REM koordinate screena
225 FOR b=0 TO 8
235 y%(b)=RND*200+100
245 NEXT b
255 RETURN
265 MOVE 0,0
275 PAPER 8 : BORDER 3 : CLS
285 DRAW 0,399,3
295 DRAWR 639,0
315 DRAW 0,-399
325 DRAWR -639,0
335 MOVE 0,y%(0)+20
345 b=0
355FOR x%=79 TO 639 STEP 80
365 DRAW x%,x%(b)+20
375 b=b+1
385 NEXT x%
395 b=0
415 MOVE 0,y%(0)-20
425 FOR x%=79 TO 639 STEP 80
435 DRAW x%,y%(b)-20
```

```
455 NEXT x%
465 px%=10 : py%=y%(0)
475 RETURN
485 REM rutina za kretanje
495 a%=px% : d%=py%
515 px%=px%+4 : JOY(0)=8-4*
(JOY(0)=4)
525 py%=py%+2* : JOY(0)=1-2
(JOY(0)=2)
535 IF TEST (px%,px%)=3 THEN
px%=a%
545 py%=d% : v=v-300 : SOUND
1,100,0,20
555 PLOT px%,py%,1
565 RETURN
575 LOCATE 2,2
585 PRINT USING
„#.##.#.##.“:(TIME-v)/300
595 RETURN
615 LOCATE 2,4
625 PRINT „Ponovo? (d/n)“
635 a$=LOWER$(INKEY$): IF a$<> „d“
AND a$<> „n“ THEN 635
645 LOCATE 2,4
655 PRINT SPACES(16)
665 RETURN
675 LOCATE 2,4
685 PRINT „Novi screen? (d/n)“
695 a$=LOWER$(INKEY$): IF a$<> „d“
AND a$<> „n“ THEN 695
715 LOCATE 2,4
725 PRINT SPACES(16)
750 RETURN
```

Program ujedno demonstrira TEST instrukciju koja vraća vrijednost „linka“ na označenu točku na ekranu. Potprogram od linije 215 postavlja koordinate paralelnih linija koristeći instrukciju RND. Od linije 265 iscrtava se ekranski prikaz (screen). Linije 515 i 525 očitavaju džojстик pri čijem kretanju dijagonale nisu predviđene. Može se dogoditi da se džojстик nekih proizvođača ne ponašaju kako treba s ovim programom. U tom slučaju je potrebno promijeniti predznake + i - u linijama 515 i 525. Instrukcija TIME se koristi za određivanje vremena „screena“. Varijabla v je postavljena na vrijednost internog sata u liniji 55. Linija 585 proračunava proteklo vrijeme u sekundama oduzimanjem vrijednosti varijable v od TIME, te dijelila sa 300 (jer interni sat povećava vrijednost svaku 1/300 sekunde). Za svaki kontakt „obruča sa žicom“ oduzima se 300 od vrijednosti v. Linija 585 također koristi instrukciju PRINT USING — za prikaz 3 broja ispred i 2 iza decimalne točke.

Ovim primjerima programa ilustrirana je osnovna primjena grafike (prozori, kretanje, animacija, oblici) kao i osnovna konstrukcija igara u Locomotive jeziku. Preporučljivo je s ovim programima eksperimentirati kako bi korisnici stekli praksu u izvođenju jednostavnih rutina. Prilikom prvih koraka u programiranju uputno je koristiti neku jednostavniju literaturu, kao npr. knjigu „An Introduction to Programming Amstrad CPC 464“ koja je djelimično korištena i pri pisanju ovog teksta.

Zvonimir Vistrička, dipl. ing.

ovog i dalje imate problema, a verujemo da nećete, ostaje vam da nabavite novu verziju paskala, jer vaša, u tom slučaju, ima neke greške.

V.K.

Mašinac na „spektrumu“

Željko Puzović iz Kraljeva pita kako da se iz mašinskog programa vrati na proizvoljnu bežik naredbu.

Postoji više načina da se ovo uradi, a na vama je da odlučite koji vam od tih načina najviše odgovara.

Ukoliko se mašinski program pozove sa **RANDOMIZE USR**, ... što je najrasprostranjenije i najsigurnije, onda se povratka u bežik normalno obavlja na naredbu koja inače sledi. Međutim, sasvim je moguće, neposredno ispred **RET**, promeniti sadržaj sistemskih promenljivih **NEWPPC** i **NSPPC**. I tako „prevratiti“ bežik Interpreter. Na primer, ako želimo da se vratimo na treću naredbu po redu u liniji 2070, stavimo na kraju našeg mašinskog programa:

```
LD HL,2070
LD (23618).HL
LD A,3
LD (23620).A
RET
```

Ako se povratka u bežik vrši na početak neke programske linije, onda je stvar jednostavnija. Moguće je, recimo, ubaciti prve povratka neku fiksiranu vrednost u registar **BC**, a onda, na osnovu te vrednosti, obaviti skok na uobičajen način iz bežika:

```
IF USR 23296=7 THEN GO TO 1040
```

Međutim, ovakvo rešenje je čisto rasipanje memorije i vremena. Isti efekat se daleko elegantnije postiže ako se mašinski program pozove sa **GO TO USR 23296**, a na povratku, ispred **RET**, stavi **LD BC,1040**. Čak možemo imati i više različitih povratka, na različita mesta u bežik programu. Samo u **BC** treba staviti linijki broj na koji će se preneti interpretacija bežika.

J.S.

Izmena u ROM-u

Momir Stepanović iz Beograda želi da izmeni „spektrumov“ ROM, da ga interesuje da li je moguće prilagoditi operacije kalkulatora tako da se sve, bez izuzetka, pozivaju na uobičajen način, bez korišćenja registra **B**.

To se može izvesti bez ikakvih problema. Operacije poredenja brojeva i nizova, kao i operacije vredovanja nizova (**VAL** i **VALS**) imaju taj nedostatak što se u okviru kalkulatora ne mogu pozivati jednostavno preko svoj kodova. Naime, izvršenje tih operacija počinje mašinskom naredbom **LD A,B**, čime se sam kod uzima iz registra **B** i smešta u akumulator radi dalje obrade, tj. prepoznavanja konkretne operacije. Dakle, registar **B** mora unapred biti pripremljen, kao što smo pre već objasnili u dodatku „Sve

skupme rutine“ Pitanje ovde glasi: da li se kod operacije može dovesti u akumulator na neki drugi način?

Jedna površna analiza rutine **CALCULATE** (83358) pokazuje nam da se traženi kod već nalazi u akumulatoru u trenutku poziva operacije, samo što je pr to me još izvršena i naredba **RLCA** na adresi &338C. Prema tome, **LD A,B** upošte nije potrebno. Dovoljno je, umesto toga, rotirati sadržaj akumulatora udesno sa **RRCA**, to znači da umesto &378 na adresama &3358E i &35E2 treba do stoji &0F. Posle ove male izmene, dodatne operacije kalkulatora postaću ravnopravne sa ostalima.

J.S.

BBC/Electron

Kako snimiti ROM

Mihajla Jovanovića iz Šapca interesuje mogućnost snimanja nekog od pejdžbovskih ROM-ova BBC-ja na traku odnosno disk.

Ukoliko želite da snimate na traku, stvar je prilično jednostavna: aktivirajte taj ROM (ako se, na primer, radi o tekst procesoru **VIEW**, otkucajte „WORD“) i iz njegovog komandnog moda otkucajte „SAVE ime 8000 +4000 (umesto 4000 koristite 2000 ako se radi o ROM-u od 8K). Na ovaj način se, na žalost, ne može snimati na disk, jer će uvek biti snimljen ROM sa DFS-om koji se pejdžuje prve bilo koje operacije sa diskom. Metod, osim toga, ne može da se primeni na ROM-ove tipa Toolkitita koji nemaju ulaznu tačku za jezike (tzv. *language entry point*).

Univerzalno rešenje je program sa slike. Otkucate ga, startujete i otkucate bilo podnožja u koje je ROM ugrađen (između 12 i 15 na standardnom BBC-ju odnosno između 0 i 15 na BBC-ju koji je proširen ROM tablom). Sadržaj ROM-a će biti upisan u RAM počešvi od adrese &3000 pa ga možete snimiti uobičajenim „SAVE“.

D.R.

```
18 REM
20 REM Prepisivanje blokova ROM-a
22 REM U ROM zapisati na &2000
40 REM
42 REM Dejan Ristanović 1985.
44 REM
70 MODE 7
80 INPUT TAB(2,5)„Otkucati broj ROM-a“
(0-15) N
90 IF N=0 OR N=15 THEN 70
100 INPUT TAB(2,10)„Kodna je dužina B“
0M= (0,11) N,N
110 IF LEFT$(0M,1)="" THEN M=0:GOTO 140
120 IF LEFT$(0M,2)="" THEN M=0:GOTO 140
130 IF LEFT$(0M,3)="" THEN M=0:GOTO 140
140
150 GOTO 70
160 P=7000
170 LDA #P:STP @00017:RST
180 LDA #P:STP @00018:RST
190 LDA #P:STP @00019:RST
200
210 LDA #0001:STP @002:RST
220 INC @0010:INC @0010:PEJLJA
230 INC @0011:INC @0011:PEJLJA
240 LD @0010:STP @0010:PEJLJA
250 STP @0011:PEJLJA
260 STP @0012:PEJLJA
270
280 CALL @7000
290 CALL @7001:CALL @7002:CALL @7003
300 PRINT TAB(2,20)„Pisano uspešno na“
310 PRINT
```

Više memorije

Radovan Veljković iz Kotorra smatra da šest memorijskih lokacija (mem-0...mem-5), koliko sadrži „spektrumov“ kalkulator, nije dovoljan prostor i pita kako da to prevaziđe.

Istina je da se gotovo svude piše samo o sedam memorijskih lokacija, u koje se upisuju pomoću naredbi &C0...&C5, a iz kojih se čita pomoću &E0...&E5. Ali jedini razlog ovome ograničenju jeste činjenica da je za potrebe kalkulatora odojehovo samo 30 bajtova u prostoru sistemskih promenljivih (varijabla MEMBOT), inače, sasvim lobe naredbe &C6, &C7 itd. za komunicaciju sa memorijama mem-6, mem-7... samo što će u tom slučaju biti uništeni sadržaji sistemskih promenljivih RAMTOP i P-RAMT, kao i baferi za mikrodrajvi i kanalske informacije — jer su upravo to bajtovi koji dolaze odvisno iz predviđenih 30 u okviru MEMBOT.

Rešenje je prostori: treba otvoriti potpuno nov memorijski prostor na nekom prikladanom mestu, recimo na adresi 50000, ili bilo gde drugde. Samo treba obavestiti računara o tome da je memorija premeštena, postavljanjem varijable MEM:

```
LD HL,50000
LD (23656).HL
```

Po izvršenju ove dve instrukcije, pri svakom pozivu kalkulatora na raspolaganju nam stoje čak 32 memorijske lokacije, sa oznakama mem 00 mem 1F, i rezervisanim prostorom između adrese 50000 i 50159. Naredbe za upisivanje su &C0...&DF, a za čitanje &E0...&FF.

J.S.

„Galaksija“

Inicijalizacija programa

Bogdan Trifunović iz Beograda ima problema sa programima DIM-/MAT i „Ekranski editor“ koji su emitovani preko „Ventilatora“ pre skoro godinu dana: sve lepo radi samo kada se obe ali se problemi javljaju čim inicijalizacija ovih programa treba izvršiti iz nekog drugog bežik programa. Autor oba programa i ovoga teksta priznaje da je isključivi krivac za probleme i da slične prestupe neće ponavljati: u oba programa je ugrađena zaštita (na „Ekranski editoru“ prilično komplikovano) koja otežava izmenu programa u cilju brisanja ili zamenjenjena autora. Problem sa „Ekranski editorom“ rešavate ako otkucate nezastignu verziju iz „Računara 4“, dok se za DIM i MAT morate analizirati na neki drugi način; programi su, na primer, ugrađeni u igru „Zul“ koja ih uspešno inicijalizuje; pogledajte ka

(D.R.)

u nevolji

Ohladjeni „Spektrum“

Mnogo čitalaca nam se javlja sa pitanjem: zašto mi se „spektrum“ toliko greje? To naravno važi za one koji su svoju mašinu opremili mikrodrajvom i koji bukvalno kažu da su našli na ovom mestu za kuvanje kafe.

Ne greje se ceo „spektrum“, to se sigurno i sami primetili, greje se samo stabilizator napona, i to je normalno. Da se taj stabilizator napona ne bi raspao od sopstvene toplote ljudi su izmislili metalni hladnjak koji odvodi toplotu. Nevolja sa „spektrumom“ je u tome što je hladnjak isušive mali da hladi, on zagreva ceo kompjuter i time mu skraćuje radni vek. Pošto će novi hladnjak zbog svojih dimenzija morati da se nalazi izvan „spektrumove“ kutije, moraćete da odemite stabilizator napona i da ga štampano kolo spojitte sa tri žice. Da ne bi došlo do pada napona, žice treba da budu malo deblje (1,5 mm) i ne duže od 5%-tak cm. Pošto ste to uradili, savetujemo vam još dve prepravke: stavite jedne mali pločnasti hladnjak na ULA čip i montirajte RESET taster (jednostavno, klanjan taster spojitte sa izvodima U i RESET na konektoru). Ako to uradite, budete sigurni da vam se „spektrum“ neće usikoro pokviliti.

V.K.

Nevolje sa Paskalom

„Nebojša Pantelić se javio zbog problema koji ima sa HISOFT-ovim paskalom. Kaže da mu vrlo često mašina „poludi“ dok lista ili kompilira program.

Takvi problemi su izuzetno česti ipu pravilu se dešavaju ako negde u programu znakove manje-ili-jednako, veće-ili-jednako, ili različito kucate sa SYMBOL/Q, SYMBOL/E ili SYMBOL/W. Te znakove morate da kucate iz dva dela. Ako posle

Maštorije na računaru Spektrum mašinska veza

Bez želje za polemikom jedno je sigurno: jedan od bitnih momenata u donošenju odluke je i činjenica da baš taj računari imamo na raspolaganju i da baš taj programski jezik znamo. U ogromnom broju slučajeva to su „spektrum“ i bejzik. Da li to znači da veliki numerički problem treba da se ostavi za neka sretnija vremena, ili da neko preobimnije sortiranje treba, naprosto, zaboraviti. Svakako ne! Naravno, neozbiljniji bi bilo da poslove koji bi preznajili i velike računare prepuštamo „igračkama“, ali i još neozbiljnije da arčimo vreme skupih sistema i da na njima u nedogled proveravamo svoje zamisli, testiramo algoritme i radimo sve ono što se, po prirodi stvari, radi ugodnije i konformnije u tišini svoga stana. Ako je već tako, proizlazilo da ni bejzik nije tako loš programski jezik i da, iako nije baš zasnovan na savremenim principima programske nauke, može veoma dobro da posluži mnogim zadacima. Interaktivnost je njegovo najjače oružje — mogućnost intervencije u svakom trenutku pruža mnoge pogodnosti. Kada se ideje provere, dobiju test rezultati i optimizuju algoritmi, nije nikakav problem preći na bilo koji drugi jezik, koristeći sve njegove dobre strane (o ovome se čak može voditi računa i od samog početka).

Zajedno su jači

Osnovna zamerka bejziku „spektruma“ je njegova sporost, a prevodioci za bejzik su u najvećem broju slučajeva takvi da u tom domenu ne daju velika poboljšanja, posebno kada je problem numeričke prirode. Drugi nedostatak (ali ne samo bejzika) je činjenica da mnoge sistemske rutine ne rade kako bi mi to želeli, a nije redak slučaj ni da nailazimo na greške autora sistemskih programa. Ali, ako želimo da se neka trigonometrijska funkcija, ili čitava jednačina računava po nekom našem algoritmu, neophodno je da program napišemo u mašinskom jeziku i da ga povežemo sa bejzikom. Kod nekih računara, to je već obezbeđeno, ali je kod „spektruma“ potrebno, bez svega, imati program za pozivanje.

Kada mašinski program nema ulazno-izlaznih veličina, problem, praktično ne postoji, ali ako je mašinskom delu programa potrebno preneti vrednosti nekoliko promenljivih i iz njega rezultat vratiti nazad u bejzik, i da pri tom radimo sa realnim brojevima, onda se mora dopisati mašinski program koji to omogućuje. Uzmimo, na primer, da je potrebno sumirati neki rad. FOR-NEXT petlja na „spektrumu“ radi relativno sporo, gubi se vreme na interpretaciju

Znači, to je interaktivni softver!

i ima rezona da takav posao, pogotovu ako se u nekom programu često obavlja, prepuštimo mašincu. Za ubrzavanje programa često je dovoljna samo mala intervencija na kritičnom mestu i nije neophodno sve pisati u nepreglednim kodovima mašinskog jezika. Uostalom, staro je pravilo da je lanac onoliko jak koliko je jaka njegova najslabija karika. Tako je i program onoliko brz koliko je brz njegov najsporiji deo.

U prilogu br. 1 dat je polazni bejzik program koji ćemo kasnije transformisati. Taj program računava šestostruki zbir prvih 1000 članova reda čiji je opšti član:

$$A_n = 1/n^2$$

Sumiranje ovog reda treba, naravno, obaviti počev od najmanjeg člana, jer bi se, u suprotnom, dobilo mnogo netačnih rezultata. Sabiranje malih brojeva sa velikim „istiskuje“ cifre rezultata i gubi se na tačnosti. Zato indeks petlje počinje od 1000 i opada.

Rezultat programa (parcijalni zbir) iz priloga br. 1 trebalo bi, kada bi se uzeo znatno veći broj sabiraka, da bude jednak kvadratu broja PI. Na žalost, hiljadu članova dovoljno je za samo grub rezultat i očigledno je da za računanje kvadrata broja PI ne možemo koristiti ovaj algoritam. Ali to nije razlog da odustanemo od primera. Ako program unesete u vaš „spektrum“ i izvršite ga, dobićete rezultat posle 15 sekundi. Može li to istim algoritmom brže? Može, evo kako.

Prenošenje vrednosti

Da bismo rešili problem prenosa argumenta i rezultata iz bejzika u mašinic i obrnuto, treba najpre da se podsetimo kako „spektrum“ beleži promenljive. Sistemska promenljiva VARS (vrednost na adresi 23627 i 23628) sadrži adresu memorije od koje se smeštaju promenljive programa koji se nalazi u računaru. Na prvoj adresi, koju pokazuje VARS, nalazi se prvo slovo imena prve promenljive, zatim sledeće slovo i tako do poslednjeg, a potom pet bajtova zauzima sama vrednost. Kada naredimo: PRINT X, računar u zoni promenljivih traži „X“ i, kada ga pronađe, prikazuje decimalni prevod petobajtnog zapisa koji iza oznake „X“ sledi u memoriji. Redosled promenljivih je onakav kako se u programu pojavljuju. Zapis, a i mesto na kome se pamte stringovi, elementi nizova i matrica i indeksi petlji, nešto je drugačije rešen i ovde o njima neće biti reči. Detalji se mogu naći u umetku „Sve spektrumove rutine“.

Dakle, ako u programu u prvoj liniji napišemo X=0 (sama brojna vrednost nije od značaja za njen položaj u memoriji), tada se PRINT PEEK(23627)+256*PEEK(23628) dobijamo adresu u memoriji na kojoj se nalazi početak promenljive X. Neka je ta adresa ADR. Vrednost promenljive X biće, na kako da nastavimo program, uvek u pet bajtova počev od ADR+1. Ako, kao sledeću naredbu napišemo Y=0, onda će se stalno na pet bajtova, počev od ADR+7, nalaziti vrednost druge promenljive.

Dok jedni smatraju da nisu ništa uradili ako u toku dana ne napišu bar nekoliko „kila mašince“, drugima je ispod časti da pišu programe na bilo kom jeziku osim na prologu (ili bar paskalu). Neko će reći: sve je to jedno isto. Ipak, da li se svaki problem može rešiti na svakom jeziku na jednako dobar način? Kako mentalitet programera utiče na izbor „oružja“? Koliko sam problem određuje primenu ovog ili onog prevodioca, ovog ili onog interpretera? Povezivanje mašinskih rutina i bezijk programa često može biti veoma korisno. Kada je potrebno da „mašinc“ nešto računa, a da argumente računa možemo lako da kontrolisemo i da se rezultat računa vraća u bezijk, tada treba rešiti probleme prenosa. Malo mašinskog koda, kao i obično, lako rešava problem.

Prilog br.1: TEST PROGRAM

```
10 Y=0
20 FOR N=1000 TO 1 STEP-1
30 Y=Y+1/(N*N)
40 NEXT N
50 Y=6*Y:PRINT Y
```

Prilikom unošenja u računar primera 1 i 3 treba imati na umu da „spektrum“ u naredbama dodelje zahteva službenu reč LET pa zato, umesto Y=0, treba pisati LET Y=0

Prilog br.2: Prenosenje argumenta iz bezjika u mašinski deo i rezultata nazad u bezijk

```
0000 1 ORG 50000
2 ;
3 ;PRVA PROMENLJIVA
NA STEK
4 PMS
D000 2A485C 5 LD HL,(230
27)
D000 2B 6 INC HL
D000 2C 7 CALL #33B4
D000 2D 8 RET
9 ;
10 ;DRUGA PROMENLJIVA
NA STEK
11 DNS
D000 2A485C 12 LD HL,(230
27)
D000 2B 13 LD BC,7
D000 2C 14 ADD HL,BC
D000 2D 15 CALL #33B4
D000 2E 16 RET
17 ;
18 ;SA STEKA U TRCU
PROMENLJIVU
19 SST
D000 2A485C 20 CALL #35BF
D000 2B 21 EX DE,HL
D000 2C 22 LD HL,(230
27)
D000 2D 23 LD BC,13
D000 2E 24 ADD HL,BC
D000 2F 25 EX DE,HL
D000 30 26 LD BC,5
D000 31 27 LDIR
D000 32 28 RET
```

Sva računanja „spektrum“ obavlja pomoću kalkulatora sa pokretnim zarezom u koji se ulazi sa RST&28, a čije se funkcije koriste prosto redanjem njihovih šifri. Sve operacije definisane su nad brojem koji se

Prilog br.3: TEST PROGRAM (bezijk deo)

```
10 N=1000:A=6:Y=0
20 RANDOMIZE USR 50000!
30 PRINT Y
```

Prilog br.4: TEST PROGRAM 1: N/C DEO 2: PROGRAMMA

C350	3	ORG	50000
C350 C038C3	4	CALL	DNS
C353 C039C3	5	CALL	PMS
C356 EF	6	RST	#28
C357 C482	7	DEFB	#C4,2
C358 A001	8	DEFB	#A6,1
C358 C331	9	DEFB	#C5,49
C350 0441	10	DEFB	4,0A1
C35F 0105	11	DEFB	1,5
C361 0B25	12	DEFB	16,4E5
C363 0103	13	DEFB	#A1,3
C365 31	14	DEFB	#31
C360 3700	15	DEFB	#37,0
C360 F382	16	DEFB	-13,2
C36A E484	17	DEFB	#E4,4
C36C 38	18	DEFB	#38
C360 C0B0C3	19	CALL	S53
C370 C3	20	RET	

nalazi na vrhu steka kalkulatora, pa je potrebno ba promenljivu iz bezjika, pre nego što pozovemo kalkulator, postavimo na vrh njegovog steka. Na steku važi uobičajeno pravilo: poslednji unutra – prvi napolje. U ovakvim okolnostima najjednostavnije prenošenje vrednosti promenljivih na stek kalkulatora sastoji se u korišćenju rutine iz ROM-a & 33B4, koja pet bajtova počev od adrese koja se nalazi u HL registar paru smešta na vrh steka kalkulatora. Ona, usput, radi još mnogo neophodnih stvari, kao što je testiranje da li na steku ima još mesta za nove podatke, gde se nalazi vrh steka, itd). Suprotan postupak, prenošenje vrednosti sa vrha steka kalkulatora u zonu promenljivih, obavlja se preslikavanjem (LDIR) pet bajtova, pri čemu se u DE registar paru nalazi adresa na koju se preslikava, a u HL, adresa vrha steka kalkulatora. Ovaj podatak daje rutina iz ROM-a na & 35BF, a adresu memorije u koju podatak prenosimo dobijamo uvidom u sadržaj sistemske promenljive VARS i dodavanjem odgovarajućeg broja bajtova. Ako su sve promenljive, ili bar prve tri, jednoslovne, tada treba dodati 1 za prvu, 7 za drugu, 13 za treću itd.

Veza sa „mašincem“

Ovaj postupak realizovan je u asembler-skom programu datom u prilogu br. 2.

Program je nezavisan od mesta učitavanja. Jedino treba zapamtiti da, ako ga unesemo na adresu xxxxx, tada sa CALL xxxxx (CALL PNS) dobijamo vrednost prve promenljive iz bezjika na vrhu steka kalkulatora, sa CALL xxxxx+8 (CALL DNS) dobijamo vrednost druge promenljive iz bezjika na vrhu steka, a sa CALL xxxxx+19 (CALL SST) sa vrha steka kalkulatora vrednost prepisujemo u trećeimenovanu promenljivu bezjika (uz uslov da su sve tri jednoslovno imena). Uz male modifikacije ovi bi se programi mogli višestruko proširiti i uskladiti sa drugačijim zahtevima.

Primer iz priloga br. 1 može se ubrzati više od dva puta ako se sumiranje obavi u mašinskom jeziku. U bezjiku bi ostalo veoma malo: postavljanje polaznih vrednosti, poziv mašinskog programa i štampanje rezultata. Naravno da se i ovo moglo poveriti mašincu, ali tada bi za svaku promenu morali da menjamo program, a to nije cilj. Deo programa u bezjiku izgleda kao u prilogu br. 3. Ovdje je bitno zapamtiti da moramo zauzeti početna mesta za prve tri promenljive, od kojih prve dve predstavljaju ulazne veličine za mašinski deo programa, a treća je izlazna vrednost. Adresa mašinskog potprograma je proizvoljno odabrana i može se po želji menjati.

Asemblerski listing mašinske sekvence dat je u prilogu br. 4. Za njeno razumevanje neophodno je poznavanje „spektrumovog“ kalkulatora i ovdje se na tome nećemo zadržavati. Ipak treba reći da se pri korišćenju kalkulatora mora dobro paziti koje interne memorije on koristi kod pojedinih funkcija. Na primer, kod računanja korena kalkulator koristi MO i MI i ako se u njih nešto spremi, pa zatim pozove računanje korena, posle toga ćemo biti iznenađeni sadržajem koji tamo nađemo. Korisno bi bilo za svaku kalkulatorsku funkciju zapisati koje interne memorije koristi i njih izjaviti ovoj. Ovo se iz disasemblinga „spektrumovog“ ROM-a jasno vidi.

Traganje za kratim putevima može da bude veoma zanimljivo i pruža mnoge mogućnosti. Na opisan način „spektrum“ bi se mogao naučiti da računa brže, tačnije ili, čak, da se promeni način zapisivanja pojedinih promenljivih i tako proširi opseg i broj značajnih cifara do željenih granica. Nije potrebno dodati bezjiku „spektruma“ funkcije koje nema, a i dalje ostajemo u interaktivnom jeziku u kome u svakom trenutku možemo da menjamo ono što smatramo da je potrebno. Uz izvesnu doradu, mogla bi se promeniti sintaksa i formirati naredba u bezjiku tipa CALL(45543:x1,x2,...,y1,y2,...) koja bi mašinskom programu na adresi 45543 kao ulazne argumente slala vrednosti promenljivih x1, x2, ..., a iz njne se u bezijk rezultati smestali u promenljive y1, y2, Da vam ovo možda ne liči na fortran?

Ninostav Čabrić

volite li paskal?

Paskal program se sastoji od nekoliko sekcija. Prva od njih identifikuje program i sastoji se od jedne jedine naredbe, na primer:

```
program proba (input, output);
```

Ovom naredbom smo naglasili da je ime programa koji pišemo proba i da on ima ulazne i izlazne veličine: u programu će se, dakle, koristiti naredbe read i write. Simbol ";" na kraju reda je uobičajeni separator instrukcija na paskalu; obaveza da se ovaj simbol stavi između svake dve naredbe je omogućila da se bilo koja konstrukcija proteže u više redova: mogli smo, da smo smatrali da to ima nekog smisla, napisati prethodni red i kao:

```
program  
proba (inp  
ut, output);
```

Deklaracija promenljivih

Iza imena programa nailazi odeljak za deklarisanje konstanti i promenljivih. Svaka promenljiva koja se koristi u okviru programa mora da se deklarise, pri čemu se navodi njeno ime i tip. Osnovni tipovi promenljivih su celobrojne (integer), racionalne (real), logičke (Boolean) i alfabetske (char). Tako se iza reda *program proba (input, output)* mogla pojaviti konstrukcija:

```
const pi = 3.14159  
var i, j: integer;  
r1, r2: real;  
flag: Boolean;  
slovo: char;
```

U programu koji će slediti reč 'pi' je ekvivalentna zamena za broj 3.14159. 'i' i 'j' su celobrojne, 'r1' i 'r2' racionalne, 'flag' je logička, a 'slovo' alfanumerička promenljiva (u paskalu alfanumeričke promenljive mogu da, 'zapamte' samo po jedno slovo tako da bi slovo="ABCD" bilo ekvivalentno sa slovo:="A").

Lepa osobina paskala je što nismo ograničeni samo na osnovne skalarne tipove. Možemo, na primer, da uvedemo promenljivu tipa *boje* koja će imati vrednosti belo, crno, zeleno ili žuto (primetimo da bi *bi:=crno* nije ekvivalent bejzik naredbe *bi:=crno*) jer se u drugom slučaju promenljivu bi dodeljuju slova c, r, n i o, dok se u prvom promenljivoj bi dodeljuje vrednost *crno* koja je jednako dobra kao i svaki drugi broj. Za definisanje specijalnih tipova je odgovorna *type* sekcija koja se nalazi između *const* i *var*. Na primer:

```
type niz = array (0..100) of real;  
boje = (belo, crno, zeleno, žuto);
```

```
var A:niz;  
b1, b2, b3: boje;  
i, j, k:integer;
```

Ovom smo sekcijom definisali 7 promenljivih. A je niz koji bi se u bejziku dobio primenom naredbe DIM A(100). Primetimo, međutim, da se indeksi bilo kog niza u bejziku kreću između 0 i nekog n dok smo u prethodnom primeru mogli da napišemo *niz=array [50..150] of real* čime bi se indeksi niza A kretali između 50 i 150, a ne između 0 i 100. Što se tipa 'boje' tiče, u glavnom programu ćemo moći da pišemo *b1:=crno* ili *if b1=b2 then ... ali će naredba b3:=ljubičasto izazvati grešku jer nismo predvideli da je ljubičasta jedna od boja. Posebno je zgodno što deklaraciju type boje nismo samo predvideli imena boja već i njihov redosled: uz gornju deklaraciju je belo „najmanja“ a žuto „najveća“ boja tako da bi *if žuto zeleno* dalo odgovor true.*

Procedure i funkcije

Iza deklaracija konstanti, tipova i promenljivih (nismo pomenuli mogućnost definisanja labela, jer u paskalu nećemo koristiti naredbu goto niti mogućnost definisanja složenih struktura podataka kao što su skupovi i slogovi) sledi procedure i funkcije. Svaka procedura ili funkcija je sama za sebe mali paskal program koji ima zaglavlje, argumente, deklaracije, definicije svojih funkcija i, naravno, izvršni deo. Na primer:

```
program proba  
100-Pascal compiler V. RI-00  
2 0 - var n:integer;  
3 0 -  
4 0 - procedure fakt(n:integer):integer;  
5 1 - var i, f:integer;  
6 1 - begin  
7 1 - f:=1;  
8 1 - for i:=1 to n do f:=f*i;  
9 1 - end;  
10 1 -  
11 1 -  
12 0 - begin  
13 0 - write('Unesi n '); readln(n);  
14 0 - writeln(n/3,' * ',fakt(n)/6);  
15 0 -  
16 0 -  
17 0 -  
18 0 -  
19 0 -  
20 0 -  
21 0 -  
22 0 -  
23 0 -  
24 0 -  
25 0 -  
26 0 -  
27 0 - end.  
28 0 -  
29 0 -  
30 0 -  
31 0 -  
32 0 -  
33 0 -  
34 0 -  
35 0 -  
36 0 -  
37 0 -  
38 0 -  
39 0 -  
40 0 -  
41 0 -  
42 0 -  
43 0 -  
44 0 -  
45 0 -  
46 0 -  
47 0 -  
48 0 -  
49 0 -  
50 0 -  
51 0 -  
52 0 -  
53 0 -  
54 0 -  
55 0 -  
56 0 -  
57 0 -  
58 0 -  
59 0 -  
60 0 -  
61 0 -  
62 0 -  
63 0 -  
64 0 -  
65 0 -  
66 0 -  
67 0 -  
68 0 -  
69 0 -  
70 0 -  
71 0 -  
72 0 -  
73 0 -  
74 0 -  
75 0 -  
76 0 -  
77 0 -  
78 0 -  
79 0 -  
80 0 -  
81 0 -  
82 0 -  
83 0 -  
84 0 -  
85 0 -  
86 0 -  
87 0 -  
88 0 -  
89 0 -  
90 0 -  
91 0 -  
92 0 -  
93 0 -  
94 0 -  
95 0 -  
96 0 -  
97 0 -  
98 0 -  
99 0 -  
100 0 -  
101 0 -  
102 0 -  
103 0 -  
104 0 -  
105 0 -  
106 0 -  
107 0 -  
108 0 -  
109 0 -  
110 0 -  
111 0 -  
112 0 -  
113 0 -  
114 0 -  
115 0 -  
116 0 -  
117 0 -  
118 0 -  
119 0 -  
120 0 -  
121 0 -  
122 0 -  
123 0 -  
124 0 -  
125 0 -  
126 0 -  
127 0 -  
128 0 -  
129 0 -  
130 0 -  
131 0 -  
132 0 -  
133 0 -  
134 0 -  
135 0 -  
136 0 -  
137 0 -  
138 0 -  
139 0 -  
140 0 -  
141 0 -  
142 0 -  
143 0 -  
144 0 -  
145 0 -  
146 0 -  
147 0 -  
148 0 -  
149 0 -  
150 0 -  
151 0 -  
152 0 -  
153 0 -  
154 0 -  
155 0 -  
156 0 -  
157 0 -  
158 0 -  
159 0 -  
160 0 -  
161 0 -  
162 0 -  
163 0 -  
164 0 -  
165 0 -  
166 0 -  
167 0 -  
168 0 -  
169 0 -  
170 0 -  
171 0 -  
172 0 -  
173 0 -  
174 0 -  
175 0 -  
176 0 -  
177 0 -  
178 0 -  
179 0 -  
180 0 -  
181 0 -  
182 0 -  
183 0 -  
184 0 -  
185 0 -  
186 0 -  
187 0 -  
188 0 -  
189 0 -  
190 0 -  
191 0 -  
192 0 -  
193 0 -  
194 0 -  
195 0 -  
196 0 -  
197 0 -  
198 0 -  
199 0 -  
200 0 -  
201 0 -  
202 0 -  
203 0 -  
204 0 -  
205 0 -  
206 0 -  
207 0 -  
208 0 -  
209 0 -  
210 0 -  
211 0 -  
212 0 -  
213 0 -  
214 0 -  
215 0 -  
216 0 -  
217 0 -  
218 0 -  
219 0 -  
220 0 -  
221 0 -  
222 0 -  
223 0 -  
224 0 -  
225 0 -  
226 0 -  
227 0 -  
228 0 -  
229 0 -  
230 0 -  
231 0 -  
232 0 -  
233 0 -  
234 0 -  
235 0 -  
236 0 -  
237 0 -  
238 0 -  
239 0 -  
240 0 -  
241 0 -  
242 0 -  
243 0 -  
244 0 -  
245 0 -  
246 0 -  
247 0 -  
248 0 -  
249 0 -  
250 0 -  
251 0 -  
252 0 -  
253 0 -  
254 0 -  
255 0 -  
256 0 -  
257 0 -  
258 0 -  
259 0 -  
260 0 -  
261 0 -  
262 0 -  
263 0 -  
264 0 -  
265 0 -  
266 0 -  
267 0 -  
268 0 -  
269 0 -  
270 0 -  
271 0 -  
272 0 -  
273 0 -  
274 0 -  
275 0 -  
276 0 -  
277 0 -  
278 0 -  
279 0 -  
280 0 -  
281 0 -  
282 0 -  
283 0 -  
284 0 -  
285 0 -  
286 0 -  
287 0 -  
288 0 -  
289 0 -  
290 0 -  
291 0 -  
292 0 -  
293 0 -  
294 0 -  
295 0 -  
296 0 -  
297 0 -  
298 0 -  
299 0 -  
300 0 -  
301 0 -  
302 0 -  
303 0 -  
304 0 -  
305 0 -  
306 0 -  
307 0 -  
308 0 -  
309 0 -  
310 0 -  
311 0 -  
312 0 -  
313 0 -  
314 0 -  
315 0 -  
316 0 -  
317 0 -  
318 0 -  
319 0 -  
320 0 -  
321 0 -  
322 0 -  
323 0 -  
324 0 -  
325 0 -  
326 0 -  
327 0 -  
328 0 -  
329 0 -  
330 0 -  
331 0 -  
332 0 -  
333 0 -  
334 0 -  
335 0 -  
336 0 -  
337 0 -  
338 0 -  
339 0 -  
340 0 -  
341 0 -  
342 0 -  
343 0 -  
344 0 -  
345 0 -  
346 0 -  
347 0 -  
348 0 -  
349 0 -  
350 0 -  
351 0 -  
352 0 -  
353 0 -  
354 0 -  
355 0 -  
356 0 -  
357 0 -  
358 0 -  
359 0 -  
360 0 -  
361 0 -  
362 0 -  
363 0 -  
364 0 -  
365 0 -  
366 0 -  
367 0 -  
368 0 -  
369 0 -  
370 0 -  
371 0 -  
372 0 -  
373 0 -  
374 0 -  
375 0 -  
376 0 -  
377 0 -  
378 0 -  
379 0 -  
380 0 -  
381 0 -  
382 0 -  
383 0 -  
384 0 -  
385 0 -  
386 0 -  
387 0 -  
388 0 -  
389 0 -  
390 0 -  
391 0 -  
392 0 -  
393 0 -  
394 0 -  
395 0 -  
396 0 -  
397 0 -  
398 0 -  
399 0 -  
400 0 -  
401 0 -  
402 0 -  
403 0 -  
404 0 -  
405 0 -  
406 0 -  
407 0 -  
408 0 -  
409 0 -  
410 0 -  
411 0 -  
412 0 -  
413 0 -  
414 0 -  
415 0 -  
416 0 -  
417 0 -  
418 0 -  
419 0 -  
420 0 -  
421 0 -  
422 0 -  
423 0 -  
424 0 -  
425 0 -  
426 0 -  
427 0 -  
428 0 -  
429 0 -  
430 0 -  
431 0 -  
432 0 -  
433 0 -  
434 0 -  
435 0 -  
436 0 -  
437 0 -  
438 0 -  
439 0 -  
440 0 -  
441 0 -  
442 0 -  
443 0 -  
444 0 -  
445 0 -  
446 0 -  
447 0 -  
448 0 -  
449 0 -  
450 0 -  
451 0 -  
452 0 -  
453 0 -  
454 0 -  
455 0 -  
456 0 -  
457 0 -  
458 0 -  
459 0 -  
460 0 -  
461 0 -  
462 0 -  
463 0 -  
464 0 -  
465 0 -  
466 0 -  
467 0 -  
468 0 -  
469 0 -  
470 0 -  
471 0 -  
472 0 -  
473 0 -  
474 0 -  
475 0 -  
476 0 -  
477 0 -  
478 0 -  
479 0 -  
480 0 -  
481 0 -  
482 0 -  
483 0 -  
484 0 -  
485 0 -  
486 0 -  
487 0 -  
488 0 -  
489 0 -  
490 0 -  
491 0 -  
492 0 -  
493 0 -  
494 0 -  
495 0 -  
496 0 -  
497 0 -  
498 0 -  
499 0 -  
500 0 -  
501 0 -  
502 0 -  
503 0 -  
504 0 -  
505 0 -  
506 0 -  
507 0 -  
508 0 -  
509 0 -  
510 0 -  
511 0 -  
512 0 -  
513 0 -  
514 0 -  
515 0 -  
516 0 -  
517 0 -  
518 0 -  
519 0 -  
520 0 -  
521 0 -  
522 0 -  
523 0 -  
524 0 -  
525 0 -  
526 0 -  
527 0 -  
528 0 -  
529 0 -  
530 0 -  
531 0 -  
532 0 -  
533 0 -  
534 0 -  
535 0 -  
536 0 -  
537 0 -  
538 0 -  
539 0 -  
540 0 -  
541 0 -  
542 0 -  
543 0 -  
544 0 -  
545 0 -  
546 0 -  
547 0 -  
548 0 -  
549 0 -  
550 0 -  
551 0 -  
552 0 -  
553 0 -  
554 0 -  
555 0 -  
556 0 -  
557 0 -  
558 0 -  
559 0 -  
560 0 -  
561 0 -  
562 0 -  
563 0 -  
564 0 -  
565 0 -  
566 0 -  
567 0 -  
568 0 -  
569 0 -  
570 0 -  
571 0 -  
572 0 -  
573 0 -  
574 0 -  
575 0 -  
576 0 -  
577 0 -  
578 0 -  
579 0 -  
580 0 -  
581 0 -  
582 0 -  
583 0 -  
584 0 -  
585 0 -  
586 0 -  
587 0 -  
588 0 -  
589 0 -  
590 0 -  
591 0 -  
592 0 -  
593 0 -  
594 0 -  
595 0 -  
596 0 -  
597 0 -  
598 0 -  
599 0 -  
600 0 -  
601 0 -  
602 0 -  
603 0 -  
604 0 -  
605 0 -  
606 0 -  
607 0 -  
608 0 -  
609 0 -  
610 0 -  
611 0 -  
612 0 -  
613 0 -  
614 0 -  
615 0 -  
616 0 -  
617 0 -  
618 0 -  
619 0 -  
620 0 -  
621 0 -  
622 0 -  
623 0 -  
624 0 -  
625 0 -  
626 0 -  
627 0 -  
628 0 -  
629 0 -  
630 0 -  
631 0 -  
632 0 -  
633 0 -  
634 0 -  
635 0 -  
636 0 -  
637 0 -  
638 0 -  
639 0 -  
640 0 -  
641 0 -  
642 0 -  
643 0 -  
644 0 -  
645 0 -  
646 0 -  
647 0 -  
648 0 -  
649 0 -  
650 0 -  
651 0 -  
652 0 -  
653 0 -  
654 0 -  
655 0 -  
656 0 -  
657 0 -  
658 0 -  
659 0 -  
660 0 -  
661 0 -  
662 0 -  
663 0 -  
664 0 -  
665 0 -  
666 0 -  
667 0 -  
668 0 -  
669 0 -  
670 0 -  
671 0 -  
672 0 -  
673 0 -  
674 0 -  
675 0 -  
676 0 -  
677 0 -  
678 0 -  
679 0 -  
680 0 -  
681 0 -  
682 0 -  
683 0 -  
684 0 -  
685 0 -  
686 0 -  
687 0 -  
688 0 -  
689 0 -  
690 0 -  
691 0 -  
692 0 -  
693 0 -  
694 0 -  
695 0 -  
696 0 -  
697 0 -  
698 0 -  
699 0 -  
700 0 -  
701 0 -  
702 0 -  
703 0 -  
704 0 -  
705 0 -  
706 0 -  
707 0 -  
708 0 -  
709 0 -  
710 0 -  
711 0 -  
712 0 -  
713 0 -  
714 0 -  
715 0 -  
716 0 -  
717 0 -  
718 0 -  
719 0 -  
720 0 -  
721 0 -  
722 0 -  
723 0 -  
724 0 -  
725 0 -  
726 0 -  
727 0 -  
728 0 -  
729 0 -  
730 0 -  
731 0 -  
732 0 -  
733 0 -  
734 0 -  
735 0 -  
736 0 -  
737 0 -  
738 0 -  
739 0 -  
740 0 -  
741 0 -  
742 0 -  
743 0 -  
744 0 -  
745 0 -  
746 0 -  
747 0 -  
748 0 -  
749 0 -  
750 0 -  
751 0 -  
752 0 -  
753 0 -  
754 0 -  
755 0 -  
756 0 -  
757 0 -  
758 0 -  
759 0 -  
760 0 -  
761 0 -  
762 0 -  
763 0 -  
764 0 -  
765 0 -  
766 0 -  
767 0 -  
768 0 -  
769 0 -  
770 0 -  
771 0 -  
772 0 -  
773 0 -  
774 0 -  
775 0 -  
776 0 -  
777 0 -  
778 0 -  
779 0 -  
780 0 -  
781 0 -  
782 0 -  
783 0 -  
784 0 -  
785 0 -  
786 0 -  
787 0 -  
788 0 -  
789 0 -  
790 0 -  
791 0 -  
792 0 -  
793 0 -  
794 0 -  
795 0 -  
796 0 -  
797 0 -  
798 0 -  
799 0 -  
800 0 -  
801 0 -  
802 0 -  
803 0 -  
804 0 -  
805 0 -  
806 0 -  
807 0 -  
808 0 -  
809 0 -  
810 0 -  
811 0 -  
812 0 -  
813 0 -  
814 0 -  
815 0 -  
816 0 -  
817 0 -  
818 0 -  
819 0 -  
820 0 -  
821 0 -  
822 0 -  
823 0 -  
824 0 -  
825 0 -  
826 0 -  
827 0 -  
828 0 -  
829 0 -  
830 0 -  
831 0 -  
832 0 -  
833 0 -  
834 0 -  
835 0 -  
836 0 -  
837 0 -  
838 0 -  
839 0 -  
840 0 -  
841 0 -  
842 0 -  
843 0 -  
844 0 -  
845 0 -  
846 0 -  
847 0 -  
848 0 -  
849 0 -  
850 0 -  
851 0 -  
852 0 -  
853 0 -  
854 0 -  
855 0 -  
856 0 -  
857 0 -  
858 0 -  
859 0 -  
860 0 -  
861 0 -  
862 0 -  
863 0 -  
864 0 -  
865 0 -  
866 0 -  
867 0 -  
868 0 -  
869 0 -  
870 0 -  
871 0 -  
872 0 -  
873 0 -  
874 0 -  
875 0 -  
876 0 -  
877 0 -  
878 0 -  
879 0 -  
880 0 -  
881 0 -  
882 0 -  
883 0 -  
884 0 -  
885 0 -  
886 0 -  
887 0 -  
888 0 -  
889 0 -  
890 0 -  
891 0 -  
892 0 -  
893 0 -  
894 0 -  
895 0 -  
896 0 -  
897 0 -  
898 0 -  
899 0 -  
900 0 -  
901 0 -  
902 0 -  
903 0 -  
904 0 -  
905 0 -  
906 0 -  
907 0 -  
908 0 -  
909 0 -  
910 0 -  
911 0 -  
912 0 -  
913 0 -  
914 0 -  
915 0 -  
916 0 -  
917 0 -  
918 0 -  
919 0 -  
920 0 -  
921 0 -  
922 0 -  
923 0 -  
924 0 -  
925 0 -  
926 0 -  
927 0 -  
928 0 -  
929 0 -  
930 0 -  
931 0 -  
932 0 -  
933 0 -  
934 0 -  
935 0 -  
936 0 -  
937 0 -  
938 0 -  
939 0 -  
940 0 -  
941 0 -  
942 0 -  
943 0 -  
944 0 -  
945 0 -  
946 0 -  
947 0 -  
948 0 -  
949 0 -  
950 0 -  
951 0 -  
952 0 -  
953 0 -  
954 0 -  
955 0 -  
956 0 -  
957 0 -  
958 0 -  
959 0 -  
960 0 -  
961 0 -  
962 0 -  
963 0 -  
964 0 -  
965 0 -  
966 0 -  
967 0 -  
968 0 -  
969 0 -  
970 0 -  
971 0 -  
972 0 -  
973 0 -  
974 0 -  
975 0 -  
976 0 -  
977 0 -  
978 0 -  
979 0 -  
980 0 -  
981 0 -  
982 0 -  
983 0 -  
984 0 -  
985 0 -  
986 0 -  
987 0 -  
988 0 -  
989 0 -  
990 0 -  
991 0 -  
992 0 -  
993 0 -  
994 0 -  
995 0 -  
996 0 -  
997 0 -  
998 0 -  
999 0 -  
1000 0 -  
1001 0 -  
1002 0 -  
1003 0 -  
1004 0 -  
1005 0 -  
1006 0 -  
1007 0 -  
1008 0 -  
1009 0 -  
1010 0 -  
1011 0 -  
1012 0 -  
1013 0 -  
1014 0 -  
1015 0 -  
1016 0 -  
1017 0 -  
1018 0 -  
1019 0 -  
1020 0 -  
1021 0 -  
1022 0 -  
1023 0 -  
1024 0 -  
1025 0 -  
1026 0 -  
1027 0 -  
1028 0 -  
1029 0 -  
1030 0 -  
1031 0 -  
1032 0 -  
1033 0 -  
1034 0 -  
1035 0 -  
1036 0 -  
1037 0 -  
1038 0 -  
1039 0 -  
1040 0 -  
1041 0 -  
1042 0 -  
1043 0 -  
1044 0 -  
1045 0 -  
1046 0 -  
1047 0 -  
1048 0 -  
1049 0 -  
1050 0 -  
1051 0 -  
1052 0 -  
1053 0 -  
1054 0 -  
1055 0 -  
1056 0 -  
1057 0 -  
1058 0 -  
1059 0 -  
1060 0 -  
1061 0 -  
1062 0 -  
1063 0 -  
1064 0 -  
1065 0 -  
1066 0 -  
1067 0 -  
1068 0 -  
1069 0 -  
1070 0 -  
1071 0 -  
1072 0 -  
1073 0 -  
1074 0 -  
1075 0 -  
1076 0 -  
1077 0 -  
1078 0 -  
1079 0 -  
1080 0 -  
1081 0 -  
1082 0 -  
1083 0 -  
1084 0 -  
1085 0 -  
1086 0 -  
1087 0 -  
1088 0 -  
1089 0 -  
1090 0 -  
1091 0 -  
1092 0 -  
1093 0 -  
1094 0 -  
1095 0 -  
1096 0 -  
1097 0 -  
1098 0 -  
1099 0 -  
1100 0 -  
1101 0 -  
1102 0 -  
1103 0 -  
1104 0 -  
1105 0 -  
1106 0 -  
1107 0 -  
1108 0 -  
1109 0 -  
1110 0 -  
1111 0 -  
1112 0 -  
1113 0 -  
1114 0 -  
1115 0 -  
1116 0 -  
1117 0 -  
1118 0 -  
1119 0 -  
1120 0 -  
1121 0 -  
1122 0 -  
1123 0 -  
1124 0 -  
1125 0 -  
1126 0 -  
1127 0 -  
1128 0 -  
1129 0 -  
1130 0 -  
1131 0 -  
1132 0 -  
1133 0 -  
1134 0 -  
1135 0 -  
1136 0 -  
1137 0 -  
1138 0 -  
1139 0 -  
1140 0 -  
1141 0 -  
1142 0 -  
1143 0 -  
1144 0 -  
1145 0 -  
1146 0 -  
1147 0 -  
1148 0 -  
1149 0 -  
1150 0 -  
1151 0 -  
1152 0 -  
1153 0 -  
1154 0 -  
1155 0 -  
1156 0 -  
1157 0 -  
1158 0 -  
1159 0 -  
1160 0 -  
1161 0 -  
1162 0 -  
1163 0 -  
1164 0 -  
1165 0 -  
1166 0 -  
1167 0 -  
1168 0 -  
1169 0 -  
1170
```


Čovek, kažu, najbrže nauči da pliva kada ga bacite u vodu. Slično je i sa programskim jezicima — učimo ih tek onda kada su nam potrebni. Primeri programa kojima ćemo propratiti našu školu logičkih igara, s kojom počinjemo od sledećeg broja i sledeći nastavak „Putovanja u središte ROM-a“ pisani su na paskalu, jer smo zaključili da standardni bejzik nije dovoljan za jednostavnu ilustraciju tehnika o kojima govorimo; učinilo nam se, osim toga, da će paskal, kao dobro standardizovan jezik, predstavljati prihvatljivo rešenje za vlasnike raznorodnih međusobno nekompatibilnih kompjutera. Cilj naših škola, međutim, nije kucanje gotovih programa već razumevanje principa njihovog rada. Zbog toga ćemo posvetiti pažnju osnovnim osobinama paskala bez ambicija, naravno, da zamenimo daleko kompletniju školu ovoga jezika koju planiramo za jedan od sledećih brojeva „Računara“.

ne simbolom „:“ i koje su smeštene između *begin* i *end* čineći kontrolnu strukturu koju nazivamo sekvencu.

Osim sekvence, za strukturano programiranje su potrebni ispitivanje i petlja. Ispitivanje se realizuje primenom konstrukcije *if ... then ... else* koju znamo iz bejzika. Razlika je zaista mala: ukoliko logički iskaz *if* ima vrednost *true* biće izvršena jedna naredba koja se nalazi za *then* dok će u slučaju da iskaz ima vrednost *false* biti izvršena jedna naredba iz *else* (else sekcija) se, jasno, može i izostaviti). Umesto te naredbe se može naći reč *begin* i, iz nje, čitava sekvenc naredbi (u kojoj smeju da se nalaze i nova ispitivanja) koja se završava sa *end*. Posebno vas upozoravamo na jednu početničku grešku koju može da vam donese mnogo glavobolja:

if a=b then; write ('Jednaki su');

Simbol „:“ koji smo istakli u prethodnoj naredbi je, kao što smo rekli, *separator* instrukcija. On je stavljen iz *then* i, samim tim, predstavlja kraj čitave *if ... then ... else* strukture. Ukoliko je 'a' jednako 'b', biće izvršen *do* te konstrukcije koje se nalazi iz *then*, što znači da neće biti izvršeno ništa pa se na ekranu neće pojaviti željeni tekst 'Jednaki su'!

Paskal podržava tri vrste petlji: *while ... do*, *repeat ... until* i *for ... do*. Prva petlja je univerzalna; ona iz *while* se piše neki logički uslov, a iz *do* jedna naredba (ili *begin ... end*) koja se izvršava *sve dok je uslov ispunjen*. Iz *until* se piše logički uslov i računara će izvršavati naredbe izme-

đu *repeat* i *until* sve dok se taj uslov ne ispuni. *For ... do* petlja je relativno slična *FOR-NEXT* strukturi na bejziku, s tim što *STEP* može da bude samo 1 ili -1. Tako ćemo umesto *FOR I=1 TO 100* pisati *for i:=1 to 100 do (naredba)*, a umesto *FOR I=100 TO 1 STEP -1*: *for i:=100 downto 1 do (naredba)*. Brojač u petlji može da bude promenljiva bilo kog tipa osim racionalne što znači da bismo mogli da napišemo *for bi:=cmo to žuto do ako smo prethodno definisali tip boje*. Na slici 3 je dat primer funkcije za računanje faktoriјela koja koristi svaku od tri pomenute vrste petli.

Brojni izrazi se u paskalu pišu kao i u bejziku uz sličan prioritet računskih operacija. Za dodeljivanje vrednosti promenljivoj *a*, kao što vidimo, koristi „:=“ koje zamenjuje *LET* u bejziku. Tako je *a:=3* naredba koja dodeljuje vrednost 3 promenljivoj *a*, dok je *a=3* *do* logičkog izraza kojim se ispituje da li je sadržaj promenljive *a* broj 3. Logički izrazi se pišu u sklopu *if* naredbi ili pri računanju sa logičkim promenljivima (tip *Boolean*). Zanimljivo je da tvorci paskala nisu nasrećnije rešili prioritet logičkih operacija tako da treba pisati *if (a=3) and (b=4) then ... a nikako if a=3 and b=4 then ...*

Ilustracija: Milica Marković

Paskal kompajleri

Paketi koji se nazivaju paskal kompajleri obično se sastoje od editora koji omogućava unošenje izvornog teksta programa i njegovog donjine ispravljanje, kompajlera koji prevodi taj izvorni tekst u mašinski program ili (često) u takozvani „p kod“ i (eventualno) *run time interpretera* koji mora da se nalazi u memoriji da bi se program preveden na *p kod* izvršavao. Najviše će vam truda biti potrebno da ovladate editorom; kada uz njegovu pomoć pripremite program, izdajte komandu poput *compile* i on će biti preveden a zatim, sa *run* ili *go*, startovan. Prevođenje i startovanje ćete morati da ponavljate posle svake, pa i najmanje ispravke programa.

Pročitavši ovaj tekst bićete u stanju da razumete rad svih primera koje pripremamo za našu školu logičkih igara, ali ćete i dalje imati problema sa pisanjem samostalnih paskal programa. Najbolje je da pokušate da otkucate program za „Kalash“ i da ga prevedete. U kucanju ćete, naravno, zaboraviti da otkucate poneku tabku i zarez, pisati for i:=1 to n, a ne for i:=1 to n do, zaboravljati dvotačku ispred jednako i slično. Tražeći ove greške, naučićete osnove paskala i, uz malo dobre volje, početi da pišete samostalne programe. To će biti pravo vreme da se, uz malu pomoć sledećih brojeva „Računara“, upoznate sa ostalim svojstvima ovog zanimljivog jezika.

Dejan Ristanović

skica 4*	VAŽNE BIBLIOTEKE FUNKCIJE NA PASKALU
Arifmetička:	abs(x), sqrt(x), sin(x), cos(x), exp(x), exp2(x), exp10(x), ln(x), log(x)
Predefinisane:	odd(x) i even(x) je li određeno određeno? true na kraju sveske datoteka write() i true na kraju datoteke
Transformacione:	francuzski izdavanje decimale = numerički zaokruživanje print() = skica ABC u bejziku skica() = skica CDB u bejziku

Procedure i funkcije se pozivaju jednostavnim navođenjem njihovog imena i spiska argumenta u zagradi. Tvorci paskala su nam obezbedili nekoliko standardnih funkcija koje su, zajedno sa kratkim opisima delovanja, navedene na slici 4. Od ugrađenih procedura posebno su važne *read*, *readln*, *write* i *writeln*; iz svake od njih se navodi spisak promenljivih i konstanti koje se nalaze u zagradi i razdvajone su zarezima. Razlika između *write* i *writeln* je u tome što posle izvršavanja prve kurzor ostaje u istom redu (kao da smo u bejziku napisali *PRINT „ABCD“;*) dok druga, kao što joj i ime govori (*write line*), izaziva prelazak kurzora u sledeći red. Autori paskal kompajlera za razne kućne računare su ovaj jezik opremili dodatnim procesurama za crtanje po ekranu i proizvođenja zvuka koje su opisane u okviru uputstva za upotrebu samog kompajlera.

```
skica 3:
4 0 - function fakt(n:integer):integer;
5 1 - var i,f:integer;
6 1 - begin
7 1 - f:=1;
8 1 - for i:=1 to n do f:=f*i;
9 1 - fakt:=f;
10 1 - end;

4 0 - function fakt(n:integer):integer;
5 1 - var i,f:integer;
6 1 - begin
7 1 - f:=1;
8 1 - while i<=n do begin f:=f*i;i:=i+1; end;
9 1 - fakt:=f;
10 1 - end;

4 0 - function fakt(n:integer):integer;
5 1 - var i,f:integer;
6 1 - begin
7 1 - f:=1;
8 1 - repeat
9 1 - f:=f*i;
10 1 - i:=i+1;
11 1 - until i>=n;
12 1 - fakt:=f;
13 1 - end;
```

plavi koverti

Obrada ličnih dohodaka

IZ računara

Računari u poslovnoj primeni

Izbor obrade ličnih dohodaka za prvu temu naše serije o poslovnoj primeni računara možda i nije najbolji. Međutim, ako imamo u vidu da su gotovo svi veliki računski centri krenuli upravo sa obradom ličnih dohodaka kao prvom postavljenom aplikacijom, nema razloga da ne ukažemo na mogućnost primene kućnog računara baš u toj oblasti. Izbor teme uslovljen je prvenstveno činjenicom da većina čitalaca zna šta su to lični dohodi i da tu nije potrebno preširoko objašnjavanje problema. Dovoljno je da se postavi zahtev, pa da većini bude jasno o čemu se radi.

Projektni zahtev

Izvršiti obradu ličnih dohodaka za radnu organizaciju koja u svom sastavu ima više OOUR-a, sa oko 500 radnika i sa mestima stanovanja u različitim opštinama, pa i republikama. Obradu izvršiti tako da se kao rezultati dobiju:

- izveštaj radniku o obracunu ličnog dohoda — „koverat“
- sve virmanske uplatnice koje se javljaju kao obaveze OOUR-a prema društvu i kreditorima
- sve rekapitulacije virmanskih uplatnica
- analitički izveštaji kreditorima
- statistika ličnih dohodaka (kao izveštaj RAD-i i slični)
- mogućnost izrade godišnjeg izveštaja za SIZ PIO (izveštaj M-4)

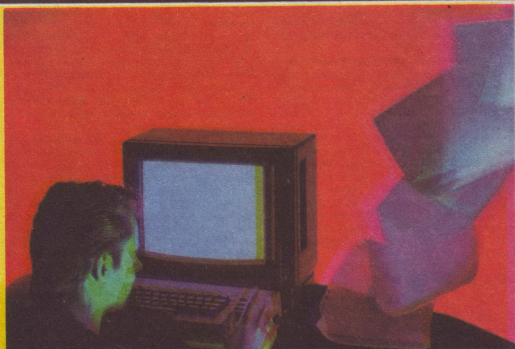
Obradu izvršiti na personalnom računaru sa sledećom konfiguracijom:

- računar sa 64Kb
- dve disketne jedinice maksimalnog kapaciteta po jedinici od 300Kb (poželjno što manje)
- serijski štampač sa oko 100 znakova u sekundi.

Štampa „koverta“

Kao što je već rečeno u prethodnom članku, usko grlo za primenu kućnih računara u radnim organizacijama predstavlja relativno skromna brzina raspoloživih štampača. Stoga ćemo prvo i analizirati vreme potrebno da se obavi potrebna štampa pri obradi ličnih dohodaka.

Štampa odgovarajućeg „koverta“ — izveštaja radniku o izvršenom obracunu ličnog dohoda, kao i o izvršenim obavezama predstavlja svakako onaj deo štampa koji će zahtevati i najviše vremena. Kako se ovakav dokument štampa za svakog radnika, to ćemo proceniti vreme potrebno za

štampanju samo jednog izveštaja. Pri tom treba imati na umu da je poželjno štampu vršiti na unapred pripremljenom (predštampanom) obrascu, kako bi se izbeglo gubljenje vremena na štampi standardnih opisa sadržaja pojedinih podataka. Ovo nije nikakvo ograničenje, već jednostavno zahtev koji se postavlja i pri svakoj ozbiljnijoj obradi na velikim računarima. Ovaj izveštaj treba da sadrži: matični broj radnika, prezime i ime radnika, mesec obrade, broj bodova radnika po rešenju, plansku vrednost boda, procenat ostvarenja, časove rada rasčlanjene prema vrstama, obračunati neto i bruto lični dohodak, minul rad, sve obustave po njihovim vrstama sudsko-administrativne zabrane, akontacije, kredit, sindikalnu i partijsku članarinu, te iznos za isplatu.

Pored ovih podataka, koji se mogu smatrati obavezanim, poželjno je da se nađu i podaci o svakom obustavljenom kreditu (naziv kreditora i trenutni saldo kredita), kao i poimenično navedeni svi doprinosi koje je radnik platio iz svog ličnog dohoda. Mada ovaj poslednji zahtev predstavlja čak i obaveznu prema ZUR-u, samo mali broj radnih organizacija sa velikim sistemima za obradu podataka ima ovaj način izveštavanja, te ga u našem slučaju možemo i zanemariti, jer bi nam štampanje teksta za objašnjenje (na primer „doprinos SIZ-u za penzijsko i invalidsko osiguranje po stoji od...“) oduzelo izuzetno mnogo vremena, tim pre što ovakvih doprinosa ima poprilično. Ako saberemo prosečan broj znakova koje je potrebno obavezno prikazati dobićemo oko 100 znakova, a ukoliko želimo i prikaz kreditora broj će biti oko 150 (ovde nam na ruku ide i novi propis da se svi

iznosi štampaju bez prikazivanja para). Međutim, ovako mali broj znakova nas ne sme zavarati. Naime, ako raspoložemo sa štampačem od 100 znakova/sekundi, to još uvek ne znači da ćemo čitav „koverat“ odštampati za 1,5 sekundi.

Podatak koji proizvođači štampača daju je broj znakova u sekundi, jer je on interesantan za međusobna poređenja, i ima svoju punu vrednost u slučaju da se štampaju redovi koji sadrže maksimalan broj znakova koje je moguće smestiti u jedan red. Ukoliko pak red nije pun, a u našem slučaju je pre „prazan“ nego pun, za nas je od bitnog značaja vreme potrebno da se papir pomeri za jedan red. Ovaj podatak nije dostupan, ali ga je lako eksperimentalno proveriti na raspoloživom štampaču. Kod pogodno projektovanog „koverta“ čitavu štampu je moguće postaviti u 40 kolona raspoređenih u više redova. Na osnovu iskustva, pod ovim uslovom, svaki ilio pristojniji štampač sa brzinom od 100 znakova u sekundi može odštampati jedan red, sa skokom na sledeći red, za približno 0,5 sekundi. Kako naš koverat nema potrebu da sadrži više od 30 redova, to je teorijski potrebno 15 sekundi za štampu jednog „koverta“. Ovakvo izračunato vreme treba uvećati još za 30 odsto, te konačno dobijamo da je za štampu jednog koverta potrebno oko 20 sekundi. Računajući sa 500 radnika, vreme potrebno za štampu svih koverata iznosi 10.000 sekundi, ili oko 3 sata.

Virmani u izveštaju

Štampanje virmana je drugo po obimu. Za razliku od prethodnog slučaja kod „ko-

lako se u poslednje vreme za kućne računare nalazi i u kući poneki ozbiljniji posao, većina i dalje ostaje da čami neiskorišćena, a novopečeni programeri nisu ni svesni kakvo moćno oruđe imaju u rukama. Kućni računari, međutim, idealni su za malu privredu, a mogu, na određenim poslovima, da nadu svoje mesto čak i u najvećim radnim organizacijama, bez obzira da li u njima već postoji računarski sistem. U ovoj seriji tekstova analiziramo neke značajne mogućnosti primene ličnih računara za potrebe organizacija udruženog rada.

verata", ovdje smo oslobođeni razmišljanja o podacima koje je potrebno prikazati, kao i o načinu njihovog prikazivanja. Najme, zakonodavac je napisao oblik ovog dokumenta, uključujući obim podataka kao i njihov raspored. Na dokumentu postoji 12 „radnih“ redova, dok veličina dokumenta iznosi 24 reda. Maksimalna dužina reda je pri tom 64 znaka. Kako se od 12 raspoloživih redova obično koristi 10, a maksimalna dužina reda je obično 60, to je, teorijski potrebno, oko 7 sekundi, ili praktično oko 10 sekundi za jedan virman. Broj virmena koji je potrebno odštampati zavisi od organizacione strukture radne organizacije, to jest od broja OOUR-a koji se javljaju kao nalagodavci na ovom dokumentu. Može se reći da je za potrebe doprinosa za radnike i pripravnice, sindikalnu i partijsku članarinu i akontacije potrebno od 50 virmena po OOUR-u. Drugi deo virmena koji je potrebno odštampati odnosi se na kreditore kod kojih su radnici uzeli kredite. Na 500 radnika može se računati sa oko 300 različitih kreditora, te je potrebno odštampati isti toliko broj virmena. To ukupno iznosi 350 virmena po jednom OOUR-u, ili 3.500 sekunda, odnosno oko jedan čas rada štampača.

Treći deo štampe odnosi se na izveštaj koji se šalje kreditorima o izvršenim obustavama. Ovi izveštaji obično sadrže red popunjen maksimalno, to jest sadrži 80 znakova u jednom redu, dok je broj redova po izveštaju teško proceniti. Izveštaj obavezno sadrži zaglavije koje objašnjava tekst koji sledi ispod i obično zahteva 5 redova. Kako je prosečan broj kredita po radniku maksimalno 2, potrebno je odštampati i 1.000 ovih redova, što čini ukupno 2.500 redova. Kako izvestan broj kreditora kreditira samo jednog radnika, ovaj izveštaj nije potrebno za njega štampati, jer se svi podaci mogu naći na virmanu, pa se može očekivati da je potrebno odštampati oko 2.000 redova za potrebe ovog izveštaja. Sa brzinom štampe od 100 znakova u sekundi jedan red je moguće odštampati, računajući i vreme potrebno za skokove na susjedni red, teorijski, za oko 1 sekundu, a praktično za oko 1,3 sekunde. Međutim, ovdje treba dodati i vreme potrebno za skokove na novu stranicu zbog relativno malog broja redova koji se štampaju na jednoj stranici, tako da vreme koje realno treba uzeti iznosi oko 1,5 sekundi. Na taj način, za potrebe ovog izveštaja potrebno nam je oko 3.000 sekundi, ili nešto manje od jednog sata.

Sva ostala štampa, različitih pregledi nakon ažuriranja matičnih datoteka, liste grešaka, pregledi obustavljenih i neobustavljenih akontacija, izveštaji kao RAD-1 i slični,

ne mogu oduzeti više od 1 sat rada štampača.

Ukupno, vreme potrebno za štampu iznosi oko 6 časova. Ako se na ovo doda i vreme potrebno za isčitavanje datoteka, koje su uglavnom sekvencijalne, vreme potrebno za čitavu obradu iznosi oko 8 časova rada sistema.

Organizacija i sadržaji datoteka

Drugi kritičan parametar pri radu sa kućnim računarima je veličina datoteka koje se obrađuju, pri čemu treba razlikovati takozvane matične datoteke od datoteka koje su radne. Pri obradi ličnih dohodaka nužno su potrebne sledeće matične datoteke:

- datoteka radnika
- datoteka OOUR-a
- datoteka kredita
- datoteka kreditora
- datoteka doprinosa
- datoteka samodoprinosa.

Analiziramo sada sadržaj svake od ovih datoteka i procenimo njihovih veličinu.

Matična datoteka radnika

Ova datoteka treba da nam obezbedi sve potrebne podatke o radniku, kao i podatke koje ćemo koristiti pri obradi ličnih dohodaka ili nekim docnijim obradama (na primer, pri izradi obrasca M-4). Osnovni sadržaj ove datoteke mora da obuhvati:

- matični broj radnika u radnoj organizaciji (poželjno je da bude formiran kao broj OOUR-a, iza čega sledi broj iz knjige prijema radnika na rad),
- OOUR u kome radnik radi (pod uslovom da ova šifra nije sadržana u matičnom broju radnika)
- prezime i ime radnika
- lični broj radnika (iz lične karte)
- matični broj SIZ-a PIO
- datum (ili samo mesec) u kome radnik povećava staž za jednu godinu
- staž radnika
- lična kvalifikacija radnika
- potrebna kvalifikacija
- broj bodova po rešenju (ili šifra radnog mesta)
- članstvo u sindikatu
- opština i mesto stanovanja (šifre)
- prosek primanja iz prethodne godine
- primanja u poslednja tri meseca
- kumulativni iznos primanja u toku godine iz redovnog rada
- kumulativni iznos primanja u toku godine na osnovu bolovanja
- broj časova rada u toku godine
- broj časova bolovanja u toku godine
- šifra radnog mesta za priznavanje beneficiranog radnog staža

— vreme provedeno na radnom mestu sa pravom na beneficirani radni staž.

Ovako koncipiran sadržaj sloga datoteke radnika može biti smešten na 128 bajtova, što znači da svi podaci za 500 radnika mogu biti smešteni u 64Kb na disketi, ako je datoteka organizovana sekvencijalno. Sa stanovišta obrade ova datoteka može biti organizovana sekvencijalno, ali se ipak preporučuje da se organizuje kao indeksna datoteka sa ključem koji je matični broj radnika u radnoj organizaciji.

Matična datoteka OOUR-a

Broj slogova ove datoteke je jednak broju OOUR-a unutar radne organizacije. Sadržaj datoteke je:

- šifra OOUR-a
- naziv OOUR-a
- žiro račun OOUR-a.

Ukoliko radna organizacija nema OOUR-e, ova datoteka ne postoji, već se odgovarajući podaci unose direktno u program.

Veličina ove datoteke je zanemarljiva, a organizacija može biti i sekvencijalna.

Matična datoteka kredita

Ova datoteka mora da nam obezbedi sve podatke o kreditu koji je jedan uzet, kao i o svim vrstama zabrana koje postoje na njegov lični dohodak. Ova datoteka bi trebalo da sadrži sledeće podatke:

- matični broj radnika
- šifra prioriteta obustave
- šifra vrste kredita
- redni broj kredita u okviru jedne vrste kredita
- partija kredita — obustave
- iznos rata
- osnovni dug
- kumulativni iznos uplate
- datum prve rate
- period plaćanja rata
- broj perioda odlaganja.

Ovi podaci se mogu smestiti u 64 bajta, tako da računajući sa prosečno 2 obustave po radniku broj slogova iznosi 1.000, a veličina same datoteke je 64Kb. Organizacija ove datoteke može biti i sekvencijalna, ali ako se izabere indeksna organizacija, ključ datoteke je matični broj radnika.

Matična datoteka kreditora

Kao što je već rečeno, ova datoteka će sadržati oko 300 slogova sa sledećim sadržajem:

- redni broj kreditora
- naziv kreditora
- broj žiro računa kreditora.

Ovi podaci mogu se smestiti u 64 bajta, tako da je veličina čitave datoteke oko 20Kb pri sekvencijalnoj organizaciji.

Što se tiče izbora organizacije datoteke, važi isto što i pri izboru organizacije kod matične datoteke radnika, uz napomenu da su ovdje izmene ipak ređe. Stoga je ažuriranje ovakve datoteke obično brže ako se radi preko sekvencijalnog uparivanja, a ne preko direktnog pristupa.

Matična datoteka doprinosa

Broj slogova koji će ova datoteka sadržati je teško unapred reći, jer zavisi od broja opština u kojima rade radnici, kao i od broja OOUR-a u radnoj organizaciji. U svakom slučaju, njihov broj neće preći 200. Sam sadržaj ove datoteke je sledeći:

- redni broj sloga (služi samo kao identifikacija za ažuriranje podataka unutar tog sloga)
- naziv doprinosa
- broj žiro računa na koji se vrši uplata
- procenat za odgovarajući doprinos
- identifikacija da li se doprinos odnosi na radnika ili pripravnika
- oznaku ko vrši plaćanje.

I ovi podaci mogu biti smešteni na 64 bajta, tako da nam je potrebno 12Kb za njeno smeštanje. Zbog svoje veličine, kao i načina korišćenja, ova datoteka može biti organizovana sekvencijalno.

Matična datoteka samodoprinosa

Broj slogova unutar ove datoteke je veoma mali, možda svega desetak, a često i manji. Sadržaj ove datoteke je:

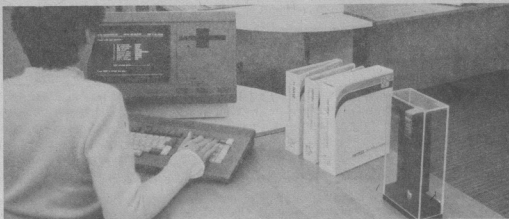
- redni broj sloga (služi samo kao identifikacija)
- naziv samodoprinosa
- šifra opštine
- procenat za obračun
- broj žiro računa na koji se vrši uplata.

Veličina i ove datoteke je zanemarljiva, a organizacija može biti sekvencijalna.

Proces obrade

Pre nego što pristupimo objašnjenju načina obrade pretpostavimo da je matični broj radnika u radnoj organizaciji formiran tako što se na prvim mestima nalazi broj OOUR-a u kome radnik radi, iza čega sledi redni broj iz matične knjige zaposlenih. Ovo nije neko ograničenje, ali će u mnogome olakšati rad sistema (praktično, biće izbačen iz obrade izvestan broj SORT-ova), kao i naš daljnji opis obrade. Na kraju ovog dela čemo dati i odgovarajuće izmene koje treba učiniti da bi se moglo raditi i bez ovog uslova.

Na slici 1 je prikazan dijagram obrade ličnih dohodaka, pri čemu su programi označeni sa P1, P2, P3..., matične datoteke sa M1, M2, M3..., radne datoteke sa R1, R2, R3..., a izlazne liste sa L1, L2, L3... U dijagramu nisu prikazani programi koji služe za ažuriranje matičnih datoteka, ali se

oni mogu prikazati ili kao na slici 2 (za slučaj ažuriranja indeksno organizovanih datoteka) ili kao na slici 3 (u slučaju ažuriranja sekvencijalno organizovanih datoteka). Značenje simbola M, P i L je isto kao u prethodnom slučaju. Treba napomenuti da prilikom odlaska radnika iz radne organizacije to treba evidentirati u slogu matične datoteke radnika, ali se slog ne sme ukloniti iz datoteke sve do kraja godine bez potrebe izrade izveštaja M-4.

Ukoliko je ispunjen uslov o načinu formiranja matičnog broja radnika moguće je prilikom unosa podataka o oblicima rada u proteklom mesecu zahtevati da se to čini u rastućem redosledu matičnih brojeva. U tom slučaju program P1 omogućuje unos podataka o oblicima rada i to: broj časova rada u redovnom radu, u noćnoj smeni, prekovremeni rad u redovnoj smeni, prekovremeni rad noću, sate državnih praznika, prekovremeni rad u dane državnih praznika, plaćena odsustva, odsustvovanja sa rada na osnovu refundiranja (na primer: vojne vežbe), različite vrste bolovanja (90 ili 100 odsto), opravdane i neopravdane izostanke, paušali (ukoliko postoji), procenat kazne, iznos akontacije, iznos za korekcije (više/manje isplaćeno u prethodnom obračunu), procenat ostvarenja itd. Prilikom unosa podataka istovremeno se vrši i logička kontrola unetih podataka, tako da datoteka na izlazu (R1) sadrži samo logički ispravne podatke. Za ovu datoteku dovoljno je 128 bajtova po radniku.

Program P2 vrši uparivanje podataka iz datoteke R1 i matične datoteke radnika formirajući izlaznu datoteku R2 i listu L1 koja, radi kontrole, sadrži sve slogove koji su eventualno neupareni. Izlazna datoteka R2 pored preuzetih podataka iz datoteke R1 proširena je podacima iz matične datoteke M1 (prezime i ime radnika, broj bodova, opština i mesto stanovanja, indikatori za članstvo u SK i sindikatu, kvalifikacija, godine staža, te prosek za izračunavanje nadoknade u slučaju bolovanja), to jest sve one podatke koji će nam trebati za izračunavanje ličnog dohodka. Veličina ove datoteke će biti 128Kb, odnosno svaki slog će biti proširen na 265 bajtova koji neće biti u potpunosti iskorišćeni, ali će nam biti potrebni u toku daljeg rada.

Jedinstven program

Na osnovu podataka iz datoteke P2 program P3 izračunava lični dohodak radnika u bruto iznosu, formirajući izlaznu datoteku R3. U principu je moguće zaminiti programe P1, P2 i P3 jednim jedinstvenim programom, pod uslovom da je matična datoteka radnika organizovana indeksno i da se u toku unosa podataka o časovima

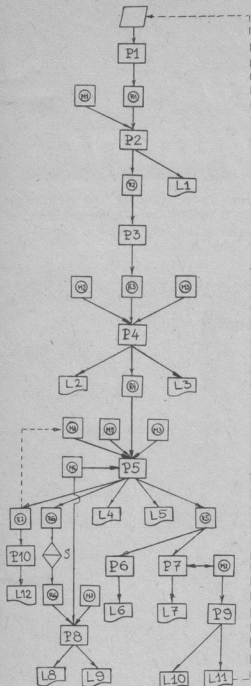
rada istovremeno vrši i preuzimanje podataka iz matične datoteke radnika, te i izračunavanje vrednosti bruto iznosa ličnog dohodka.

Program P4 koristeći matične datoteke M2 (datoteka doprinosa) i M3 (datoteka OOUR-a) vrši obračun doprinosa za svaki OOUR, i na izlazu formira izlaznu listu L1 (virmani sa izračunatim doprinosima), listu L2 (rekapitulacija virmana), te izlaznu datoteku R4, koja sadrži i neto obračunati lični dohodak svakog radnika. Ukoliko se želi prikaz svakog pojedinačnog doprinosa na karti radnika potrebno je na ovom mestu to i uraditi. Međutim, to bi znatno povećalo broj bajtova za radnu datoteku te se to praktično teško može ostvariti na disketama kapaciteta reda stotinak kilobajtova (ali svakako, bez većih problema sa vinčesterskim diskovima). Napomenimo da je moguće i ovaj program uključiti u prva tri programa, u jedinstven program. Međutim na 8-bitnim računarima to je pre naučn fantastika nego realnost, ali na 16-bitnim mašinama lako ostvarljivo. Međutim, veoma je realno očekivati od većeg programera da prva dva programa formira kao jedan program, a da programe P3 i P4 sastavi takođe u jedan jedinstven program.

Program P5 služi za obračune svih obustava na ličnom dohotku radnika (sudsko-administrativne zabrane, akontacije i slično) i partisku članarinu, akontacije i slično). Za potrebe koriste se, pored ulazne datoteke R4 i matične datoteke M4 (matična datoteka kredita), M5 (matična datoteka samodoprinosa), M3 (matična datoteka OOUR-a) i M6 (matična datoteka kreditora). Kako je matična datoteka kredita sortirana po matičnom broju radnika, to je njenim uparivanjem sa datotekom R4 moguće na izlazu dobiti radnu datoteku R5, koja bi sadržala iznose obustavljenih kredita, a ako raspoloživo sa dovoljno prostora na disketi (da povećamo slog na 384 bajta, odnosno čitavu datoteku R5 na 192Kb) i sa nazivom kreditora i saldnom kredita. Druga izlazna datoteka R6 sadrži sledeće podatke: broj kreditora, prezime i ime radnika, partiju kredita, iznos obustave, saldo kredita, kao i još neke značajne podatke koji se žele saopštiti kreditoru. Slog ove datoteke ne prelazi 64 bajta, tako da možemo računati da njena veličina ne prelazi 64Kb (računajući u procesu sa 2 kredita po jednom radniku).

Godišnja obrada

Izlazna datoteka R7 predstavlja u stvari ažuriranu matičnu datoteku kredita, i u obradi za sledeći mesec će biti na mestu ulazne datoteke M4. Veličina ove datoteke je ista kao i datoteke M4, to jest 64Kb.

Slika 1: Dijagram obrade ličnih dohodaka

Izlasta lista L4 sadrži virmanske uplatnice za iznose partijske i sindikalne članarine, kao i iznose samodoprinos, a lista L5 pregled obustavljenih i neobustavljenih akontacija radnika. Sa stanovišta angažovanog kapaciteta na disketama ovaj program postavlja najveće zahteve. Naime ukupna veličina datoteke je oko 440Kb [64Kb (M4)+1Kb (M5)+1Kb (M3)+20Kb (M6)+192Kb (R5)+64Kb (R6)+64Kb (R7)], plus nekoliko kilobajta za privremeni smejstaj datoteke koja sadrži štampu izvještaja L5. Ukoliko je datoteka M4 (matična datoteka kredita) organizovana kao indeksna, to se otporji zbir može smanjiti za 64Kb, jer bi se gornji zahtev za formiranjem datoteke R7, a datoteka M4 bi bila ulazno izlazna datoteka u programu P5. Ukoliko se ne raspolaže ni sa ovakvim prostorom, program P5 bi morao biti razdvojen na dva nezavisna programa.

Program P6 vrši jednostavno izlistavanje ulazne datoteke R5, na unapred pripremljeni koverat (lista L6). Program P7 vrši ažuriranje podataka u matičnoj datoteci radnika, menjajući sadržaje polja o kumulativnom iznosu ličnog dohotka radnika u tekućoj godini (kako za rad tako i za bolovanja), kumulativnom iznosu broja časova rada i bolovanja, te vršeci pomeranje ažurira primanja u prethodna tri meseca. Kao izvještaj (L7) javlja se potreban statistički pregled ličnih dohodaka (na primer, izvještaj RAD-1).

Pre ulaska u program P8 potrebno je datoteku R6 sortirati po šifri kreditora. Tako pripremljena datoteka, uz korišćenje matične datoteke kreditora (M6) i matične datoteke OOUR-a (M3) služi za izradu virmanskih uplatnica koje se upućuju kreditorima (L8) zajedno sa izvještajem o izvršenim uplatama (L9).

Sa ovim bi obrada ličnih dohodaka za jedan mesec bila završena. Međutim, potrebna su nam još dva programa za pripremu obrade u sledećem mesecu. Program P9 vrši izlistavanje matične datoteke radnika (po potrebi — L10), i obavezno izvještaj L11, koji u stvari predstavlja osnovu za unošenje podataka o radu radnika u sledećem mesecu, to jest dokument sa koga će se nakon unošenja časova rada vršiti obuhvat podatka za program P1. Program P10 izlistava opciono ili sve kredite radnika, ili kredite koji su isplaćeni (saldo nula), kako bi se oni uklonili iz matične datoteke kredita (izvještaj L12).

Konačno, treba reći da je za godišnju obradu potrebno predvideti još jedan program koji bi radio sa matičnom datotekom radnika. Cilj ovog programa je da izradi obrazac M-4, te da izvrši potrebna ažuriranja u matičnoj datoteci: anuliranje odgovarajućih polja kumulativa primanja i časova rada, te izmenu primanja u toku prethodne godine. U toku ove obrade vrši se i izbacivanje slogova radnika koji su napustili radnu organizaciju u toku prethodne godine.

Manje vreme obrade

U prethodnom delu dat je jedan od mogućih načina organizovanja obrade ličnih dohodaka. Predloženo rešenje, bez ikakvih pretenzija da je najbolje moguće, ima nekoliko pogodnosti. Kao prvo, broj SORT-ova je smanjen praktično na minimum, što ima za posledicu znatno smanjenje vremena obrade. Mnogo je važnija, međutim, činjenica da pri radu bez SORT-ova imamo mogućnost rada sa datotekama teorijski neograničene dužine. Ovo bi imalo svoj puni značaj kada bismo raspolagali sa tri disketne jedinice, pri čemu bi dve služile za ulaznu i izlaznu datoteku, treća jedinica služila za matične datoteke. Međutim, naša konfiguracija to ne dozvoljava, jer smo na početku odredili da ćemo raspolagati samo sa dve disketne jedinice.

Ipak, analiziramo ovu prednost posmatrajući dijagram obrade sa slike 1. Svi naši programi, osim P2, P4, P5 i P8 imaju po jednu datoteku na ulazu i izlazu, tako da njihova dužina u odnosu na kapacitet disketne jedinice praktično nema nikakvog uticaja. Kod programa P2, gde u obradi učestvuju i matična datoteka radnika M1, problema ne bi trebalo da bude jer dužina ove ulazne datoteke može biti komotno smeštena na jednoj disketi, dok bi druga disketna jedinica služila za izlaznu datoteku. U programu P4, kod koga učestvuju dve matične datoteke (M2 — datoteka doprinosa i M3 — datoteka OOUR-a) možemo na

početku programa učitati direktno u memoriju podatke o vrsti doprinosa i njegovom procentu, iz datoteke M2, datoteku zatvoriti i na njeno mesto postaviti datoteku R3. U toku čitanja te datoteke, i izračunavanja neto ličnog dohotka radnika možemo formirati kumulative za iznose pojedinih doprinosa u okviru tabele unutar memorije.

Nakon iščitavanja datoteke R3 i formiranja datoteke R4 u disketne jedinice se ponovo stavlja datoteka M2 i M3. Sekvencijalnim praznjenjem formirane tabele i istim takvim čitanjem datoteka M2 i M3 dobijaju se izvještaji L2 i L3. Problem je nešto složeniji kod programa P5, jer u obradi učestvuju čak 7 datoteka. Međutim, već smo rekli da je moguće ukloniti datoteku R7 ako se datoteka M4 (matična datoteka kreditora) organizuje kao indeksna. Datoteka M3 (datoteka OOUR-a) i M5 (datoteka samodoprinos) veoma su male i moguće ih je na početku programa učitati u memoriju kompletne, tako da njihovo prisustvo na disketama nije nužno potrebno u toku obrade. Na taj način se broj stalno prisutnih datoteka smanjuje na četiri, što je još uvek mnogo. Ukoliko se, pak, odustane od zahteva da se na koverti prikazuje naziv kreditora; otpada i potreba za datotekom M6 (matična datoteka kreditora).

Programski paketi

Ako se na tome ipak insistira, moguće je ujediniti matičnu datoteku kredita M4 sa matičnom datotekom kreditora pre ulaska u program P5, što bi imalo za posledicu proširenje podataka u datoteci M4 za naziv kreditora i njegov broj žiro računa. Pa i u tom slučaju nam ostaju tri datoteke za obradu. Verovatno je jedino rešenje da se na izlaznoj disketi nade onoliko puta datoteka M4 koliko nam je disketa potrebno za smejstaj čitave izlazne datoteke R5. Rešenje nije baš lepo, ali nužda zakon nema. Što se tiče programa P8, problema nema, jer se datoteka M3 (datoteka OOUR-a) može učitati u memoriju na samom početku programa i odalje se mogu koristiti podaci koji su nam potrebni. Konačno, treća prednost predloženo načina obrade je u relativno malom broju programa, zbog čega je njihovo održavanje u eksploataciji veoma olakšano.

Ukoliko se iz bilo kog razloga ne može prihvatiti uslov o načinu organizovanja matične datoteke radnika, dijagram obrade sa slike 1 morao bi da pretrpi izvesne promene, uzrokovane potrebom za uvođenjem nekoliko SORT-ova. Datoteku R1 bi trebalo sortirati po matičnom broju radnika, datoteku R3 po broju OOUR-a, a datoteku R4 ponovno po matičnom broju radnika. Uvođenje SORT-a ne samo što bi produžilo vreme obrade, već bi i onemogućilo osnovnu prednost navedenog rešenja da radne datoteke mogu biti neograničene dužine.

Konačno, recimo još jednom, cilj ovog članka nije bio da pruži gotovo rešenje za obradu ličnih dohodaka, već samo da ukaže na potencijalne mogućnosti primene kućnih računara u jednoj oblasti gde danas neprikosnoveno vladaju mnogo moćniji sistemi. Autoru je poznato da se danas nude programski paketi za obradu ličnih dohodaka na kućnim računarima, ali nije imao priliku da se ni sa jednim od rešenja bliže upozna. Ovak članak zato predstavlja i poziv svim zainteresovanim da preko „Računara“ upoznaju širi auditorijum sa svojim gotovim rešenjima.

Mihailo Karapandžić, dipl. inž.

ima li programera u avionu

nastavak sa str 14

• Iz vašeg odgovora bi se moglo zaključiti da za pravljenje domaćeg računara do sada nisu angažovani pravi ljudi. Ako bi neko ponudio Elektrotehničkom fakultetu da napravi računar, da li bi kadrovi koji su trenutno tu bili u stanju da u nekoj klasi naprave računar bolji od onih kojima trenutno raspolažemo?

— Siguran sam da bismo mogli.

• A za koje vreme i po kojoj ceni?

— Pa, mislim, relativno brzo. Ne zaboravite da bismo mogli kolege i ja u takav projekat uložiti desetine godina minulog naučnog rada i iskustva. A što se cene tiče, reći ću vam šta je Mocart rekao kada su ga upitali koliko treba da mu plate za jednu njegovu kompoziciju. „Ma koliko mi platili, preцениćete sadašnji trud i pruženiće moj talenat“. Ja mislim da treba dobro platiti kvalitetno delo, ali o vrednovanju naučnog rada bolje da ne govorimo.

• U čemu je naša prava šansa kada su računari u pitanju?

— Izlaz iz ekonomske situacije bez primene računarstva nije moguć. Recimo da neka radna organizacija treba u roku da odgovori na neki tender iz Afrike ili sa Bliskog istoka. Treba graditi, na primer, hiljadu transformatora za određene meteorološke prilike. Za to je neophodno imati već gotove programe za projektovanje, kretanje cena bakra i gvoždenog lima na londonskoj berzi i niza drugih parametara. Rezultati optimizacije treba hitno da pruže odgovor na pitanje pod kojim uslovima ući u taj posao. Ako je posao potentenji radiće se u korist sopstvene štete i „Feni“-čani će imati nove sledbenike, a ako je preceñjen — inostrani ponuđač će dati bolje uslove i preuzeti posao. Pre ove analize očigledno treba otkloniti greške u uvezenom softveru. Sovjeti su prvi poleteli u kosmos zahvaljujući tehnologiji Zapada i sopstvenoj pameti. Ni mi u pameti nikada nismo oskudevali.

• Kada smo već kod pameti, osvrnimo se i na glavnu primenu računara pete generacije, područje tzv. „veštačke inteligencije“. Upravo je „veštačka inteligencija“ najviše podstakla maštu pisaca i reditelja naučne fantastike, pred čijim delima mnogi ljudi osećaju strah od „inteligentnih računara“ koji su u stanju da samostalno preuzmu kontrolu nad životima običnih smrtnika. Šta vi kao profesionalna kažete, kada će računari moći da misle i samostalno donose odluke?

— Još dosta davno načinio sam program koji je mogao sam sebe da koriguje i u svakom novom prolazu brže daje izlazne rezultate. Za njega bi neko neupućen rekao da spada u domen „veštačke inteligencije“. Ali ono što moram da naglasim kada se govori o ovom programu i „veštačkoj inteligenciji“ jeste da računar čini upravo ono što su njegovi programeri predviđali. A na pitanje kada će računari moći da misle i samostalno donose odluke kao čovek, moj odgovor je — onda kada avioni (koji poput ptica lete) budu počeli da svijljaju gnezda i nose jaja kao ptice.

Najviše smo govorili o programerima. Šta biste na kraju rekli o profesiji programera?

— Isto što i o pilotima. Nijedan pilot nije napustio letenje po svojoj volji. Nije mi poznato da je neki programer napustio da programira. To je posao koji zakućuje celu ličnost i pruža veliko intelektualno zadovoljstvo.

• Zahvaljujemo profesor Slaviću na razgovoru i nadamo se da neće zaboraviti obećanje o saradnji koje je dao za naše čitaoca. Posebno cenimo spremnost da našim čitaocima prenese saznanja do kojih je došao višegodišnjim upornim radom. Očekujemo uskoro njegove priloge, ali i vaših pitanja vezana za računanja na računaru.

Razgovor vodila: Nevenka Spalević

Računari i umetnost stripoteka na kompjuteru

Prodirući u sve pore čovekovog života i rada, računar nije mimošao čak ni područje u kome su tradicionalno vladali olovka, pero i mastilo — područje stripova. Računar je napravio tek prvi korak u svet devete umetnosti, ali korak koji mnogo obećava.

I tell ye, I just about told the boss off --

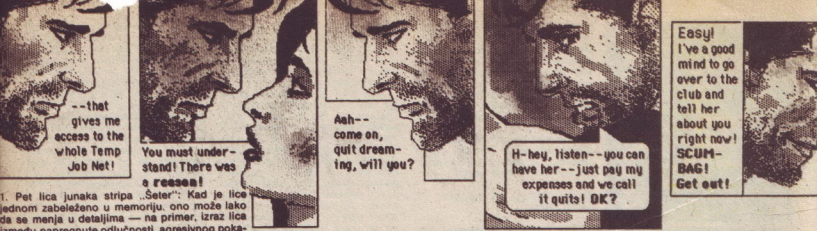
You almost wenne join the Alien Nation!

So anyway I said to the boss, "Vid' th' JAIL!"

2. Jedna kompletna taba iz stripa „Seter“: Čovek sa crnim konjskim repicem i zapaljenom cigaretom pojavljuje se tri puta. Štuka u sredini pokazuje je koliko je lako neki lik „zumirati“ — načiniti ga po volji većim ili manjim. Ubacivanje teksta obavlja se istovremeno.

--that gives me access to the whole Temp Job Net!

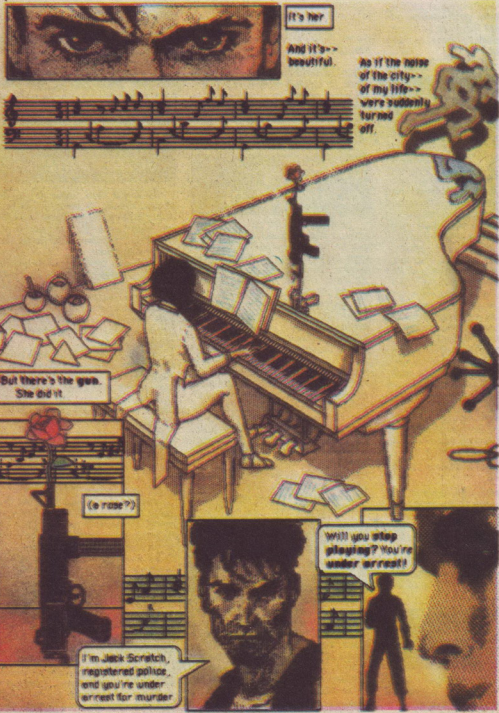
You must understand! There was a reason!

Aah-- come on, quit dreaming, will you?

Hi--hey, listen-- you can have her -- just pay my expenses and we call it quits! OK?

Easy! I've a good mind to go over to the club and tell her about you right now! SCUM-BAG! Get out!

1. Pet lica junaka stripa „Seter“: Kad je lice jednom zabeleženo u memoriju, ono može lako da se menja u detaljima — na primer, izraz lica između napregnute odlučnosti, agresivnog pokrižavanja zuba i nagoveštenog osmeha; isto tako, lako je promeniti svetlost i senke, ili pravac u kome je okrenuta zenica.

It's her

And it's-- beautiful.

As if the noise of the city-- were suddenly turned off.

But there's the gun. She did it

(a raise?)

Will you stop playing? You're under arrest!

I'm Jack Scratch, registered police, and you're under arrest for murder

3. Veliki crtež sa umetnutim manjim slikama i crtežima. Ako se crtaču ne dopada poredak pojedinih slikovnih elemenata, on ih može mnogo lako izmeniti nego prilikom krtanja na papiru. Sa računarom „mekintoš“ jedna stvar još uvek ne može da se ostvari: kolorisanje; boje moraju da se nanose rukom.

„Sada ću sigurno bankrotirati“, rekao je Rik (Rick) Oliver, glavni urednik firme „Prvi stripovi“ u gradu Evanstonu, SAD. Fred njim je ležao „Seter“ („Shatter“) — prvi strip načinjen na ličnom računaru. „Nikada nisam mogao poverovati da bi neko pomoću „mekka“ mogao ovako nešto ostvariti!“

Pod „mekom“ Oliver je, dabome, podrazumevao računar „mekintoš“. A Majki Saenz (Michael Saenz), crtač „Setera“, proizveo je čitavu priču u slici na svome „meku“. Sem svog talenta i svojih ideja, Saenz je morao za tu svrhu da poseduje i dobro poznavanje kompjutera i specijalnog grafičkog softvera „Macpaint“.

Na 28 strana Saenz opisuje avanturu „Setera“, policajca iz potpuno kompjuterizovanog 21. veka, koji u svojim letecim patrolnim kolima kreće u poteru za raznim otpadnicima od zakona, čije pištolje bombe sa ugrađenim mozgom pacova ugoržavaju red i zakon.

Jednako dovitljiv kao Seter, morao je sa svojom grafičkom kompjuterskom tablom da bude i njegov tvorac Saenz. Jer crtač iz Čikaga je sa tim prvim profesionalno načinjenim stripom na računaru izazvao pravu revoluciju u svojoj branši. Više od četrdeset godina crtači stripova koristili su isto oruđe: olovku i pero, mastilo i tehniku prskanja. „A pre tehnike prskanja, prethodnici crtača stripova, politički karikaturisti, radili su pomoću litografija i duboreza“, kaže Majki Saenz. „Od pronalaska tehnika prskanja u proizvodnji stripova ništa novo nije učinjeno.“

Sada stvari stoje drukčije. Sa računarom crtač može mnogo racionalnije da radi. Jer upravo kod stripova često se ponavljaju određene slike i motivi, tim što se ne retko samo malčice menjaju. Uzmimo kao primer lice glavnog junaka. Da li se on smeška ili čeri — to uglavnom pokazuje nekoliko malih izmena na izrazu njegovog lica. Te nijanse morale su do sada da se uvek iznova crtaju, bez obzira na to što je glavni deo posta otpadao na šablone.

Drukčije sve to izgleda kod Majki Saenza. On može svaku sliku da zabeleži u računaru i da je prilikom na tastaturu po svojoj volji izmeni, da se pojedinih komponentama „poigra“ i po svome nahođenju ih poveća, umanj i načini lisečke — a da pri svemu tome ne izgubi nijednu sliku ili da je umrlja mastilom; jer originalni nisu „memorisani“ na papiru, nego u elektronskoj memoriji računara. Crtač stvara pomoću kompjutera crno-belu sliku, koja je već spremna za kolorisanje; radna skica za dobijanje čistog crteža pri tome postaje nepotrebna. Istovremeno, Saenz ne mora da se trudi oko stvaranja specijlnih efekata, jer je ta veština sadržana u računaru i samo čeka na to da Saenz dá punog maha svojoj kreativnosti.

Istini za volju, treba priznati da „Seter“ deluje pomalo „tvrdi“. Kad se prikazuje unutrašnjost sobe, zgrada ili vozile, čovek pre ima utisak da posmatra kompjutersku igru na ekranu. A mnoga zasenčenja na slikama sastoje se iz jasno raspoznatljivih tačica — kao da su stotine muva stavile svoj šapice na papir.

Ali čini se da ljubitelji stripa ne vide u neki nedostatak. U međuvremenu je pro iz „Setera“ rasprodato do komada u tiraž 60.000 primeraka. Sada je u toku stvar drugog izdanja ovog prvog kompjutera stripa.

Priprema
Branko Đaković

Andelka u knjigu!

Ponovo je članak Andelka Zgoreleca bio jedan od najboljih tekstova u „Računaru“: Već duže vreme pratim tekstove tog čoveka i ne mogu da se otmem utisku da njegova javljanja iz Londona dobijaju nezalužno malo prostora u odnosu na njihov kvalitet. No, ja vas verovatno ne bih gnjavio tima da mi nije još nešto palo na pamet u vezi sa Andelkom Zgorelecom.

Ideju sam dobio kada sam video umetak sa „spektrulovim“ rutinama Jovana Skuljčina. Pomislio sam da bi to bilo dobro videti kao knjigu. Nisam previše o tome razmišljao, ali mi je odmah pala na um slična ideja: u vezi sa Andelkom Zgorelecom. Zar ne biste mogli da izdate knjigu Andelkovih tekstova, koji bi predstavljali pravo malo ošveštenje u inače smitonoj literaturi s područja računara. Smatram da eseji Andelka Zgoreleca (a to jesu pravi eseji) imaju daleko više opravdanja da se polevaju kao knjiga nego kojeikakve do drskosti glupave računarske knjige koje sam nedavno video u knjižari (da ne spominjem naslove i imena). S druge strane, verovatno bi se i sama isplatilo, jer, sigurno sam, interesovanje bi bilo veliko.

Toliko od mene, a vi razmisлите.
Goran Aleksić, 18000 Niš

Prelazak „Računara“ na mesečno izdavanje otvara nove mogućnosti, svakako veće nego pre toga, i na području izdavanja raznih brošura, priručnika i knjiga manjeg obima, o čemu nešto opširnije pišemo na str. 25. Što se ideje o knjizi tekstova Andelka Zgoreleca tiče, imaćemo je u vidu.

Rutine koje imaju život znače

To da su „Računari“ pokušeli primetio sam odmah na kiosku. Nije bilo naročito teško. Prestalo je da bi smeta čim sam primetio šta se nalazi u „Računaru“. Vaš umetak, ako smem tako da se izrazim, „Sve spektrulove rutine“, zaista je prava stvar i neverovatno pogodna. Priznajem da bih i samo za njega

platio 250 dinara, ali nemojte da to sad „iskoristite pa da sigurno cenite još više. Već dugo očekujem da se pojavi nešto kao ovaj umetak. Smatram da bi bilo izuzetno dobro, a da sa veoma isplativo, da u svakom broju imate dodatke (to jest umetak) koji bi po kvalitetu i interesnosti odgovarao ovom iz „sedmice“.

Još nešto. Posle izvanredne novinske strane u „šestici“ ova u „sedmici“ je zaista izuzetno ružna. Da li vi to radite namerno?

Željko Tonišić, Prvomajska 16,
11080 Zemun

„Rutine“ su doista naporno i ambiciozno pripremane. Drago nam je da su i dopadaju. Načisto se da su i ostali kolima su se „Rutine“ svideli lako preboleli poskupljenje na koje smo zaista bili primorani (jeste fraza, ali je barem istinita). O naslovnoj strani bilo je i lepih mišljenja.

Igre kao ugrožena vrsta

Da vi mrzite video igre to i nije tako teško zaključiti. U svakom novom broju se je manje pregleda novih video igara. Nisam baš zaluden da video igre, kako bi se iz mog pisma moglo zaključiti, ali smatram da one predstavljaju izvanrednu raznovodu i zabavu, a osim toga, računari su svoji prodor kod nas postigli u ovom zahvaljujući video igrama.

Možda ćete se braniti da prostoru čuvate za važnije teme, ali kad se pažljivo pregledaju „Računari“ vidi se da svakake čudnovate teme imaju mesta, a samo se igrama iz broja u broj smanjuje prostor. Od nekadašnjih dve strane prešlo se jednu. Ako tako nastavite, uskoro ih uopšte neće ni biti u „Računaru“. Ako imate problema sa nabavljanjem i ocenjivanjem najnovijih igara obratite se pravim ljudima — piratima. Samo napuštite šta vam treba i ja sam sigurno da ćete mesečno dobiti po nekoliko stotina igara. Eto, to vam je recept a onda ostaje samo još da vi to objavite.

Miloko Blagojević, Cerova, 31230 Arilje

Ima, dragi Miloko, u redakciji ljudi koji vole igre isto toliko koliko i ti. Činjenica da je u „Računaru“ sve manje igara posledica je toga što pokušavamo da se, osim kvalitetom teme u celini, i time distanciramo od pojedinih časopisa koji zive praktično od video igara. Igra ce biti i dalje, nekad više, nekad manje.

Dejan iz niotkuda

„Računare“ čitam od prvog broja. To ne kažem tek tako, nego želim da vidite da sam pažljivo pročitao sve brojeve pre nego što sam došao do sledećeg zaključka: osoba koja je u „Računaru“ potpisana kao Dejan Ristanović — ne postoji! Verovatno se radi o nekoj vrsti redakcijskog pseudonima koji koriste vlastiti urednici i saradnici. Ne znam samo zašto to radite?

Zašto nam servirate nekog fiktivnog Dejana Ristanovića? Možda se radi o skromnosti ili o honorarima ili o nečem trećem, ali jedno je sigurno: da ste malo bolje pazili, ne bi vas ni sada otkrili.

Moj brat i ja skupljamo u fascikle sve interesantne materijale iz „Računara“. Pre par nedelja smo zajedno ustanovili da najviše materijala ima u fascikli sa imenom Dejana Ristanovića. Zainteresovani, izvadili smo sadržaj i pregledali ga. Ispostavilo se da je u poslednjih godinu i nešto dana „Dejan Ristanović“ napisao i objavio materijala koliko i svi ostali saradnici „Računara“ zajedno. Po tome ispada da im ni spava... nit' jede nit' pije nit' noke podrežuje nego samo sedi i piše članke za „Računare“ i „Galaksiju“. Što je i od „Računara“, mnogo je. Čestitajte nam otkriću i priznajte zašto ste to radili.

Goran (i Marko) Stevanović, 34000, Krugujevac

Dejan, razume se, postoji. Činjenica da on napisao materijala koliko i svi ostali saradnici zajedno pre je argument za njihovo nepostojanje... Ipak, bio je to dobar pokušaj, a i znak da pažljivo čitate „Računare“. Samo tako nastavite.

Jelena — poslednji put

Iskreno verujem da Jelena zna više od pisanja psiho testova i jako bih se obradovao ako bi u sledećem broju naišao na nešto što po kvalitetu poseđa na radove Jovana Skuljčina, Dejana Ristanovića i Vladimira Kostića.

Kao drugo, verovatno ste primetili da po izboru omiljenih pisaca tekstova u vašoj reviji spadam u vraslike „spektruma“, ali imao sam prilike da radim i na „Snajderu CPC 464“ i mašina me je oduševila. Bežik je odličan i vrlo prijatan za rad, a mašina deluje profesionalnije i neuporedivo ljubaznije od „komodora 64“. Zato vas molim da napišete nešto više o toj mašini i njenoj memorisnoj mapi, zatim priliku delu memorije koji se preklapa i upošte o njegovom operativnom sistemu. Objavite adresu Dragana Grbica, a ja cu čak i doplatiti pri tramci „spektruma 48K“ za instalaciju CPC 464“ kako bih ga omlodovao...bede“.

Dorde Radanović, Narodnog Fronta 34, 21000 Novi Sad

Vecina naših nestrajnih čitalaca nije pažljivo pročitala ime ove rubrike. Oni pažljivo primetili su da se ona zove „Load „pismo“, a ne „Load „Jelena“, kao što je neki izgleda još uvek mislio. Da bi smo takle i slične razuverili i uputili na neku novu izrtvu — kao što je Sotva Savić ili Žrtva Mančić — odlučili smo da u sledećih stotinak brojeva ne objavujemo pisma koje se ticu J. R.

Vlada postao humanista

Čitaoci poslednjih nekoliko brojeva, sa zaprečenjem sam

primetio da vi otupljujete svoju softversku ostricu. Pored nekoliko dezurnih saradnika koji su do sad pisali tekstove nekako humanistički orijentisane (ja to tako vidim, ali nemojte da zamerite ako sam pogresio termin), sada je i Vlada Kostić, vaša prva softversko-hakerska perjanica, prešavljan na neki tekst gde je primoran da piše stvari koje verovatno ne bi zeleo. Zašto ga mućite? Zar nije bolje da ne osiro-majujete vaš fond softvera, a da teoriju i pricu prepustite onima koji nisu tako jako u programiranju. Šta to pa vas. Uškore ču Dejan Ristanović i Vlada Kostić pisati sociološke analize računara, a Jelena Rупnik, Branko Đaković i Duško Savić programe koji aman baš ništa neće valjati.

Zato nemojte da namećete ljudima ono što ne žele — biće bolje i po vaš častopis.

Franjo Setfeli, Beogradska put 138, 41000 Zagreb

Dragi Franjo, oprosti, necemo nikad više. Vlada ima da piše programe i da zaboravi humanističke nauke.

Delikates za iščitavanje

Vi zaista uvek imate po nekog keca u rukavu. U „sedmici“ taj keca je bio jedan pravi delikates koji sam čisto pročitao bar pet puta. Naravno, to je onaj intervju sa Stivenom Džobsom.

Iako sam uglavnom zainteresovan za hardver, a nešto manje za softver, a za pričalacke delo „Računara“ ne marim preterano, ovaj intervju mi je draži od svih hardverskih pregleda u „sedmici“, a dao bih i njega i tri „biblioteke programa“.

E sad, imao bih i ja neki predlog, koji se ukратно svodi na to da u svakom broju imate bar po jedan ovakav intervju. Znam da nije lako naći čoveka kao što je Stiven Džobs, ali ostaje još puno zanimljivih ljudi u računarskoj industriji koji imaju šta da kažu (Sinkler, Tramiel...). Pozivlja činjenica za vas je to što izlozite tek svaka dva meseca, pa imate dovoljno vremena da nabavite zaista super intervju kakav je ovaj bio.

Ako vas mrzi da putujete po svetu i intervjujete ljude, pošaljite mene, ili raspisite javni konkurs za najbolji računarski intervju. Im malo bolje prelistajte strane časopise, u njima mora da ima gomila sličnih intervjuja.

Žarko Đukić, Moraricka 2, 72820 Glamoc

Kada je o „pogodnostima“, tvaj na je zapravo usamljen; dragi čitaoci nam usji probiše zalopjalkama o nedostacima dvomesecnog izdavanja. Od ovog broja pa nadalje biće po njihovom: „Računari“ su postali mesečni. Inače, nama nije dovoljno da obezbedimo običan intervju sa računarskim. Više volimo da on bude takav da i čitaoci softvera kakav si ti osteli da je intervju zaista super, a od takvih sagovornika teze se dolazi.

Mercator

**MEDNARODNA TRGOVINA
TOZD CONTAL**

61000 LJUBLJANA, Titova 66

CONTAL

ZASTUPA I PRODAJE

SHARP

Iz programa ovog uglednog proizvođača, predstavljamo vam:

PERSONAL COMPUTER MZ — 731

Široka primena: od hobija do posla i nauke.

- 64 K RAM
- priključenje na TV ili jedan od SHARP-ovih display modela.
- Vrhunska tastatura koja omogućava lako rukovanje

CENA: DM 1.100.-
Cena opreme: Display 420.- i 840.-DM
Priručnik DM 28

Informacije na tel: (061) 328-441; 318-311